A háboru okozói

Irta:

Ágoston Péter

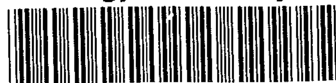
FIGYELMEZTETÉS.

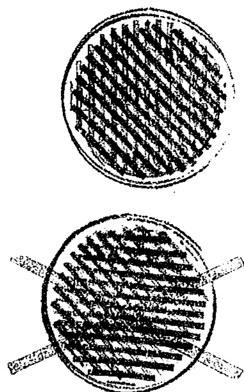
Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő, aki közgyüjteményben őrzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat eltulajdonítás szándéka nélkül, de a kikölcsönzés tekintetében meghatározott szabályok megszegésével elvisz vagy a szabályszerűen kikölcsönzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat a kikölcsönzésre megszabott határidő letelte után felhívás ellenére sem szolgáltatja vissza. (1929:XI. t.-c. 46. §.)

Budapest, 1919

Népszava-könyvkereskedés kiadása

VII, Erzsébet-körut 35

Világosság-nyomda, Budapest, Conti-utca 4

ELŐSZÓ

A történelmi materialista fölfogás szerint a történelmi fejlődés fázisaiért egyes embereket nem lehet felelőssé tenni; de felelőssé lehet tenni az egyes embereket a történelmi materialista fölfogás alapján is azért, hogy ők ezt a fejlődést előmozditották-e vagy akadályozták. Éppen ugy felelnek az egyesek azért is, hogy a saját helyükön a közjót vagy egyéni érdekeiket szolgálták-e.

Ennek a könyvnek csupán az a célja, hogy azt a kérdést tisztázza: mennyiben felelős a mult rendszer és annak képviselői azért, hogy a társadalom fejlődésének ezt a mai fázisát csak vértengeren keresztül értük el?

Azokról az okokról, amelyek ide vezettek külön könyvben szándékozom foglalkozni. Ezért ez a könyv némileg egyoldalu s mindenesetre hiányos is. Ha mégis közzéteszem, teszem ezt a kérdés fontosságára s aktuális voltára való tekintettel.

Hogy a könyv főleg a központi hatalmaknak a háboruban való bünrészességét fejtegeti és sok helyt figyelmen kivül hagyja az ántánt államférfiainak szerepét, annak oka nem csupán az a meggyőződésem,

hogy ennek a háborunak a központi hatalmak kormányzati rendszere és politikusai sokkal nagyobb mértékben előidézői, mint az ántántbeliek, hanem az a körülmény is, hogy a mi föladatunk elsősorban a saját bukott rendszerünk hibáira rámutatni.

Budapest, 1919 március hó 17.

A szerző.

BEVEZETÉS.

A háboru elején is, meg a háboru végén is, legjobban az a kérdés foglalkoztatta a világot: *mi volt ennek a borzasztó öldöklésnek az oka?*

A háboru elején is megvolt ennek a kérdésnek az a mellékzöngéje: *ki okozta a háborut?* de akkor ezt senki sem merte hangoztatni, ma azonban már nyiltan s hangosan vetik föl az utóbbi kérdést s inkább a háboru okozóit, mint okait akarják megismerni.

Miután régen a háboru előtt foglalkoztam már az európai militarizmus kérdésével s a háboru folyamán szakadatlanul folytattam megkezdett tanulmányaimat, elhatároztam, hogy velük a nyilvánosság elé lépek. A fönti két kérdésre kerestem a választ már a háboru előtt is, amikor azokat az okokat kerestem, amelyek a mértéktelen fegyverkezést fölidézték, mert az a két kérdés, hogy ki s mi okozta a háborut s az, hogy mi és ki a militarizmus oka, tulajdonképen ugyanaz a kérdés.

A háborunak s a militarizmusnak egy a filozófiája: az erősebb joga. Ez a filozófia a háboru alatt nálunk a leghullámosabb pályát irta le. Volt idő,

amikor erre esküdtek az emberek, volt, amikor ennek érvényesülésétől remegtek. Volt idő, amikor megtagadták a kis nemzeteknek azt a jogát, hogy éljenek s most remegve gondolnak arra, hogy ezt az ő saját fölfogásukat az ellenség most rájuk alkalmazhatja.

A mások ügyeibe való avatkozás jogát követelte magának sok rövidlátó, de remegő aggodalommal tölti el a gondolat, hogy most, — mióta gyönge lett — az ő ügyeit mások fogják rendezhetni.

A tudósok sem voltak kevésbé ingadozók, mint a nagyközönség. Amig győztek a fejedelmek, addig minden érdemet rájuk halmoztak, amióta a seregek föllázadtak, azóta megtagadják őket. Az udvaroncok tábora *császári seregnek* nevezte a győző sereget s ma *népseregnek* nevezi, a hosszu háboru alatt tönkrement, lerongyolt csapatokat.

A tudósok a mögé az olcsó magyarázat mögé vonultak, hogy a társadalomban, ugy mint a természetben, minden természetes lefolyásu. A háboru a társadalom fejlődésének jelensége. De bármennyit irtak is a háboruról, még azt a kérdést sem tisztázták eddig, hogy a háboru csak jelenség-e, vagy pedig maga a társadalom szervezetében beállott rendellenesség-e? Maga a háboru-e a baj, vagy pedig a bajok megjelenési formája?

Erre a kérdésre csak a történelemtudománnyal szövetkezett társadalomtudomány adhat feleletet. A társadalomtudomány ugyanis nem nézheti a társadalom jelenségeit csak fölületesen. Ha igaz az, hogy a mult háborui nagyrészt dinasztikus háboruk, ha igaz az, hogy a forradalmak is a társadalom szervezetében levő rendellenességek kitörései, akkor a tudomány szempontjából nem annyira világos a kérdés,

hogy okvetlenül megnyugtató feleletet adhasson, a konkrét háboruk okainak kutatása nélkül. Bizonyos ugyanis, hogy lehetnek dinasztikus háboruk, de bizonyos az is, hogy keletkeznek háboruk a társadalom szervezetében beállott egyensulyozatlanságból, tisztán gazdasági imperializmusból.

Ha a mai háboruk egyedül a társadalom szervezetének egyensulyozatlanságából támadnak, akkor fölmerül az a kérdés is, hogy a háborunak oka gazdasági, nemzeti, hatalmi, ideológikus, vagy más-e?

Egyedül a szociológia utmutatása mellett tehát ezt a kérdést nem oldhatjuk meg. A történelem ennek a kérdésnek a megfejtője. A történelemnek is megvan azonban a logikája. A történelem logikája vezet arra a gondolatra, hogy törvényszerüségeket keressünk a társadalomban. De honnan van ez a törvényszerüség a történelemben? Az emberek cselekvésének logikus voltában.

A logika benne van az emberben s ez alapon állapitja meg a társadalom fejlődésének, fönnállásának törvényeit, az egyessel szemben pedig a logika mint felelősség érvényesül. A felelősség ma a társadalmi rend alapja. A gyermeket már erre neveljük, a fölnőttnek eszerint kell élnie. Csak az államférfiak ne legyenek felelősek?

Ha valaki meggyujtja a szénakazlat, akkor megbüntetik még akkor is, ha nem terheli szándékosság. Ha az államférfiak éveken és évtizedeken át fölhalmozzák a robbanó anyagokat és aztán szándékosan fölgyujtják s a robbanás milliókat pusztit el, akkor az elkerülhetetlen törvényszerüség vagy Isten nevének hangoztatása közben a tömeg bámulata mellett vonuljanak el a hatalom polcáról s a kitüntetések

sulya alatt roskadjanak le s ne büntudatuk roskassza őket össze?!

Olyan könnyü azt mondani, hogy nincs felelős. Pedig van, mondta Ferenc József, amikor erről a kérdésről az egyik nagykövettel beszélgetett: „Mindenkor olyan kellemetlen véletlen okozza a háborut, amelyet az emberek meggondolatlansága, tapasztalatlansága idéz föl. Nem áll, hogy a háborut nem lehet megakadályozni. Elegendő a megakadályozásra az önuralom és nyugodt itélet.“

Ferenc Józsefnek ezt a véleményét a háboru előtt sokszor idézték, amikor békeszeretetét bizonyitani akarták. Bármennyire tudománytalannak tünik is ez a megállapitás, bizonyos, hogy annak igazságát megtagadni nem lehet. De a tudománytalanság talán már ott kezdődik, amikor a háborut csak abban látjuk, hogy az ágyuk szólnak, de nem látjuk már abban is, hogy százezrek egyedül azért dolgoznak és élnek, hogy fegyvereket készitsenek.

Éppen olyan ez, mint amikor a gyülöletet csak akkor látjuk meg, amikor a seregek egymást gyilkolják, de nem akkor, amikor népekről szabad rosszat mondani, irni.

A tudomány megtanitott arra, hogy a munkások bérét, annak az utolsó munkásnak a bére határozza meg, akire a termelésnél még szükség van; a tudomány megtanit arra, hogy az államok fegyverkezését annak az államnak a fegyverkezése határozza meg, amelyik legjobban fegyverkezik, mert ha a többi nem követi, akkor kiteszi magát annak a veszélynek, hogy a jobban fegyverkező leveri.

A háboru előtti kor történelme annak a kutatása, hogy melyik állam miért fegyverkezik és miért szö-

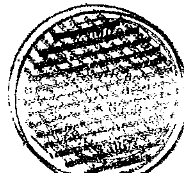
vetkezik, miért dolgozik? Ha ezekre a kérdésekre megadtuk a választ, akkor megadtuk arra is, hogy melyik állam, melyik kormány, melyik fejedelem okozta a háborut.

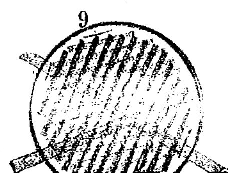
Meg kell itt bevezetőül jegyeznünk, hogy a történelem törvényszerüsége dacára, az apró eseményekben törvényszerüséget találni nem mindig lehet. Meg kell jegyeznünk, hogy történelmi törvényszerüséget a diplomácia történetében szintén nem találhatni, mivel a diplomácia az uralkodók megbizottjainak egyéni mesterkedése, fondorlata, amely vezethet oda, hogy milliók elpusztulnak, de a népek sorsa mégsem a diplomácia okozta összeütközésektől függ, hanem a törvényszerüség kérlelhetetlen parancsai alatt áll.

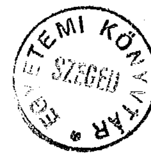
Aki ezt a könyvemet elolvasta, csodálkozva fogja kérdezni, hogy miképen lehet az, hogy az események összeállitásából a törvényszerüséget megállapitani nem lehet? Azért nem, mert ez a könyv *csak a felelős egyéneket* keresi, csak azzal a kérdéssel foglalkozik: *kik voltak a háboru okozói?* Nem személy és név szerint foglalkozik ezzel a kérdéssel, hanem általánosságban, amennyiben az emberek alkotta és támogatta rendszernek a háboruhoz vezető intézkedéseit földeriti. Erre a célra a legalkalmasabb a diplomácia történetének tárgyalása.

Amikor egyesek és vezetők felelősségéről szólunk, akkor természetesen nem keressük a törvényszerüséget. A törvényszerüség többé-kevésbé szükségszerüség és igy a felelősséget megszünteti. Nem lehetett célom, hogy az emberek bünét mentegessem.

Egy másik munkám volna hivatva a háboru okait földeriteni. A háboru okai közt már nem szerepelnek az egyes emberek és ezek felelőssége,

hanem azok a körülmények, amelyek a mai termelési rendnek megfelelő állami berendezés folytán, a dinasztikus érdekek szolgálatán kivül a gazdasági érdekek szolgálatára is fölhasználják a legfőbb állami hatalmat. Ez a második kötet majd ezután lát napvilágot, ha a háboruokozta papirhiány megszünik.

I. rész.
A HATALMAK CSOPORTOSULÁSA.

I. FEJEZET.
A hármasszövetség és a francia-orosz szövetség.

1. §. A diplomácia és a népek.

Az állam a tömeg szemében nagy templom, amelynek szentélyében a papok helyett a diplomaták irányitják a szellemek haragját vagy barátságát. Müködésük éppen olyan misztikus és érthetetlen, mint a büvölőké és szellemidézőké. Vannak olyanok is, akik az aranyruhás diplomaták müködését a természet jelenségeihez hasonlitják és ugy nézik mint a felhők szeszélyes, érthetetlen játékát az égbolton. Másoknak a diplomaták müködése az államok sorsát intéző istenek szines játéka. Kevesen vannak, akik emberi munkának nézik a diplomatákét is és eszerint értékelik. De megint sokan vannak, akik lenézik a diplomaták jelentőségét és azt hiszik, hogyha ezt a lenézést rendszerbe foglalják, akkor a diplomaták müködését hatástalanná tették. A lenézés azonban éppen olyan helytelen, mint az a hit, hogy a társadalom eseményeinek mindig cselekvő okai az államférfiak.

Amilyen mértékben mármost a történelem és a társadalomtudomány a társadalom törvényszerüségeit földeriti, olyan mértékben jutunk közelebb fejlődése és a benne észlelhető jelenségek megértéséhez

is. De mert az ember célkitüző gondolkozását megtagadni nem tudja, a történelmi események és társadalmi jelenségek magyarázatánál is az a cél dönti el kinek-kinek állásfoglalását, hogy milyen céllal fog a jelenségek és események magyarázatához.

Mindent átfogó és mindenen keresztüllátó elme eddig nem volt és ha lett volna is, megértetlenül élte le életét és haladt végig élete pályáján. Tömegek sok okot egyszerre meglátni képtelenek. Csak az olyan elméletek hódithatnak meg nagy tömegeket, amelyek egy okra vezetnek vissza minden jelenséget. A háboru előtt éppen ugy, mint a háboru alatt a fajelmélet és a történelmi materializmus hóditotta meg a legtöbb elmét.

A háboru alatt a képzetek alaposan összezavarodtak. A történelmi materialisták nagyrésze a fajelmélet közhelyeit emlegette és sokan a fajelmélet hivei közül átnyergeltek a materialisztikus magyarázatra.

Az egyik táborban éppen ugy, mint a másikban elüzték maguktól az események magyarázatának sok más eszközét, mert kényelmetlen volt és mert nem gondolták meg, hogy a fajelmélet is igaz lehet, hogyha más tényező nem játszik bele az eseményekbe, mint a faji tényezők és még inkább igaz a történelmi materializmus, hogyha egyedül a termelés rendszere hat. Csakhogy eddig a történelemben sehol sem hatott egyedül sem az egyik, sem a másik tényező és igy nagyon érdemes azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy mire képes az uralkodó kormány, a neki alárendelt bürokrácia, diplomácia, militarizmus, a termelés rendszere mellett és adott faji tulajdonságok hatása alatt.

Minden elméleti vitatkozás helyett elegendőnek tartom álláspontom támogatására rámutatni arra, hogy a nem demokratikus államokban az államkormányzat átalakitását, a diplomácia hatalmának megsemmisitését tüzték a modern fejlődés hivei zászlóukra. Ezekben a követelésekben benne van annak

az elismerése, hogy ezek a tényezők eddig erőt és hatalmat jelentettek. Mert hiszen használhatatlan és fölösleges intézmények fölött csak nem akarnak hatalmat gyakorolni?!

Ha egyetlen pillantást vetünk a világháboru előtti Európa térképére, lehetetlen meg nem látnunk, hogy az államok legnagyobb része nem faj, nemzet vagy gazdasági érdekek szerint keletkezett és maradt fönn, hanem összetartotta az uralkodóház. Európa legtöbb állama dinasztikus állam volt. A különböző nemzeteket, a különböző gazdasági rendszereket igénylő népeket összetartotta az uralkodó személye.

Az uralkodóház volt az állam és igy a hazának is a szimboluma. A hazához való hüség és az uralkodóhoz való hüség egy. A haza határain belül a külön nemzeti érdek, a külön gazdasági érdek nem érvényesülhetett, mindenkinek „Istennel a királyért és a hazáért" kellett élnie és halnia.

Valamikor a nemzetből nőtt király legalább nemzetbeli volt és igy ennyiben közelebb volt a néphez. De soha uralkodó gazdasági érdekei szempontjából nem volt a munkástömegek érdekével állandóan összenőve.

Fönt elérhetetlen és láthatatlan magasságban trónoltak az uralkodók és körülöttük legbensőbb embereik közt pókok módjára, de acélszálakból szőtték azokat a hálókat a diplomaták, amelyekbe nagy seregek akadtak bele és pusztultak el.

És az események forgatagában vajjon hányan állhattak meg, amikor az állami hatalom ereje őket a harctérre sodorta: hogy meggondolják, hogy miért is kell nekik most másokat megölniök?!

Még élnek számosan azok közül, akik a poroszosztrák háboruban részt vettek és ugyanazok ellen emeltek akkor fegyvert, akikkel most szövetségben állottak. De még olyanok is élnek számosan, akik a porosz-osztrák háboru előtt is szövetségesekként harcoltak a németekkel, illetve poroszokkal a schleswig-holsteini háboruban.

Tagadhatatlan, hogy a porosz-osztrák háboruk oka a németségnek egy állami szervezetben való egyesitése iránti törekvés volt. De vajjon ez befejeződött-e már és vajjon nem lehet-e félni, nem kell-e félni ujabb összeütközéstől és ha igen, a nép rokonszenve és ellenszenve olyan könnyen kormányozható-e?!

Ez a sok fölvethető és magától fölvetődő kérdés teszi, hogy a diplomácia tevékenysége valami érthetetlen mesterkedésnek látszik. Ezért lehetetlennek tünt sokak szemében, akik az emberek önmaguk kormányozta társadalmi szervezetet szerettek volna a dinasztikus állam helyébe tenni, hogy ezt néhány ember meg tudja akadályozni.

Ez a törekvés a háboruig nem sikerült. Most szemünk előtt történik a fejlődés a régen óhajtott irányban. Mert mégegyszer le kell szögeznünk azt a tényt, hogy az a sok elmélet, amely a tényekkel nem számolt, tulajdonképen arra való volt, hogy abban az irányban csináljon propagandát, amely irányban az elmélet kieszelője az emberi boldogságot kereste.

Mint ahogyan az abszolut uralom, a dinasztikus állam, ugy a diplomácia is csökevénye a középkornak, amelynek befolyása és jelentősége csak akkor szünik meg, amikor az az államszervezet, amelynek szüksége van rá.

De hiszen voltak már a háboru előtt is demokratikus államok és voltak köztársaságok! Voltak, de amint ezeknek az államoknak fegyverkezési tempóját a leggyorsabban fegyverkező állam diktálta, ugy erőszakolta rájuk diplomáciáját is, amely titkos szövetségekkel, dinasztiák összebarátkozásával tönkretehette volna őket. A dinasztiákra nézve mindenha kellemetlen szomszédság a köztársaság; az autokráciákra kellemetlen szomszédság a demokrácia.

Mint ahogyan a magas hegyek hideg légárama állandóan leszáll az alul lévő völgyekbe, ugy száll le az autokrata dinasztiák hideg önző érdeke a népekre.

De amig a hegyek alján lakó nép ezen csak ugy változtathat, ha elvándorol, addig a trónok felől jövő hideg ellen a magasban lakók eltávolitásával is segithet. Csakhogy ezt eddig nem tudta.

2. §. A Habsurgok belső és külső politikájának iránya.

(I. A Habsburg és Hohenzollern vetélykedés. — II. A Habsburg és Hohenzollern kibékülés belső indokai. — III. A Habsburgok külpolitikájának iránya.)

I. A XIX. század harmadik tizedétől kezdve Európa állandó tüzfészkei a Habsburg és Hohenzollern uralom alatt álló területek voltak. A kialakulóban levő Németország és a birtokáért küzdő Habsburgok és Hohenzollernek vetélkedése minduntalan nyugtalanságot okozott. Ugyanolyan szerepe volt akkor a német területeknek, mint később a szlávok lakta országoknak. Mint itt, ugy Németország területén is az uralkodóházak istápolták ezeket a törekvéseket és ők álltak hol az események előterében, hol pedig azok hátterében.

Napoleon bukása után 1815 junius 9-én az osztrák császár elnöklete alatt megalakult a német „Bund". Ennek a tagjai a német fejedelmek; a szabad városok; az osztrák császár és a porosz király azok után a német tartományok után, amelyek azelőtt a német császársághoz tartoztak; a dán király Holstein és Lauenburg után; a németalföldi király Luxemburg után. A szövetség ügyeinek vitelét a Majna melletti Frankfurtban székelő szövetséggyülésre bizták.

A német fejedelmek közötti elsőség kérdése a Habsburgok óhajtása szerint oldódott meg. A Bund elnöke az osztrák császár lett. Ez a külső és egyedül családi hiuságon alapuló egyesülés nem elégithette ki a valóságos egyesülésre törekvő német nemzetet, amelyben a XIX. század második tizedétől kezdve

olyan erővel lépett föl a nemzeti összetartozás tudata, hogy minduntalan összeütközésbe hozta a Habsburgok érdekeivel, törekvéseivel, megértésével.

A Bund élén álló Habsburgok öntudatlanul is érezték, tanácsadóik talán meg is értették, hogy a német hazafiaknak az a törekvése, hogy az összes német tartományok egy államban egyesüljenek, azt jelenti, hogy az osztrák császárnak nem lesz hatalma Németországban. Már pedig a Habsburgok nem tudták elfelejteni, hogy őseik voltak a német-római császárok. Nem tudtak belenyugodni az elmulásba. Ezért a német nemzeti egységre való törekvéseket a haza és a trón ellen elkövetett büntetteknek minősitették és a német egység vezetőit börtönbe vetették. A Habsburgok és tanácsadóik szemében az uralkodóhoz való hüség s a meglévő állapot fönntartása: a hazaszeretet.

A német fejedelmek közül csupán a Hohenzollernház tagjai gondolhattak arra, hogy a Habsburgok elsőségét vitássá tegyék. Egyelőre azonban nem voltak elég erősek arra, hogy a többi német fejedelemmel a maguk elsőségét elismertessék és ezért még ők sem óhajtottak változást. De mert az egyesülésből rájuk háramolható előnyöket hamar fölismerték, a német tartományoknak legalább gazdasági egységbe való külön tömöritésén dolgoztak és ezt 1833-ban meg is valósitották, amikor a *vámszövetséget* létrehozták.

Ebben a vámszövetségben ugyanis a Habsburgok tartományai nem voltak benne. Ez a körülmény megkönnyitette a német nemzeti egységre törekvők munkáját, amely a francia forradalom hatása alatt 1848 május 18-án az első német *nemzetgyülés* összehivásához vezetett.

A nemzetgyülést a német forradalmi *előparlament* és nem a fejedelmek hivták össze, de a fejedelmek és elsősorban a porosz király, IV. Frigyes Vilmos elismerték. Az elismerés hátterében a német császárságnak a Habsburgok kizárásával való megalapitásának terve volt. A nemzetgyülés meg is választotta őt német császárnak és ő ugyanugy utasitotta vissza e választást, mint ahogyan Caesar annak idején a koronát. Előbb tárgyalni akart a kormányokkal. Közben azonban föloszlott a nemzetgyülés.

De IV. Frigyes Vilmos ekkor már nem tett le egészen arról a tervről, hogy német császár legyen. Még 1849 május 26-án a szász és hannoveri királlyal megkötötte a „háromkirály szövetséget". Ezt akarta terveihez fölhasználni. E tervek szerint az összes német államok egységes szövetségre lépnek. A német Unióban ugyan nem volna benne az osztrák császár, de a német Unió szövetségre lépne vele.

Metternich hercegnek, a Habsburgok külügyminiszterének sikerült a hannoveri és szász királyt a porosz király szövetségéből elvonni. IV. Frigyes Vilmosnak volt azonban a badeni, mecklenburgi, braunschweigi és anhalti herceggel katonai konvenciója arra az esetre, ha a Habsburgokkal kenyértörésre kerül a sor. Ezért nem mondott le terveiről és továbbra is támogatta a forradalmi nemzetgyülést, de a Habsburgok a délnémet államokkal egyetértve ujra összehivták a frankfurti szövetségtanácsot. A porosz királynak nem maradt volna más hátra, mint fegyverre bizni a döntést. Ezt IV. Frigyes Vilmos nem akarta vagy inkább nem merte. 1850 november 29-én aláirta Olmützben azt a szerződést, amelyben lemondott terveiről és a német alkotmány kérdésében való döntést a német miniszterkonferenciára bizta.

A porosz király vereséget szenvedett, de mint ahogyan IV. Frigyes Vilmos az angol nagykövet előtt kijelentette, ez Németországra nézve a legnagyobb szerencse volt. Kétségkivül azt gondolta, hogy a német egység az ő veresége révén hamarabb megvalósul. Nem is szünt meg titokban ebben az irányban dolgozni és a Habsburgok tekintélyét és erejét csökkenteni, a saját függetlenségét pedig kidomboritani. E terveinek megbizható letéteményese volt öccse Vilmos porosz herceg.

Amikor 1859-ben a Habsburgok és Piemont közt kitört a háboru, Poroszországban Vilmos porosz herceg, mint régens tartotta kezében a hatalmat, mert IV. Frigyes Vilmos porosz király ekkor már beteg volt. Ez a Vilmos, a későbbi császár, öntudatos és az eszközökben nem válogató férfiu volt. Amikor ugyanis 1848-ban kitört a forradalom, aláirta az alkotmányos rendeletet, utóbb már azt tanácsolta a királynak, hogy katonasággal verje le a forradalmat. Emiatt olyan népszerütlen lett, hogy el kellett mennie az országból. Amikor hónapok mulva visszatért, a polgári elemek kibékitése céljából belépett a porosz alkotmányos nemzetgyülésbe, de munkálataiban soha részt nem vett. Sőt e belépés után ő verte le a badeni és pfalzi forradalmat. 1849 óta a rajnai tartomány és Westfália katonai parancsnoka volt, 1858 október 7-ike óta, amikor bátyja IV. Frigyes Vilmos megbetegedett, régens volt.

Vilmos porosz herceg az 1859-ben Ausztria és Piemont közt kitört háboruban csak oly föltétel mellett igért segitséget az osztrák császárnak, ha a német birodalmi sereg fővezérségét a császár rábizza. Ezt a császár nem akarta és inkább békét kötött 1859 julius 11-én Villafrancán az olaszokkal s lemondott Lombardiáról. A hadsereg vezetése nem hiusági, hanem hatalmi kérdés volt, mivel a porosz király Piemonttal megegyezett volt a háboru előtt s Vilmos ürügyet keresett arra, hogy mikép térjen ki a német Bund-ból folyó kötelességteljesitése alól.

Ez a Vilmos porosz herceg 1861 január 2-án bátyja halála után trónra lépett és Königsbergben mint *kizárólag isten kegyelméből való király* maga tette a fejére a koronát.

Vilmos porosz királynak legelső dolga volt a hadsereg átszervezése és uj lőfegyverekkel való fölszerelése. Emiatt a parlamenttel állandó összeütközései voltak, mig végre 1862-ben Bismarckra bizta a kormányt. Bismarck megfelelt a várakozásnak.

Amikor 1863-ban Ferenc József császár bizonyos

reformok megvalósitása céljából Frankfurtba összehivta a szövetségtanácsot, Vilmos nem ment el. Ezután csakhamar gyors egymásutánban következtek az események. A Dánia elleni háboru, amelyben még egymás mellett haladnak a császárral. De amely háboru után Vilmos és Bismarck már mind merészebben lépnek föl a császárral szemben. A gasteini konvencióban Vilmos és Bismarck kierőszakolják Lauenburgot (1865 augusztus 14), Schleswig-Holsteinen pedig a Habsburgokkal megosztoznak, Vilmos megszállta Schleswiget, a császár viszont Holsteint kapta.

A hatalmi kérdésnek ez a rendezése volt azután az ürügye a császár és a porosz király közti összeütközésnek, az oka azonban a Hohenzollernek és Habsburgok közti versengés volt. A Hohenzollernek, mint uj hatalom, csak az uj erőkre, az alsó rétegekre, a németség tömegeire támaszkodhattak. A császár a Bundban egyesült fejedelmekre, a porosz király a német népre támaszkodva akarta a kérdést megoldani. Bismarck utján Vilmos az általános választójog alapján összeülő szövetségtanácsot követelt, mert tisztán látta, hogy a német egység föltartóztathatatlanul közeledik megvalósitásához és ezért a császárság, amelynek népei idegenek, nem maradhatnak meg a szövetségben. Ferenc József ezt ellenezte, mert ő a Bundban is az arisztokráciára támaszkodott.

A császár diplomatái látván, hogy Bismarck, a porosz király miniszterelnöke a képviselőházzal a fegyverkezés miatt viszályban van, elég erősnek hiszik magukat arra, hogy Vilmosnak kellemetlenséget okozzanak és háttérbe szoritsák. A császár tanácsadói csak azt látták, hogy a német és osztrák magas arisztokrácia mennyire haragszik a porosz királyra azért, mert a gasteini konvencióban megfosztották az augustenburgi herceget Schleswig-Holsteintól. A császár és tanácsadói számára az arisztokrácia volt a világ és ezért Ferenc József elhatározta, hogy Schleswig-Holstein birtokának kérdését a gasteini konvenció ellenére rábizza a Bund dön-

tésére.

Vilmos porosz király azonban kijelentette, hogy ez a gasteini konvenció megszegése s csapatokat küldött Holsteinba, amelyek az ottani osztrák csapatokat elkergették. Erre a császár a frankfurti szövetségtanácsban 1866 junius 11-én a szövetség hadainak mozgósitását inditványozta, amit 9 szóval 6 ellen ki is mondtak. Ez a határozat hadüzenet volt Vilmos ellen, aki erre azzal a kijelentéssel felelt, hogy az eddigi szövetségi szerződést megszüntnek tekinti, de a császár kizárásával a többi fejedelmekkel hajlandó uj szerződésre lépni. Ezt az ajánlatot a császárral szövetkezett fejedelmek nem fogadták el.

Vilmos régen előkészitette ezt a háborut is s ezért véd- és dacszövetségre lépett Olaszországgal, hogy kétfelől egyszerre támadhassa meg a császárt. Vilmos tervszerüen járt el s amikor a háboru a császár és a porosz király közt kitört, ugyanakkor Olaszország is hadat üzent. Az előbbi háboru nyilván dinasztiák háboruja az elsőbbségért. S ha mégis Ausztria és Poroszország háborujának nevezik, az csak azért van, mert ennek a népe vérzett s fizette a háboru költségét. De közvetve ez is előmozditotta a német egységet, épp ugy, mint ahogy elősegitette az olasz egységet.

1866 julius 3-án Sadovánál Königgrätz közelében megverték az osztrák császár hadseregét. Augusztus 1-én megkötötték a prágai békét, amely szerint a császár kilép a német Bundból, lemond Schleswig-Holsteinről, Velencét átadja az olaszoknak s Ausztria 20 millió tallér hadisarcot fizet.

II. A prágai békének első s legfőbb föltétele, hogy a császár kilép a Bundból, vagyis lemond arról, hogy német fejedelem maradjon. Amig az osztrák császár ezt az igéretét megtartja, addig nem veszélyezteti a porosz király hatalmát s elsőségét, amely rövid idő mulva kellett, hogy a porosz királynak juttassa a császári koronát.

Csakhogy az abszolutisztikus Habsburg-dinasztia csak azt igérhette meg, hogy országaira nézve lép ki a németségből. Saját magára nézve lényegében benne maradt, mert saját németségét nem tudhatta megtagadni. A Habsburgoknak századokra visszamenő hagyománya, hogy ők a legelső német fejedelmek. Elképzelhetetlen, hogy addig, amig népeik nem lesznek szabadokká, törekvéseikről lemondva egészen mást, sőt éppen az ellenkezőjét csinálják annak, amit őseiktől hagyományként, mint lelkük leghőbb vágyát s ideálját kapták. Az uralkodó Habsburg-ház és népeik közt ebből annál inkább összeütközéseknek kellett keletkeznie, mivel elkerülhetetlen volt, hogy *a német s olasz egységre való törekvések megálljanak a Habsburg-monarchia határán*, de elkerülhetetlen volt az is, hogy a Monarchia többi népei körében ne éledjenek egységre való törekvések.

E szembenálló törekvések közül a Habsburgok törekvése egyelőre erősebb volt s igy elsősorban ez határozta meg a Habsburg-monarchia politikáját.

Ez befelé éppen ugy, mint kifelé autokrata. Kifelé, mert egyedül a dinasztia érdekeit tartja szem előtt, befelé, mert a népek minden mozdulatára attól kell félnie, hogy szembehelyezkednek a dinasztia törekvéseivel. A Hohenzollernek külső politikája éppen ugy csak a dinasztia érdekét nézi, de ez a politika hosszu uton látszólag együtt halad a német nép érdekével. Tulajdonképen ez az azonosság vagy rokonság nincs is meg, mert a német nép érdeke minden németnek egyesülése volna, amit később már a Hohenzollern-ház akadályoz meg azzal, hogy fönntartja a Habsburg-monarchiát. Befelé a német politika demokratának látszik, amennyiben az egész németségnek választójogot ad a birodalmi gyülési képviselők választásánál, de nem demokrata, mert a nép sorsát intéző egyes államok törvényhozó testületeibe nincs meg ez a választójog s nincs befolyása

a német birodalom legfőbb szervében a *Bundesrat*-ra. Az általános választójog tulajdonképen a német egység szimboluma, de nem eszköze, mivel az autokrata császári hatalommal szemben a berlini Reichstag nem képvisel erőt s hatalmat. A német egység a németek összességének általános akaratából és törekvéséből született s ezt az általános s egységes akaratot használta föl a Hohenzollern-dinasztia a saját céljaira, hogy a németséget a maga egészében magához kösse, az általános választójogban megteremtette azt a köteléket, amely hozzákötötte. A hatalmat azonban magának tartotta.

Poroszországban s a Németbirodalomban tehát éppen olyan kevéssé van a népnek a birodalom sorsára s igy politikájára befolyása, mint Ausztriában, de a Hohenzollernek autokrata uralmi formája már fölvette a demokratikus mázt.

Ausztria császárja a Hohenzollernekkel való küzdelemben 1860 október 20-án kiadott októberi diplomával szintén be akarta uralmát demokrata mázzal vonni, de ez nem sikerült. Az októberi diploma szerint a birodalom tartományai külön tartománygyüléseket s az ezekből választott Reichsratban központi törvényhozó testületet nyertek volna. A diploma megigérte, hogy széleskörü autonómiát fognak kapni.

Ez a kisérlet nem sikerült s akkor 1861-ben a februári pátensben olyan Reichsrat szervezésével tettek kisérletet, amelybe közvetlenül választották volna a képviselőket. Ezt a Reichsratot május 1-én ugyan megnyitották s három ülésszakon át együtt is tartották, de hiányoztak belőle a magyar, horvát, olasz képviselők s később eltávoztak belőle a cseh képviselők.

Szervezetében ez a Reichsrat az összbirodalom népképviselőinek gyülekezete volt, amely arra szolgált, hogy a népekre kivetett adókat a népképviselőkkel elfogadtatva, ezeket önkéntes adók jellegével

ruházza föl. Törvényjavaslatok fölött ugyan szintén volt joga szavazni, de csak amennyiben erre nézve a császár megkérdezte. Meg kell ugyanis jegyezni, hogy Ausztria pénzügyei az 1859. évi olasz háboru után olyan zavarba jutottak, hogy a pénzügyi egyensuly fönntartása csak a legnagyobb nehézségekkel sikerült.

A császár minden kisérleténél a vezető szempont az volt, hogy tartományai elnémetesitését biztositsa. Amikor Magyarországra nézve föl kellett adnia ezt a tervet, akkor a politikai befolyás legkülönfélébb eszközeivel iparkodott a törvények apró rendelkezéseivel és az egyeseknek nyujtott előnyökkel rávenni a magyarokat arra, hogy mégis megtanuljanak németül. Az osztrák örökös tartományokra nézve pedig fönntartotta régi politikájának minden vezető elvét.

Azután, amikor a magyar kiegyezési törvényeket elfogadta, Csehországban az osztrák minisztérium a legkegyetlenebb módon üldözte a cseh nemzeti törekvéseket s ha közben akadt a nemzetiségekkel megegyezést kereső minisztérium, vagy miniszter, ezt elbocsátotta. Azok a törekvések voltak kedvesek az udvarnak, amelyek a németesitést szolgálták, mint a Giskra-féle, aki mint miniszterelnök 1870 március 20-án olyan választójogi törvényt terjesztett elő, amellyel a németségnek biztositotta volna a Reichsratban a többséget. Hogy ez milyen jogfosztást jelent, azt eléggé illusztrálja az a tény, hogy az örökös tartományok lakosságának csak 36.05%-a német. A törvényjavaslat törvénnyé válását a lengyel, szlovén és olasz képviselőknek a Reichsratból való távozása akadályozta meg, amire az udvar megijedt.

Ekkor egészen váratlanul Hohenwart gróf elnöklete alatt olyan minisztérium következett, amely az örökös tartományok föderalisztikus alapon való szervezését akarta megvalósitani. De mert Andrássy gróf magyar miniszterelnök kijelentette, hogy az örökös tartományok föderalizálása árt a dualizmusnak.

a császár a tervet elvetette s Hohenwart 1871 október 26-án lemondott. Nem is kerestek többé utat s módot a nemzetiségek jogainak elismerésére a Monarchiában.

A magyar miniszterelnöknek döntő szerepe volt az osztrák örökös tartományok népeinek jogfosztása körül.

A császári abszolutizmus s a régi rendiségből a jogfolytonosság alapján keletkezett magyar alkotmány az idegenajkuakkal szemben ugyanazt az elnyomást jelentette. A magyar alkotmány csak azt jelentette, hogy a régi magyar nemesség és a vele egyesült honoratior-osztály joghoz jutott. A régi nemesség és az uj honoratior-osztály magyar volt. Ennek tehát imminens érdeke volt a magyar nyelv elsőbbségének biztositása. Nem Magyarország, hanem a magyar uri osztály kapott alkotmányt. A magyar népnek is rokonszenves volt ez, mert bosszuvágyát is kielégitette, azért, hogy a szabadságharcban a nemzetiségek rövidlátón ellene fordultak.

Ebben a nemzetiségeket elnyomó gondolatban találkoztak a magyar urak az osztrák bürokráciával, katonai nemességgel s udvari körökkel, amelyek mind az uralmukat féltették. Igy lett aztán a dualizmus fönntartása az uralkodó németek és magyarok jelszava és csatakiáltása.

Miután azonban az uralkodóház mégis csak német, tehát a német volt a kedvesebb s ebből aztán számos féltékenység keletkezett a két uralkodó nemzet között. Ilyenképen egymással sem éltek jó barátságban és a nemzetiségekkel sem. Az osztrák-magyar monarchiában állandósult a bellum omnium contra omnes s a politika apró parlamenti és udvari intrikákká sülyedt és senki sem akarta észrevenni, hogy a Monarchia a megsemmisülésbe fut.

Az uralkodó és a kormány a magasságos kormányszékből nem látta, hogy birodalma foszlik s ezért ujabb s ujabb tartományok szerzésével akarta magát kárpótolni az olasz háborukban elvesztettekért

ahelyett, hogy a meglévők összetartásával foglalkozott volna. A kormányok az udvar közelében látták a boldogságot. Az uralkodóosztály az uralkodást öncélnak tekintette. A nemzetiségek pedig gyülölettel gondoltak mindenkire, aki nem közülök való.

Ez a belső ellentét megnyilvánul minden kisebb és minden nagyobb politikai mozgalomban. Megnyilvánul abban, hogy 1873-ban mégis olyan választási törvényt kénytelenek csinálni, amelyik a 36% németnek abszolut többséget biztosit. Eszerint négy kuriában szavaztak a választók: a nagybirtokosok, vidéki községek, városok és kereskedelmi kamarák.

Bármennyire kedvezett is a németeknek ez a választójog, a Reichsrat tagjainak egyharmada mégis nemzetiségi volt. Ezek közt a csehek elejétől kezdve a leghatározottabb németellenes állást foglalták el. A csehek ugyan két pártra oszlottak: az ifju vagy radikális és az ó vagy mérsékelt csehekre, de a német törekvéseknek mindegyik ellenzéke volt.

Ausztriában a nemzetiségi ellentéteken kivül a klerikalizmus és fölvilágosodottság ellentétességéből is számos surlódás keletkezett, amely egészen az uralkodóházig éreztette hatását, mivel ez az utóbbi az egyháziakat állandóan pártolta, mig a viszonyokkal elégedetlenkedők a klerikalizmusban látták a bajok egyik okát. Itt is az uralkodóház hagyományos vallásossága volt az, amely szembe került a népek törekvéseivel. A nagybirtokosok s a vidéki községek kuriájából császárhü s nagyrészt klerikális elemek kerültek a Reichsratba, aminek látása folytán az uralkodóházban a klerikális irány s a fejedelemhüség azonosnak tünhetett. A minisztériumok ugyan nem voltak parlamentárisok, de azért a Reichsrat többségének óhajtásait mégis szem előtt kellett tartaniok. Másrészt lassanként érvényesült a nemzetiségek törekvése is. Igy az 1880-ban kiadott nyelvrendelet kimondja, hogy a nemzetiségi vegyes területeken a tisztviselők tartoznak a felekkel azok nyelvén

beszélni.

Ettől az időtől kezdve a nemzetiségek s különösen a csehek mind határozottabban küzdenek külön nemzeti jogaikért. Viszont a tulzó németségnek is külön pártja keletkezett. A nyelvrendelet után tiz évvel, 1890-ben a nyelvkérdés ujabb rendezésére tesz a Taaffe-minisztérium kisérletet, de eredménytelenül. Innen kezdve a nemzetiségi kérdés állandóan napirenden van. S emellett a klerikalizmus kérdése okoz állandóan zavart. Már 1888-ban Liechtenstein Alajos herceg azzal a javaslattal lépett föl a Reichsratban, hogy szállitsák le az iskolai időt, hogy tanitó csak az lehessen, akit a püspök erre alkalmasnak tart. 1890-ben Schwarzenberg bibornok hercegérsek meg azt követelte, hogy a középiskolákat klerikális szellemben alakitsák át. S ha ezek a javaslatok nem is lettek törvények, de tápot adtak az alsó népben szunnyadó szenvedélyeknek és az antiszemita pártot rendkivüli módon megerősitették. Ennek ellensulyaképen erősödött a szociáldemokrata párt, amely a keresztényszociális jelzőt fölvett antiszemitákkal fölvette a küzdelmet.

Ausztriának e belső zavarain kivül a Magyarországgal való viszonyból kifolyólag külön voltak olyan problémái, amelyek a nyugtalanságot fokozták. Az 1875 november 28-án kormányra került Tisza Kálmán kormányának legnagyobb föladata a kvóta-, vám- és bankszerződés volt. Nálunk különösebb zavarok nem voltak az országban, mivel a nemzetiségek saját jogaik érvényesitésével nem törődtek. Igy volt lehetséges, hogy a liberális nemzetiségi törvényt nem hajtották végre. Ezzel szemben a magyarság sokkal hamarabb ébredt annak a veszélynek a tudatára, amely nyelvét a németesitő törekvések révén fenyegeti s ez volt a tulajdonképeni életlehetősége a függetlenségi politikának. Miután azonban a magyarság nagy rétegében, de a magasabb müveltségüek közt éppen sok a németül beszélő, a Németországgal való

szövetség lelki föltételei megtalálhatók.

A föderalizmus megakadályozása meghozta Magyarországnak a nyugalmat, megtartotta a Habsburgokban azt a tévhitet, hogy birodalmuk német jellegü. Ezt a hitet kétségkivül táplálta az a körülmény, hogy az osztrák örökös tartományok és Magyarország értelmiségének második nyelve általában a német;[1] a nyelv révén a társadalmi berendezés, a tudomány s a müveltség is. Ezen a réven a különben is arisztokratikus német világnézet teljesen meggyökeresedett nálunk is. Miután pedig a tudat alatt állandóan élt az az aggodalom, hogy a nemzetiségek részéről veszély fenyegeti a Monarchia két uralkodó nemzetét, tehát az uralkodóháznak az a törekvése, hogy birodalma visszaszerezze az elvesztett régi hatalmat s befolyást, találkozott azzal a törekvéssel, hogy olyan szövetségest keressen, aki az uralkodó két nemzetet s osztályokat a föltörekvő nemzetiségek ellen támogassa. Ezt a gondolatot állandóan táplálta a sajtó az Oroszországgal szimbolizált szláv veszedelem hangoztatásával. A magyar államférfiak nem tudták meglátni, hogy a szlávság egyesülésére való törekvése a cárizmus nélkül is megvan, mert természetes éppen ugy, mint a németek és az olaszok egyesülése volt.

A népek törekvése már érvényesülni kezd az uralkodók törekvéseivel szemben, de csak lassan találja meg az utját s addig még az államférfiak, a diplomaták mesterkedései hatalmasabbaknak látszanak, mint a népek ereje.

III. A villafrancai békében a Habsburgok elvesztették Lombardiát, a prágai békében elvesztették Velencét és a német Bundban a vezetést és tagságot.

---

[1] V. ö. erre Ágoston: A mi utjaink (1916) cimü munkában elmondottakat. L. különösen a munka 111 s köv., 131 s köv. lapjait.

A világtörténelem eseményei egyszerre mutatták az utat: Ki Olaszországból s ki Németországból!

Századokon át uralkodó családokkal azonban az emberek igy nem szoktak beszélni s ezért a történelemnek ezt az erélyes szavát sem értették meg. A kényszerüség kituszkolta őket és dél felé szoritotta őket, de ebből a Habsburgok csak annyit vettek észre, hogy délen ujabb területeket szerezhetnek. Azt nem vették észre, hogy az ujabb területek a Monarchia szláv elemeit növelvén, a németesitő törekvésekkel föl kell hagyniok.

A Habsburgok talán azért sem értették meg a történelem erélyes szavát, mivel a történelem parancsainak végrehajtóiként a Hohenzollern-ház szerepelt. Az ősi császári ház tagjainak magasságáig nehezen hatolt el az uj királyi család tagjainak hangja. De talán azért sem értették meg, mert a történelem intő szava azt mondta nekik: Legyetek szláv állam uralkodóivá! Ez a történelmi szó pedig ellentétes volt a saját maguk kitüzte céllal. Miután azonban mégis szereztek uj szláv területeket, be kellett következnie az összeütközésnek.

Az államférfiakkal együtt az uralkodók is ugy tekintették a történelmi eseményeket, mint a saját cselekvésüknek országokra s népekre átvitt eredményét, ezért a XIX. század utolsó tizedeinek külpolitikájában még csak uralkodó házak szerepelnek. A szláv törekvéseket a Romanow, az eredményes németet a Hohenzollern, a látszólag eredményes német törekvéseket a Habsburgok neve takarja.

Ez az elnevezés annál jogosultabb, mert a népeknek ehhez a külpolitikának nevezett országszerzéshez semmi köze sem volt. Hogy az uralkodók s diplomatáik mégis meg tudták szerezni az uj területeket, az azt bizonyitja, hogy az állam hatalmával a kormánygyeplőt kezében tartó a nép akarata nélkül s talán ellenére is rendelkezik.

De a nép már kezd megmozdulni, amit a legélesebb szemü kormányférfiak észre is vesznek. Ezek közt elsősorban Bismarck, aki a porosz-osztrák háboruban gondosan ügyelt arra, hogy a Habsburg-házat meg ne alázza s ezért nem engedte, hogy a porosz seregek Wienbe vonuljanak, mivel tudta, hogy ezzel a Habsburgok tekintélyét a nép szemében tönkreteszi. Az uralkodók tekintélyének megtartása pedig közös érdeke az összes uralkodóknak. Ez a meggyőződés érlelte meg benne a háromcsászárszövetséget, amelyet akkor hozott össze, amikor az alsó rétegek mind hangosabban kezdtek jogot követelni.

Az általános választójoggal tévedésbe ejtett német nép ellen a német kormány a cár és az osztrák császár szövetségében látta a biztositékot. S amikor 1872 szeptember 5 és 11-ike között Berlinben a három császár találkozott, azzal csinált köztük hangulatot tervének, hogy azt hangoztatta, hogy a munkásság erősödő Internacionáléjával szemben meg kell alkotni a császárok internacionáléját. Afféle uj szent szövetséget gondolt Bismarck annak a mintájára, amelyet Metternich csinált volt.

Tervének könnyü volt megnyernie a császárokat, majd amikor a viszonyok változása folytán a cár nélkül folytatta politikáját, akkor is megóvni igyekszik a két császárnak a népre támaszkodó s mégis népellenes politikáját.

3. §. A Habsburgok Balkán-politikája.

(I. A Balkán az orosz-török háboruig. — II. A berlini kongresszus és Bosznia-Hercegovina okkupációja. — III. Bulgária.)

I. A balkáni népek nyelvi és vallási szempontból az oroszokhoz huztak s a török elnyomással szemben az orosz birodalomtól várták a fölszabaditást. A fölszabaditáson nyelvi, vallási és politikai szabadságot értettek. Ez a török birodalomnak fölbomlasztásával vagy legalább is Európából való kiszoritásával volt egyenlő.

Bismarck a balkáni népekkel nem törődött s nem is tudta, hogy azok is nemzeti eszmékkel vannak telitve,[2] nem látta a balkáni szláv és többi népek közti ellentéteket sem,[3] csupán azt látta, hogy a Habsburgok akkor kezdtek lengyelbarát politikát csinálni, ami a Kaisernak és a cárnak kellemetlen s hogy erről a politikáról le kell mondaniok a cárral kötendő szövetség érdekében.[4] A Habsburgok lengyelbarát politikája ugyanis a Hohenzollerneknek kellemetlen volt s ezért Bismarck arra törekedett, hogy a császárok figyelmét a munkások részéről fenyegető veszélyre forditsa. Ami sikerült is s rábeszélésére megalakult a háromcsászárszövetség. Az orosz balkáni szláv agitáció olyan messze volt Németországtól, hogy nem törődött vele, de törődött az orosz gyarmatpolitikával, amely Ázsiában érdekösszeütközést teremtett Oroszország és Anglia közt.

Bismarck messzelátása révén rövidesen tisztában volt azzal, hogy az orosz cári politika s a Hohenzollerneknek az a törekvést, hogy Angliát elvágják Indiától, a szigetországot egyaránt meggyöngitené.

A cárság képviselte a német császárság keletkezése idején az angolellenes politikát. Ezért foglalt állást Anglia Törökország fönntartása mellett. Hogy Oroszország ne juthasson le a Földközi-tengerhez, Anglia megakadályozta a Törökbirodalom földarabolását. A cárizmustól kapta örökségképen a Hohenzollern-birodalom a Bagdad felé vezető ut s Anglia elvágásának célját, amit Berlin-Bagdad jelszóval tett aztán később magáévá. Miután a Habsburgok délen kerestek kárpótlást, Bismarck ezt a törekvést szivesen támogatta.

A Habsburgok balkáni törekvéseire való tekin-

[2] V. ö. Kállay Béni: „Die Orientpolitik Russlands". (Aus dem Magyarischen von Prof. Schwicker, Budapest, Wien, Leipzig, 1878.) 38. lap.
[3] U. o. 110. lap.
[4] Max Lenz: „Geschichte Bismarcks. (Leipzig, Dunker u. Humblodt, 1902) 403. lap.

tet a háromcsászárszövetség egyideig megélhetett. Mind a hárman Törökország fölosztását akarták. Elvben egyek voltak. De a fölosztás módjára nézve a két közvetlenül érdekelt fél utóbb nem tudott megegyezni, mindegyik magának akart nagyobb részt. Emiatt összekülönböztek. A török birodalom kormányzata már azóta, amióta kiszoritották Magyarországból, oly rossz volt, hogy a lázadások állandósultak benne. Ezeket a lázadásokat nemzeti törekvések fütötték s vallási fölfogások istápolták. De ápolták a hetvenes évek elejétől az orosz kormány kiküldöttjei is, amint azt Giacometti G. könyve „Les responsabilités", amely idevágó 49 diplomáciai aktát közölt, kimutatta. Ezért az orosz kormány ezt a kellemetlen könyvet megjelenése után azonnal összevásárolta.

A rossz kormányzáshoz hozzájárult, hogy Abdul Aziz szultán az állam bevételeit elpazarolta s az állam pénzügyeit teljesen tönkretette. Ennek következtében a hadsereg is dezorganizálódott s igy a török kormány a lázongásokkal szemben mind tehetetlenebb volt. 1875-ben aztán Hercegovinában olyan mérveket öltött a forradalom, hogy alkalmul szolgált az Andrássy vezetése alatt álló osztrák-magyar külügyi kormánynak a beavatkozásra.

A szultán pazarlása következtében a török állam 1875 október 6-án csődöt jelentett. Ez fokozta a zavart. Andrássy külügyminiszter jegyzéket intézett a többi külügyminisztériumokhoz, amelyben reformokat követelt a török kormánytól a forradalom lecsöndesitésére.

Az európai hatalmak hozzájárultak Andrássy terveihez. 1876 januárjában bemutatták a török kormánynak a hatalmak követeléseit. Andrássy terveit a cári kormány erősen támogatta, mert arra számitott, hogy az osztrák-magyar monarchiával együtt fog a hatalmaktól megbizást kapni arra, hogy lecsöndesitse a balkáni forradalmat.

Közben a török forradalom is kitört s megfosztotta trónjától a szultánt. Szerbia és Montenegró

pedig a szlávok agitációja folytán mind bátrabbá vált, minden nap várni lehetett, hogy hadat üzen Törökországnak. Miután Andrássy azért avatkozott Törökország belső ügyeibe, mert foglalni akart a Monarchia számára, nagyon kellemetlen lett volna neki ez a két hadüzenet, amely a Törökbirodalomnak legtávolabb fekvő és lazán összefüggő területeit ennek a két kis országnak az ölébe ejtette volna.[5] Csakhogy Montenegró és Szerbia mögött a cár állott, a cár pedig szövetségese volt a Habsburgoknak és Hohenzollerneknek.

Bismarck azonban nem volt az az ember, aki egyszer elfoglalt álláspontjához ragaszkodott volna. De meg az a gondolata, hogy a forradalmakat le kell törni, minden mást megelőzött nála s mert attól is félt, hogy a török szlávság forradalma a Habsburgmonarchiába is átterjed, ezért a cári igényekkel szemben a Habsburg-igényeket támogatta. Nem lehetetlen, hogy már ekkor abban a gondolatban tette ezt, mivel Ausztria birtokait német örökségnek tekintette.[6]

Az oroszellenes politika számára hamarosan kitalálták néhány jelszót, amely a németeket Ausztriában megijesztette, igy nevezetesen azt, hogy Konstantinápolyba vezető ut Wienen át visz s ezzel hiveket szereztek a balkáni hóditó politikának, amelyet ugy tüntettek föl, mint az orosz törekvések ellenszerét.

Mindezek a törekvések Törökország rovására mentek. Anglia is kivette belőlük a részét. Megvásárolta 1875 november 25-én a Szuezi-csatorna részvényeinek az egyiptomi szultán birtokában volt részét s ezzel föltétlen urává lett a csatornának.

Az uj török kormányt minden oldalról szoritották s igy mindent meg is igért, amit csak követeltek tőle. De a kormánnyal szemben 1876 májusában a muzulmánok s bolgárok ellenforradalmat kezdtek. Szalonikiben megölték a német és francia konzulokat. Erre a hatalmak képviselői azonnal összejöttek s megállapodtak a szükséges rendszabályokban, de az angol kormány nem járult hozzá, hogy ezeket rákényszeritsék Törökországra.

A külügyi kormányok politikáját ez megint más irányba terelte s igy a monarchiáét is közelebb hozta megint a cárélioz. A magyar kormány a „Pester Lloyd"-ban azt iratta, hogy nem marad más hátra, mint hogy a Monarchia Bosznia-Hercegovinát, Oroszország pedig a Duna torkolatát foglalja el.

Szükséges ezt a körülményt leszögezni, mivel nyilvánvaló, hogy Andrássy és a magyar kormány előbb titokban foglalkoztak ezzel a tervvel s csak legvégül álltak ki vele nyiltan. A Duna torkolata ugyanis nem volt egészen török, hanem részben román terület volt. A román kormányok magatartásának tehát nem kellett, hogy egyedül a cár ellen irányuljon, amikor elvették ezt a területet, hanem a gondolat fölvetője, Ausztria ellen is irányulhatott.

Amint a Monarchia és a cár kormánya, ugy az angol kormány is megtalálta a maga előnyét. A kormányok hamarosan megegyeztek abban, hogy mit követeljenek a szultántól. Megállapodtak, hogy követeléseiket 1876 május 30-án fogják a szultánnak átnyujtani. A forradalom ezt fölöslegessé és lehetetlenné tette, mert a május 29-ről 30-ra menő éjjel meggyilkolták a szultánt.

Szerbia és Montenegró részben saját elhatározásukból s érzelmeiktől indittatva néhány nappal előbb, május 26-án véd- és dacszövetséget kötöttek s aztán julius 1-én hadat üzentek Törökországnak.

Az uj szultán V. Murad volt, akinek épp oly kevéssé sikerült a forrongásokat lecsöndesiteni, mint elődjeinek. Két évvel trónralépése után is még a lázongók lecsöndesitésével volt elfoglalva. Csak a

[5] Aktenstücke aus den Korrespondenzen des k. k. gemeinsamen Ministeriums des Äusseren über orientalische Angelegenheiten Nr. 144. Idézi Max Fliegenschmidt: „Deutschlands Orientpolitik" (Berlin, Puttkammer u. Mühlbrecht, 1913) 166. lap.

[6] Hanotaux: „L'histoire de la France contemporain" (német forditása) III. k. 53. l.

bolgár forradalmat sikerült leverni, de ezt olyan kegyetlen eszközökkel tette, hogy egész Európa fölbőszült. S ennek tulajdonitható, hogy utóbb Bulgária függetlensége iránti harc olyan rokonszenves volt az európai közvélemény előtt.

A szerb és montenegrói hadüzenet után Andrássy azonnal megegyezést keresett Bismarckkal és a cári kormánnyal. Az előbbi érdekei a Habsburgokéval azonosak voltak, a cárt pedig megnyerte az osztozkodás gondolatának fölvetésével. Már julius 8-án Reichstadtba jött II. Sándor cár Gorcsakow-val s itt megegyeztek abban, hogy Szerbia megnövekedését nem fogják türni. Montenegró megnövekedése még inkább beleütközött a Habsburgok érdekeibe s igy Andrássy azonnal értesitette a szerb és montenegrói kormányt a szövetségesek elhatározásáról.

Bismarck nyiltan nem avatkozott bele a Balkán ügyeibe, de támogatta Andrássyt. Bismarck véleménye szerint (amelyet ugyan később fejezett ki): „A keleti kérdés türelmi játék, aki vár, az nyer.“ Éppen ezért a cárral sem rontotta el a dolgát, mert amint 1887-ben megmondta: „Nem szabad olyan politikát csinálnunk, amely akkor szigetel el, amikor ez Oroszországnak tetszik.“[7]

Bismarck, Andrássy s Gorcsakow közeledését leginkább az teszi érthetővé, hogy angolellenes politikát csináltak mind. Anglia a szultán birodalmának épségét védte s ezért tartotta a Boszporusnál hajóhadának egy részét. Igy aztán, bár az osztrák-magyar monarchia külügyminisztere és a cár kormánya megegyeztek aziránt, hogy Ausztria-Magyarország elfoglalja Bosznia-Hercegovinát, a cár megigérte, hogy Konstantinápolyt nem foglalja el. Andrássy és Bismarck ekkor is még szemérmetlenül Törökország területi integritásának védelmét hangsulyozták. Pe-

[7] A. v. Brauer: „Bismarcks Staatskunst a. d. Gebiet d. auswärtigen Politik“. (Neues Bismarck Jahrbuch, Wien, 1911) 298—339. lapokon.

dig Bosznia és Hercegovina elvételén kivül a reichstadti megállapodás teremtette meg Bulgária keletkezésének lehetőségét is.

Közben a török-szerb-montenegrói háboru a török fegyverek győzelmével befejeződött. Milán szerb fejedelem már augusztus 24-én a hatalmak közvetitését kérte s Nikita hamarosan követte példáját. A török kormány azonban, amelytől csak fegyverszünetet kértek, ezt nem akarta megadni, hanem békét akart kötni. Ezért a háboru tovább folyt. Szeptember 1-én a török sereg megverte Deligrad mellett az orosz Csernajew tábornok vezérlete alatt álló szerb sereget. Ez a győzelem módfölött fölizgatta az orosz közvéleményt, ugy hogy nagy tömegben jöttek az oroszok és önként beálltak a szerb seregbe. A háboru megint csak tartott s október 30-án már Alexinác mellett verték meg a szerb sereget.

Közben 1876 augusztus 31-én az elmebeteggé lett szultán helyét II. Abdul Hamid foglalta el a trónon. Amint az események mutatták, a trónváltozás nem jelentett semmi változást a politikában.

Az osztrák-magyar s az orosz kormány megegyeztek tehát abban, hogy ha a török kormány nem akarna fegyverszünetet adni, akkor mindegyikük egy-egy hadosztályt küld. A Monarchia Bosznia-Hercegovinába, a cár Bulgáriába.

1876 októberben ujra fegyverszünetet kértek a hadviselők. A török kormány nem engedélyezte. Ekkor az angol kormány azt az ajánlatot tette, hogy rendezzék a török kérdést európai konferencián. Andrássy ezt ellenezte s megegyezett az orosz kormánnyal, hogy a hatalmak kérjenek hatheti fegyverszünetet. Közben az angol és orosz kormány között külön megállapodás jött létre, amelyben Bosznia, Bulgária és Hercegovina autonómiáját, Szerbia és Montenegró területi épségét fogadták el a béke alapjául.

A hatalmak külügyminisztereinek fölfogására jellemző, hogy Anglia már ekkor európai konferen-

ciát ajánl.

A török kormány 1876 október 12-én elfogadja a hatalmak ajánlatát, amely szerint félévre fegyverszünetet kötnek s a török kormánynak kötelessége ez alatt az idő alatt azokat a reformokat életbe léptetni, amelyek szükségesek a népek lecsöndesitéséhez.

A cári kormány a szultán kormányának őszinteségében nem bizott s ezért csapatai számára biztositani akarta az átvonulást Románián, amely akkor még a török szultán fönnhatósága alatt állott. De a román miniszterelnöknél heves ellentállásra talált. Bratianu nem merte magát lekötni. Ekkor Bismarck a román trónörököshöz fordult, vagyis felelőtlen tényezőhöz.[8]

Ez az ut és mód jellemző, mert azt mutatja, hogy a felelőtlen tényezők döntik el végső fokon a politikát.

Közben kéthónapos fegyverszünet jött létre a hadakozók közt. Majd amikor Gorcsakow ismételten kijelentette, hogy Konstantinápolyt nem akarja elfoglalni, akkor a török kormánnyal is meg lehetett egyezni. Végül is Anglia javaslatát fogadta el s az európai konferencia 1876 december 11-én Konstantinápolyban megkezdte üléseit.

A konferenciának nem volt meg a várt sikere. Az uj török alkotmány szerint a török képviselőháznak is el kellett fogadnia a megoldásokat, de ez nem fogadta el s igy 1877 január 20-án a hatalmak képviselői elhagyták Konstantinápolyt. De már öt nappal előbb aláirták a Monarchia és Oroszország között létrejött Bosznia-Hercegovinára vonatkozó hirhedt egyezményt. Ez a fönt emlitett budapesti egyezmény.

Az orosz kormány már sokkal jobban angazsálta magát a balkáni népekért, semhogy visszavonulhatott volna. De előbb biztositani akarta magát minden

[8] „Aus dem Leben König Karls von Rumänien." III. k. 72. lap.

oldalról való meglepetések ellen. A budapesti egyezményben a Monarchia megkapta a cártól Bosznia-Hercegovinát. Megigérte, hogy az orosz-török háboruban semleges marad, de az orosz kormánynak nem szabad arra törekednie, hogy Montenegróban, Szerbiában és a novibazári Szandzsákban befolyást szerezzen a Monarchia fölött. Ezt akként fejezték ki: ezek a területek semleges zóna lesznek.

Románia s Oroszország 1877 április 16-án megegyeztek, hogy Románia átengedi az orosz csapatokat. Miután Románia még a szultán fönnhatósága alatt állott, ez tulajdonképen lázadás volt a fönnhatóság ellen s igy a román kormánynak 1877 május 22-iki proklamációja, amelyben függetlennek jelenti ki magát, már csak következménye volt ennek a lépésnek.

1876 április 24-én a cár hadat üzent a szultánnak. A háboru tehát formailag a szabadságukban veszélyeztetett balkáni népek érdekében tört ki s amig a Habsburgok maguknak uj területet szereztek, addig a cár hadserege küzdött, vérzett s megvédte Szerbia, Montenegró, Románia függetlenségét és megteremtette Bulgáriát.

Ezt a tényt nem lehet elfeledtetni a balkáni népekkel s bármennyire hangsulyozták a Monarchia politikusai részéről, hogy tisztán önérdek vezette a cári kormányt, azért a balkáni népek mégis mindig azt látták, hogy a monarchia foglalt idegen területeket a Balkánon s nem Oroszország.

II. Az orosz-török háboru segitette a Monarchiát Bosznia s Hercegovinához. Az orosz cár seregei Konstatinápoly alatt vivták ki Andrássynak a diplomáciai sikert. A magyar közvélemény azonban ennek a sikernek nem örült, amit az akkori pesti tüntetések eléggé illusztrálnak.

A török seregek magatartása ebben a háboruban bámulatkeltő volt s az orosz seregeknek Románia

segitségét is igénybe kellett venniök, hogy leverjék ellenállásukat. Több mint félévre volt szükség, hogy az orosz seregek Konstantinápoly alá jussanak. Ekkor aztán a megijedt török kormány csakhamar békét kért. E célból a német kormányhoz fordult, de ez 1878 január 3-án visszautasitotta a kérelmet.

E visszautasitás folytán a cári kormánynak szabad kezet engedett Bismarck. De az angol kormány észrevette a háromcsászárszövetségnek ezt a tervét és január 16-án kijelentette, hogy olyan békeszerződés, amely megváltoztatja a nemzetközi megállapodásokat, nem köthető. Másnap az angol trónbeszéd ezt ujra nyomatékosan hangsulyozta s annak a lehetőségét is emlitette, hogy elővigyázati rendszabályokat kell tenni.

Az angol kormány az 1856. évi párisi egyezményt védte. Az orosz kormány meg bosszut szeretett volna állani azokért a nehézségekért, amelyeket a török hadsereg különösen Plevnánál okozott. Másrészről azonban Nagy-Bulgária megteremtésére is sulyt helyezett.

E törekvésekkel szemben foglalt állást az angol kormány s január 22-én fölhivta a cárt, hogy kössön békét. A cár felelete nem került nyilvánosságra, de elutasitónak kellett lennie, mert 23-án Hornby admirális parancsot kapott, hogy a Dardanellákhoz induljon. Január 24-én már módositották ezt a parancsot s meghagyták, hogy a flotta a Besika-öbölnél tovább ne menjen.

Andrássy politikájának sikerei veszendőben voltak, mert Bismarck az angol kabinet terveihez közeledett. Törökországnak Európából való eltávolitása szimpatikus volt Berlinben s azzal viszont akkor még nem sokat törődtek, hogy Nagy-Bulgária alapitása, amelynek határai az Aegei-tenger felé elzárták volna az osztrák-magyar monarchia utját, Andrássynak nem volt inyére. Bosznia-Hercegovina csak hidnak kellett Szaloniki felé a Habsburgoknak.

Éppen ezért kedvére volt Andrássynak az, hogy ebben az időben Törökország ellen támadólag föllépő Görögországot a hatalmak megrendszabályozták, mert Görögország is Szaloniki felé sanditott.

Közben Bismarck ismét Andrássy terveihez közeledett s Bosznia-Hercegovinát az ő közbenjárására minden oldalról beigérték, aminek következtében a Monarchia törekvései szembe kerültek az orosz kormány céljaival, amely föltétlen parancsoló akart lenni a Balkánon. Ezt igazolta egészen határozottan a március 3-án kötött sanstefanoi béke, amelyben a cár a szultánt a porig alázta.

Anglia azonban nem maradt veszteg s flottája megjelent a Dardanellákban. A Monarchia a Kárpátokban sereget vonultatott föl. Igy adtak nyomatékat a sanstefanoi béke elleni tiltakozásuknak.

Miután a hatalmak a balkáni kérdés megoldásán tovább dolgoztak s megállapodtak, hogy a kérdés megoldását az eredeti angol javaslatnak megfelelően európai kongresszusra bizzák, nem nagy sulya volt a sanstefanoi békének, amely e tárgyalások közben jött létre.

Csak a Romániára nézve megállapitott föltételei maradtak meg. A sanstefanoi béke ugyanis elvette Besszarábiát Romániától és helyette a Dobrudzsát adta neki.

Az orosz kormányra nézve a sanstefanoi béke utóbb kellemetlen béklyóvá vált, mert amikor már nyilvánvalóvá lett, hogy európai konferencia fogja eldönteni a balkáni kérdést, akkor az osztrák-magyar monarchia hajlandó lett volna ujra a cári kormány mellé állani, hogy ha Szalonikiba utat kap. Ez azonban csak ugy volt lehetséges, ha a Monarchia egyuttal Szerbia fölött is felsőbbségi jogokat nyer. Ez a békekötés után lehetetlen volt. Pedig igy megvehette volna a Monarchia semlegességét egy uj Törökország elleni háboruban, amelyet a cár azonnal meg akart inditani s amellyel Európát befejezett

tények elé akarta állitani.

Időközben a cárnak a háboru gondolatától el kellett állania, mert seregében betegségek kezdtek pusztitani, otthon pedig a nihilisták kezdtek mozogni. Igy aztán a cár mind engedékenyebb lett s az európai kongresszus junius 13-án megkezdte üléseit.[9]

A kongresszus megnyitása előtt az angol kormány és a szultán között megegyezés jött létre, amely szerint abban az esetben, ha a cár Kis-Ázsiában megkapja Batumot, Ardahant és Karszot, akkor Anglia megkapja Cyprus szigetét. Oroszország megkapta a fönti területeket s igy Anglia is. De az orosz terv Nagy-Bulgária alapitására nézve nem sikerült. Nagy-Bulgária területe az orosz terv szerint 163.000 négyszögkilométer lett volna, a kongresszus leszoritotta Bulgária területét 64.000 négyszögkilométerre. Ruménia a szultán fönnhatósága alatt maradt, de keresztény kormányzót kapott. Montenegró felét sem kapta meg a várt s óhajtott területnek, de Antiváriban kikötőt kapott az Adrián. Szerbia s Görögország egészen jelentéktelen darabokat kaptak. A montenegrói tengerparton a Monarchia tartozott a rendőri fölügyeletet végezni.

Az osztrák-magyar diplomácia diadalt aratott, mert nemcsak Bosznia-Hercegovina, hanem a novibazári Szandzsák megszállására is fölhatalmazást nyert. A diplomaták olyan adakozó kedvükben voltak, hogy Bismarck s lord Derby az olasz kormánynak fölajánlották, hogy szállja meg Albániát, de ez visszautasitotta.[10]

A berlini kongresszus nagyon sok kérdést függőben hagyott a Balkánon s igy a Balkán állandó zavarok fészke maradt s ezzel oka Európa nyugtalanságának. Ott voltak elsősorban az albánok, akiket a török kormány nem tudott fékentartani. A másik

[9] J. Holland: „The developpement of the European Nations 1870—1914". (London, 1915) 22—238. lap.
[10] Singer: „Der Dreibund" 253. lap.

probléma maradt a görög. A görögök ugyanis sem abba nem nyugodtak bele, hogy Kréta török maradt, sem abba, hogy az ő határaikat nem ugy állapitották meg, mint azt ők kivánták. Ezért már 1880 októberében megint közbe kellett a hatalmaknak lépniök, hogy rendet csináljanak. Erre később is szükség volt (1897).

A Monarchiára nézve a berlini kongresszus után következett a háboru. Andrássy mindig azzal biztatta az okkupáció ellenzőit, hogy ez nem jár majd semmi nehézséggel, de utóbb kiderült, hogy rendszeres hadjáratot kellett a bosnyákok és hercegorcok ellen folytatni. Az okkupáció nyolcezer emberbe került s a két tartományra a Monarchia népei egy milliárd koronánál többet költöttek.

Azt a rendkivüli hibát, amelyet Andrássy elkövetett, észre is vették és Andrássyt az osztrák alkotmányhü párt vezérei vád alá akarták helyezni, de ezt a javaslatot az osztrák delegációban elvetették.

A Monarchia és az uralkodóház szempontjából nézve Andrássy politikája rejtette magában azt a veszedelmet, amely annyiban, hogy az osztrák örökös tartományoknak velünk közös tartományt szerzett, a surlódásokat állandósitotta. Miután ezeket a területeket előbb-utóbb annektálni kellett egyrészt Ausztria s Magyarország közt, másrészt Szerbia s a Monarchia közt a differenciák szaporodtak, ami európai bonyodalmakhoz vezetett s fölidézte az első balkáni háborut, majd a másodikat s egyik oka a világháborunak is. Azzal, hogy a szláv elemet növelte a Monarchiában, annak a politikának munkáját nehezitette, amelyet könnyiteni akart.

A Balkánon való érvényesülésnek keresése hozta magával azokat a lehetetlen megállapodásokat, mint amilyen a Szerbiával 1881 junius 18-án kötött szerződés, amely szerint a Monarchia támogatja Macedóniában és Ó-Szerbiában a szerb nemzeti törekvéseket. Vagyis megigérte külügyi kormány-

zatunk, hogy a szultán fönnhatósága alatt álló macedónokat s szerbeket segit forradalmositani. Ezek a szerződések semmiképen sem állják meg a legprimitivebb államközi erkölcs birálatát sem. De rövidlátó is, mert az államférfiaktól annyit elvárhatni, hogy tudják azt, hogy a forradalmak szitása veszedelmes.

III. Bulgáriának a berlini kongresszus adta terjedelme s az ezzel összefüggő rendezetlen nemzetiségi kérdések nemhogy megszüntették volna a Balkánon a nyugtalanságot, hanem a diplomaták rövidlátása következtében egyenesen fokozta őket.

Szerbia, mint láttuk, ezután sem egyesitette magában a szerbeket. Bulgária nem egyesitette az összes bolgárokat. Kelet-Ruméliában 1,200.000 bolgár továbbra is török fönnhatóság alatt maradt. Erre a szétszakitásra azért volt Andrássynak szüksége, hogy a nemzeti törekvések erejét gyöngitse. Ugyanezért kellett megakadályoznia azt is, hogy Bulgária nemzeti fejedelmet válasszon. Az orosz kormány éppen ugy ellene volt a rájuk oktrojált fejedelemnek, mint maguk a bolgárok s ezért kellett rövid életünek lennie az 1879 április 29-én megválasztott Battenberg Sándor fejedelemségének, aki ugyan unokaöccse volt a cárnénak, de a cár nem szerette s aki nem értette a bolgár nép lelkét.

Az orosz-török háboru után számos orosz maradt Bulgáriában azokon kivül, akik már a háboru előtt is ott voltak s a bolgár nemzeti öntudat fölébresztésének munkáját végezték. Érthető, hogy ezeket a cári kormány ott akarta tartani s érthető az is, hogy ezek befolyásos állásokban voltak. Amikor tehát Battenberg Sándor németbarát politikát akart folytatni, ezekkel állandóan szemben találta magát, de szemben találta magát saját népe nemzeti törekvéseivel is. Ezért Sándor fejedelem folyton három különböző irány közt bolygott. A fejedelem ingadozó politikája

alkalmat adott a hatalmaknak a beavatkozásra. Igy különösen 1881-ben, amikor az alkotmány fölfüggesztésével kisérletezett, hogy a pánszláv eszmék képviselőinek hatalmát letörje. A bolgár nemzeti s a pánszláv eszmék és törekvések még nem váltak el élesen, bár ez a folyamat megindult. A fejedelem egyáltalában nem tudta ezt a helyzetet megérteni.

A bolgár nemzeti és a pánszláv mozgalom differenciálódási folyamata hozta magával, hogy a cár hivei és a nemzeti törekvések hivei nem voltak mindig egyek. A bolgár nemzeti párt a cártól is függetleniteni törekedett magát, hogy demokratikusan rendezhesse be az országot, de a fejedelemnek ez nem tetszett s a cárhoz fordult segitségért, majd ujra a saját népére támaszkodva akart kormányozni s 1883 szeptember 18-án visszaállitotta a régi alkotmányt s ez alapon irt ki uj választásokat.

Miután Kelet-Ruméliában ezalatt az orosz s bolgár agitáció egyaránt folyt, de a cár nem akarta azt, hogy a bolgár fejedelem, akit megbizhatatlannak tartott, legyen ennek a tartománynak fejedelme s igy még erősebb s függetlenebb, mindenképen azon dolgozott, hogy a fejedelem hatalma kifelé kevesbedjen. Ezért akadályozta meg 1885-ben azt, hogy Sándor elvehesse a német trónörökös leányát. Bismarck a cár iránti regardból, mert a vele való jó viszonyra sulyt helyezett, mégis azt iratta lapjaiban, hogy Viktória angol királynő akadályozta meg ezt a házasságot.[11] Ugyanő állott utjába annak is, hogy Kelet-Ruméília Bolgárországgal egyesüljön. Csak akkor akarta ezt az egyesülést, ha Sándor már leköszönt a fejedelemségről.[12]

A cár ilyen eszközökkel azért dolgozhatott, mert az 1884. évi szeptemberi szkjernevicei háromcsászár-

---

[11] M. Busch: „Bismarck, some secret pages of his history" III. köt. 171, 180, 292, 335. lap.

[12] „Documents secrets de la politique russe en Orient". Éd. par R. Leonoff (Berlin, 1893) 48. lap.

találkozón ugy állapodtak meg a balkáni ügyekre nézve a császárok, hogy viszály esetén a szótöbbség dönt. Az osztrák császár igy a szövetség fölbomlásától való félelmében nyiltan nem foglalt állást Sándor fejedelem mellett. Viszont a német császár a versengő cár és az osztrák császár közt döntő biróvá lett a szkjernevicei megállapodás folytán. A bolgár nemzeti egység megteremtésére irányuló törekvések csakhamar eredménnyel jártak Ruméliában és Sándor fejedelem szivesen elfogadta 1885 szeptember 20-án Sztambuloff tanácsát, hogy Ruméliát a bolgár fejedelemséggel egyesitse. Erre a hirre a cár azonnal kérdést intézett, hogy a fiatal bolgár tisztek alkalmasak-e a bolgár hadsereg vezetésére s amikor azt felelték neki, hogy nem, akkor a Bulgáriában volt orosz tiszteket azonnal haza hivta.

A szultán erre hadat üzent. Anglia azonban ujra közbevetette magát s Konstantinápolyba követi konferencia elé vitte a ruméliai kérdést. Ez helyteleníteтте Sándor fejedelem eljárását, de mit sem változtatott a tényeken.

A bolgár fejedelemre féltékeny s osztrák befolyás alatt álló Milán szerb király szintén hadat üzent Sándornak. Sándor hadai azonban november 14-től 28-ig terjedő időben leverték Milán seregét, ugy hogy november 28-án Khevenmüller osztrák követnek kellett megállitania a győzelmes bolgár sereget.

A fejedelem tekintélyét ez a háboru annyira megnövelte, hogy a szultán véd- és dacszövetségre lépett vele 1886 február 1-én. A szövetséget ugyan a bécsi, londoni s pétervári udvar közbelépésére meg kellett szüntetni, de a ruméliai kérdésbe többet nem avatkoztak a hatalmak, holott ezt nemzetközileg szabályozták volt a berlini kongresszuson.

A ruméliai kérdésnek ez a kezelése a cárt arra birta, hogy kijelentse, hogy Batum, amely a berlini kongresszus szerint szabad kikötő, ezentul nem az. S ezt a rendelkezését hajlandó volt fegyverrel is

fönntartani. Igy Sándor fejedelem eljárása az európai nagy politikában is zavarokat idézett föl. Ezért nem szerették az uralkodók. De erőszakos természete miatt nem szerették alattvalói sem. Annyira népszerütlenné lett, hogy 1886 augusztus 21-én éjjel elfogták s Reni mellett orosz területre tették. Stambuloffnak sikerült visszahozni, de fejedelmi hatalmát megmenteni nem.

Hosszabb ideig folytak a fejedelemség betöltése körül a tárgyalások. Végre 1887 julius 7-én megválasztották Ferdinánd Koburg-Koháry herceget, volt osztrák-magyar huszártisztet, magyar nagybirtokost s főrendet. Ennek megválasztását a cár nem ismerte el, a szultán pedig tiltakozott a választás ellen. A cár ekkor éppen nem ért rá a bolgár kérdéssel foglalkozni, mivel arról értesült, hogy Németország háborura készül a francia köztársaság ellen.[13]

Az interregnum alatt Stambuloff hatalma folyton növekedett s az uj fejedelemnek kemény harcot kellett vele vivnia, mert amint nem akarta azt, hogy hazája orosz befolyás alatt álljon, ugy még inkább ellene volt annak, hogy az osztrák-magyar monarchia befolyása alá kerüljön. De ebben a küzdelemben a fejedelem maradt fölül, aki óriási családi vagyonával csakhamar annyira behálózta az ország gazdasági életét, hogy vele szemben minden befolyás eltörpült. Ügyesen alkalmazkodó politikájával sikerült neki magát 1896 februárjában még a cárral is elismertetnie.

Ferdinánd az osztrák-magyar kormány külpolitikájának igen erős támasza volt, aki nemzete törekvései ellen is meg tudott állani a Monarchia mellett. Ezekről azonban majd csak későbben szólunk. Erre a barátságra a Habsburg-monarchiának annál nagyobb szüksége volt, mert Milán szerb király halála óta a szerb politika határozottan monarchia-

[13] J. Holland Rose: „The developpement of the European Nations 1870—1914". (London, 1915) 285. lap.

ellenes. Ez annál fájdalmasabb volt, mivel Milán egészen Habsburg befolyás alatt volt s nemzeti törekvéseit is egészen alárendelte a Monarchiának, amit eléggé megvilágit az 1881 junius 25-iki szerződés, amelyben a szerb kormány arra kötelezte magát, hogy Bosznia-Hercegovinában leszereli a nemzeti törekvéseket. Ez a titkos szerződés azonban nagyon rövid életü volt. Aminthogy nem is lehetett hosszu, mikor 1881 junius 18-án meg olyan szerződés jött létre köztük, hogy a Monarchia Macedoniában s Ó-Szerbiában támogatja a nemzeti törekvéseket. Andrássy azt hitte, hogy a népek érzését az ő szerződései szabályozhatják!

4. §. A Hohenzollernek politikájának iránya.

(I. A belső politika. — II. A külső politika. — III. A gyarmati politika.)

I. A Hohenzollern-ház kitünően értett hozzá, hogy a német egységre törekvő népmozgalmakba bekapcsolódjék s ezeket egészen a maga uralmi politikájára fölhasználja. A Habsburg-ház elleni 1866-iki háboruban a népszerütlen frankfurti Bundestag a poroszok elől elmenekült Augsburgba s augusztus hó 24-én kimondta föloszlását. (A prágai béke, augusztus 23.)

A Bund helyébe az északnémet szövetség lépett, amelynek 22 állam volt a tagja s 1867 február 24-én I. Vilmos porosz király meg is nyitotta az első birodalmi szervezőgyülést. A Bismarck javasolta szervezetet elfogadták. Az északnémet szövetség feje I. Vilmos porosz király, kancellárja Bismarck lett.

Az északnémet szövetség véd- és dacszövetségre lépett a délnémet államokkal, Baden, Bajorország és Württemberggel, minek folytán Németország egysége előtt már csak formai akadályok maradtak. Ez a körülmény aggodalommal töltötte el Napoleon császárt s igy közte s Vilmos porosz király között surlódások keletkeztek.

A két uralkodó közötti surlódást az élezte ki, hogy a régi Bund megszünésével Luxemburg hercegség és Németország közt megszünt az összeköttetés. De Vilmos ennek dacára sem akarta kivonni onnan a porosz őrséget. Napoleon beleavatkozott az ügybe s ajánlatot tett a németalföldi kormánynak, hogy Luxemburg hercegséget megveszi. Ez persze csak azt jelentette volna, hogy Németalfölddel szemben tisztázta a jogviszonyt, de nem azt, hogy Poroszországgal szemben is tisztázta. Ennek Bismarck azzal adott kifejezést, hogy a délnémet államokkal kötött véd- és dacszövetségi szerződést közzétette, ami azt jelentette a diplomácia nyelvén, hogy Napoleon tervét fegyverrel is megakadályozza.

Napoleon visszavonult, de a német egységről mintát véve, azzal a tervvel kezdett foglalkozni, hogy a franciákat is egyesiti. Ebből a célból Belgiumot Franciaországhoz akarta csatolni, de ez a terv Berlinben nem talált szives fogadtatásra.

A német egység nem volt még olyan erős, mint azt a kormányok szerződéseiből következtetni lehetne. A délnémet klerikálisok igen sok akadályt görditettek a Hohenzollern politika utjába.

Az egységre való törekvés folytán Bismarck a szövetséget állandóan mélyiteni törekedett s ebből a célból a délnémet államok katonai szervezetét is át akarta alakitani. De csak Badenben tudta terveit megvalósitani. Ugyanigy nagy nehézségeket támasztottak a gazdasági egység megvalósitása elé is.

Bismarck azonban, aki Hohenzollern urának hü szolgája volt, céltudatosan dolgozott. A néptömegek erejét látta a német egység megvalósulásában s minden tömegmozgalmat a legélénkebb figyelemmel kisért. Igy terelődött a figyelme a munkásmozgalomra. A munkásinternacionálé s Lassalle Ferdinánd munkálkodását olyan jelentősnek tartotta, hogy — amint már emlitettük — egyenesen ezeknek a törekvéseknek letörésére szervezte meg a háromcsá-

szár szövetségét, amikor a francia császársággal végzett volt — s a munkásság demokratikus törekvései hatottak közre abban az elhatározásában, hogy az 1866-iki háboru eredményeképen a Habsburgházat megszégyeniteni nem engedte.

A tömegmozgalmak nagy erejében való hite magyarázza meg azokat a munkásjóléti intézményeket is, amelyeket a német törvényhozással megszavaztatott. Ezeket használta föl a német egység népszerüsitésére s arra, hogy a szocialista törekvésekkel s agitációval szemben rámutathasson a kormány népbarát politikájára. Ezzel sikerült is a német munkásság lelkét többé-kevésbé megmérgezni s a kormány elleni küzdelem hevét a nyolcvanas évek óta lefokozni vagy a parlamentben elszigetelni.

Bismarck politikájának jellegét az adta meg, hogy a német néptömegek egységre való törekvéséből születvén, a nép igényeivel mindig számolt annyira, hogy azt a maga külső és hatalmi politikájának támogatásától el ne idegenitse. A néptömegeknek némi anyagi jólétet biztositott s ennek ellenében az uralkodóház föltétlen szolgájává téve elterelte gondolatait azoktól a tényektől, amelyek nagyobb mértékben irányitották sorsát, mint a jóléti intézmények: a külpolitikától. Mert az uralkodóházak külpolitikája és a népek s az egyesek élete a legszorosabb összefüggésben van, mig a belső politikával és a jóléti intézményekkel csupán a megélhetés relativ biztonsága emelkedik.

Amint Bismarck félreismerte a népek politikájának legbelső erőit, ugy félreismerték a munkásság vezetői is és amig Bismarck azt hitte, hogy mindent megcsinálhat a hadsereg, addig a munkásság vezetői azt hitték, hogy minden azon mulik, hogy mekkora a munkabér. Ezeket a tévedéseket persze csak a mai katasztrófális idők mutatták meg. A Bismarck nevéhez füződő politika főelve a német nép egysége volt. Ezért üldözött Vilmos kormánya minden törekvést,

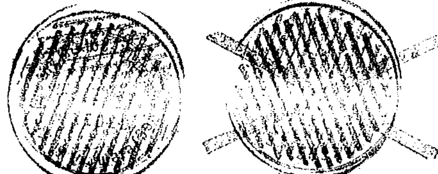
amely az egységet zavarta. E tekintetben Bismarck eleinte nagyon tulbecsülte a vallás jelentőségét, mert azt hitte, hogy a délnémet államok lakosságának az északnémetek elleni ellenszenve egyedül vallási ellentétre vezetendő vissza s a katolikus felekezet papjait valósággal üldözte. A katolikusok viszont az országgyülésben okoztak neki nehézségeket. Igy a német népnek Bismarck óhajtotta egysége nem volt meg. Ezt az egységet a hetvenes évektől kezdve még jobban megbolygatták a szocialisták, akik ellen Bismarck ebben az időben, szintén hiábavaló aggodalmaskodásban, még sokkal szigorubban lépett föl, mint a katolikusok ellen. 1878-ban kivételes szocialista törvényt szavaztatott meg. E törvény alapján a szocialistákkal ugy bántak, mint a gonosztevőkkel.

Bismarck a szocialisták ellen is azért küzdött, amiért a katolikusok ellen, mert szerinte a német nép egységét megbontják. S ezért törekedett ezt az egységet most már védővámmal ugy kiépiteni, hogy az ideológikus alapon kivül reális gazdasági alapja is legyen. Ezért épitette ki a hadsereget, mint ennek eszközét. Jól tudta, hogy a fegyver védelme nélkül nincs magántulajdon s magántulajdon nélkül nincs imperializmus.

Bismarck politikájában a belső nyilt harc csak átmeneti, sokkal ravaszabb volt semhogy ne tért volna át az alattomos eszközökre. Bismarcknak a népjóléti törvények csak ilyen harci eszköz voltak.

II. A porosz belső politika az uralkodó hatalmának megerősitésére irányult. Olyan központositást szerveztek meg, hogy az uralkodónak csak meg kellett nyomni valamely gombot a szobájában s a perifériákon müködni kezdett a nagyszerü gép. Innen van, hogy a porosz királyok külpolitikája állandóan fegyveres hatalomra támaszkodott.

A porosz királyság legnagyobb diadala Napoleon

császár tönkretétele. A háboruhoz a spanyol trón betöltése körül fölmerült differenciák vezettek. A spanyol trónt ugyanis Hohenzollern Lipót is el akarta nyerni. Napoleon attól félt, hogy akkor a Hohenzollernek bekeritik, tiltakozott Lipótnak jelöltsége ellen. A herceg visszalépett ugyan, de Vilmos nem akarta irásban kijelenteni, hogy sohasem fogja ezt, vagy egy másik ilyen jelöltséget támogatni.

Emiatt kitört a háboru, amely aztán Napoleon trónjába került s Franciaország elvesztette Elszászt és Lotharingiát.

Németországban a győzelemnek hatása az volt, hogy a délnémet államok beléptek formailag is az északnémet szövetségbe s igy ez nevét méltán változtatta át Németbirodalomra. II. Lajos bajor király erre 1871 január 17-én Versaillesben azzal a kérelemmel fordult egy fejedelmi küldöttség élén a porosz királyhoz, hogy fogadja el a császári cimet.

A porosz király *„nem tudott ellentállani“* ennek a kérelemnek s elfogadta, illetve fölvette a német császári cimet.

A császári cim fölvételének ez a külső elrendezése nem volt a szokott porosz eljárás, mert hiszen Vilmos porosz királyi koronáját saját maga tette a fejére és a koronázáskor kijelentette, hogy isten kegyelméből való uralkodó.

A porosz király isteni küldetését állandóan hatalmas fegyveres erővel támasztotta alá. A német szövetséges államokkal folyton a fegyverkezés mértéke miatt voltak differenciái. De a Napoleon elleni háboru eredményei a fejedelmek szemében Vilmost igazolták. A másfélmilliónyi német hadsereg a moltkei tömegtaktika elvei szerint mindenütt lehengerelte a francia hadsereget, amelynek sem szervezete, sem száma, sem fölszerelése nem versenyezhetett a német hadseregével.

A német egység most már a hadsereg tekintetében is megvolt. Az uj német császár volt a Németbirodalom hadseregének ura és vezére. Ezt a hadsereget állandóan továbbfejlesztette, mivel Moltke föltevése és véleménye, hogy Németországnak rövidesen ujra össze kell mérnie fegyvereit Franciaországgal, a császár véleményével is találkozott.

Nem lehet megállapitani, hogy mennyi volt a német császárnak ebben a föltevésében az aggodalom s mennyi az óhajtás. A feudális császárság mellett a föltámadt köztársaság állandóan nyugtalanithatta az autokrata uralkodót. Ezért ezután még fokozottabb mértékben szaporitotta hadseregét. Moltke taktikájának alapja a tulerő volt. Ezért törekedett a német császár állandóan arra, hogy neki minden más uralkodónál nagyobb hadserege legyen. El is érte, hogy 1870-től 1890-ig éppen megkétszereződött a német hadsereg létszáma.

A német császár politikája a békekötés után is franciaellenes volt. Az osztrák császárral barátságot keresett, de a köztársaság ellen fegyverkezett. A Kaiser a cárnál keresett támaszt minden köztársasági mozgalommal szemben s már 1872-ben a három császár egymás közt tisztázta volt megegyezésük alapelveit.

Igaz, hogy Bismarck tisztában volt azzal, hogy a francia királyság vagy császárság a német császár ellen a cárral szövetkeznék s igy a német kormánynak nem szabad a saját érdekében a köztársaság ellen állást foglalnia, de otthon annál kegyetlenebbül nyomott el minden szabadabb mozgalmat.

A győztes Németországban óriási gazdasági válságok reszkettették meg az uj császárság talaját. Franciaországban azonban az ötmilliárdos hadisarc dacára virágzó gazdasági élet fejlődött s a német vezető férfiak irigykedve néztek át a határokon. Az alsó rétegekben meg az a hit támadt, hogy a köztársaság biztositja ezt a jólétet.

Ilyen körülmények között 1875-ben a német császár agyában fölmerült az uj német-francia háboru terve. Amint kiderült, az ujabb háborut Frigyes

későbbi császár és felesége, Viktória angol királynő leánya és a cár akadályozták meg.

A német kormány lapjai folyton arról irtak, hogy a francia hadsereg mennyire kész arra, hogy ujabb háborut kezdjen s mégis, amikor a francia kormány tudomást szerzett a német császár tervéről s összehivta a francia tábornokokat, hogy a hadsereg állapotáról tájékozódjék, akkor ezek egyhangulag kijelentették, hogy a francia hadsereg nem harcra kész.[14]

Bismarck Viktória angol királynő s a cár beavatkozása s tiltakozó fenyegetése után kijelentette ugyan, hogy ő nem gondolt ujabb háborura, mert a római katolikus egyházzal folytat háborut, de azért Németországban mégis elhintette azt a gondolatot, hogy ujabb háboru kell s hogy ebben tiz milliárd hadisarcot kell a franciákkal fizettetni.

A német császári kormány kitünően megszervezte a maga sajtóját. Minduntalan elhelyezett egy-egy aknát a német közönség józansága ellen s világgá kürtöltette, hogy a franciák részéről veszély fenyegeti a német egységet. S ugyanaz a Bismarck, akitől ezek a sajtóaknák eredtek, csodálkozva s tettetett méltatlankodással cáfolta ezeket.

Egészen szemérmetlen az 1876-ban a Reichstagban a sajtóról mondott beszéde, amelyben megrótta, hogy majdnem háborut okozott s amelyben a sajtó egyes orgánumait szinte azzal vádolja, hogy idegen érdekeket szolgál, holott őt szolgálták. Ma már kétségtelen, hogy ő iratta a „Post“ cimü lap: Ist der Krieg in Sicht? cimü cikkét és a „Kölnische Zeitung“-nak több hirét arról, hogy a francia kormány lovakat vásároltat, amelyekkel a közönséget nyugtalanitotta volt. Ehhez járult azután, hogy a többi lap a francia hadsereg fölállitandó uj alakulatairól is tudott s igy hamarosan kialakult a német háborus hangulat, amelyet a tiz milliárd sarc reménye erősen fütött.[15]

[14] H. Blum: „Das Deutsche Reich zur Zeit Bismarcks“. (Politische Geschichte von 1871—1890. Leipzig, Wien, 1893) 205. lap.

Gorcsakow orosz külügyminiszter az angol kormányon kivül szintén beleavatkozott a kérdésbe s igy megakadályozták Bismarck tervét. Jellemző Bismarckra, hogy Gorcsakowot megvádolta azzal, hogy a háborus cikkek s hirek tőle eredtek, mintha Gorcsakow s nem Bismarck rendelkezett volna a „Kölnische Zeitung“-gal!

A történelem azonban megállapitotta, hogy a békebarát Gorcsakow volt. Ő maga mondta el Berlinben a legnagyobb nyilvánosság előtt, hogy Viktória angol királynő sajátkezüleg irt neki ebben a tárgyban levelet.

Gorcsakow május 10-én kelt körlevelében büszkén állapitotta meg tehát: Maintenant la paix est assurée! A béke most már biztositva van!

Tudjuk, hogy Bismarck azért irányitotta ugy a lapokat, mivel ugyanakkor volt a Reichstag előtt a katonaság szaporitására vonatkozó javaslata s ezt csak ugy tudta a katolikus centrum és az erősbödő munkáspárt ellen megszavaztatni, hogy ha a német közvélemény minél nyugtalanabb.

Beszédeiben aztán mindig békebarátnak mutatkozott ő is s Moltke is, aki 1876 február 16-án a katonai javaslat tárgyalása közben azt hangsulyozta, hogy a németek csak a szerzeményeiket akarják megvédeni s nem uj területeket hóditani.

Emellett a francia kormány minden katonai javaslatára a francia követeket és államférfiakat folyton azzal fenyegették Berlinben és Berlinből, hogy ez háborura fog vezetni. Egyszóval meg akarták félemliteni a francia államférfiakat, hogy ne fejlesszék a hadsereget. Ezt a gondolatot belevitték a

[15] Lásd Bismarcknak 1876 február 9-én a Reichstagban mondott beszédét.

1876 és 1878. években a Tonga- és Szamoa-szigetek fejedelmeivel szerződést kötött aziránt, hogy ott szénállomásokat rendezhessen be. Az európai kormányok legnagyobb része először a föloszlóban lévő török birodalomból szereztek maguknak gyarmatokat. Igy Anglia Egyiptomot, Franciaország Afrika északi részét és Madagaszkárt. A belga király 1879 és 1882 közt Afrika belsejében a Kongó-államot.

Ezek a gyarmatszerzések nem okoztak összeütközést. Mihelyt azonban a németek is a gyarmatszerzők közé léptek, azonnal összeütközések keletkeztek. Németországban ugyanis 1882-ben megalakult a gyarmatositó társaság, a Deutscher Kolonialverein. Ez magántermészetü vállalkozás volt, amely gyarmatosokat küldött Afrikába. A gyarmatosok ott az állam hallgatólagos támogatásával dolgoztak és foglaltak területeket. De mind nagyobb mértékben vált szükségessé a gyarmatosok támogatásán kivül a tengeri hajózás ellátása és igy szükségét látták annak, hogy másutt is szerezzenek gyarmatokat. Szemet vetettek a spanyol birtokban levő Karolina-szigetcsoportra a Nagy-oceánban. Ezeket a szigeteket 1885-ben el is foglalták. A spanyol kormány tiltakozott ez ellen az eljárás ellen és végül a viszály eldöntését a pápára bizták. A pápa kimondotta, hogy a szigetek a spanyolokéi, de Németországnak joga van szénállomást létesiteni a szigeteken.

Németországnak a világhatalmak között való föllépése tehát hamarosan összeütközésre vezetett és maga választotta birája megállapitotta, hogy nem neki volt igaza, csupán érdeke, hogy szénállomása legyen a Karolinákon.

Bismarck azonban mit sem törődött az igazsággal, hanem ezentul minden törekvése arra irányult, hogy Anglia hatalmát gyöngitse. Ezért a német gyarmatositó társaságnak keletafrikai munkáját hathatósan támogatta, mert ugy látta, hogy különben Anglia előbb-utóbb megszerzi egész Kelet-Afrikát.

Az orosz kormányt rávette, hogy ne adja föl azt a célját, hogy Ázsia közepe felé törjön, ő maga pedig Afrika belseje felé törekedett azzal a céllal, hogy Afrika közepét egészen megszerezve, ketté osztja az afrikai angol gyarmatokat.

A német gyarmatosokat Kelet-Afrikában folyton szaporitották és ezek már 1884-ben elismertették Zanzibárban a német fönnhatóságot néhány a zanzibári szultán alá tartozó alfejedelemmel. Csakhogy a zanzibári szultán ezeket a szerződéseket el nem ismerte és igy már 1885-ben német hajórajnak kellett Zanzibárba mennie, hogy a szultánt erre kényszeritse.

A kérdésben az angol kormány is érdekelve volt és a legnagyobb előzékenységgel közremüködött abban, hogy Kamerunban Németország 140.000 négyszögmértföld területet kapjon az 1887. évi május 7-iki szerződésben. Mig a keletafrikai kérdést csak 1890-ben sikerült megoldani, amely szerint Németország 385.000 négyszögmértföld területet kapott.[18]

A kilencvenes évek azonban már következőleg oszlottak meg az afrikai gyarmatterületek a különböző államok között:

Franciaország (a Szaharával együtt) —	3,804.974
Angliáé (a Szudán nélkül, amely 610.000)	2,713.910
Németországé — — — — — — — — —	933.380
Kongó szabad állam — — — — — — —	900.000
Portugáliáé — — — — — — — — —	790.124
Olaszországé — — — — — — — — —	188.500

Az afrikai gyarmatok kérdése éppen olyan viszály magva volt a világpolitikában, mint a balkáni kérdés és e körül merültek föl a közelmult külpolitikai krizisei. De hogy a hatalmak nem álltak a német kormány utjában, az nyilvánvaló a gyarmatok területének méreteiből.

[18] A német gyarmatositás szellemére nézve lásd a 8. § I. részét.

5. §. Az olasz külpolitika.

(I. Az olasz törekvések. — II. A hármasszövetség.)

I. Olaszország egyrészt a pápa világi hatalmának, másrészt az osztrák császár birodalmának rovására alakult egységes nemzeti állammá. Azok a császárhü hazafiak tehát, akik Lombardia elvesztését fájlalták, könnyen meg voltak nyerhetők annak a gondolatnak is, hogy a pápa világi hatalmának megdöntése jogtalan volt. Akik meg a pápa világi hatalmát fájlalták, azok lelkében könnyen föl lehetett ébreszteni a klerikalizmuson kivül a császárhü hazafiságot.

Az osztrák-németek közt a „rabló“ Olaszország vagy ennek királya, Viktor Emánuel, nem volt népszerü. De Ausztria többi nemzete nem törődött az osztrák-németek fájdalmával. S a császár maga is hamar belenyugodott abba, hogy elvesztette Lombardiát. Bismarck megérttette Wienben, hogy Poroszország régi szövetségesével szemben nem szabad ellenséges magatartást tanusitani és Ferenc József császár engedett. Andrássy külügyminiszter pedig csupán azért alkalmazkodott, mert államférfiui képességnek hitte azt, hogy mindenben Bismarck terveihez alkalmazza a Habsburg-monarchia külpolitikáját.

Csupán uralkodói etikett kérdése volt, hogy előbb Viktor Emánuel látogatta meg Ferenc Józsefet Wienben 1873 szeptember 17-ike és 22-ike között a wieni világkiállitás alkalmából. Ez a látogatás volt a bevezetője annak, hogy Poroszország régi szövetségese kerülő uton ujra szövetségre lépjen vele.

Viktor Emánuel wieni tartózkodása alatt a császárhüséget tulzó klerikális osztrák-németek tüntetésre készültek, hogy az olasz királlyal kötendő barátság ellen tiltakozzanak. Erre szeptember 20-át találták alkalmasnak. Szeptember 20-ika ugyanis évfordulója Viktor Emánuel Romába történt bevonulásának. A nagy-osztrák érzelmüek tüntetni akartak ezen a napon és misét mondatni a pápa elesett katonáinak lelki üdvéért. A rendőrség azonban betiltotta a tüntetést, mire a mise is elmaradt. Ellenben a világkiállitás palotája előtt éppen ezen a napon nagy csapatszemlét tartott a császár és Viktor Emánuel.

Néhány hónap mulva Ferenc József Velencében viszonozta az olasz király látogatását. Rómába nem ment, mivel el akarta kerülni a pápával való differenciákat. Ferenc József az olasz királyt ekkor kinevezte az egyik magyar huszárezred tulajdonosává.

Az olasz barátság külsőleg abban is kifejezést nyert, hogy a római osztrák-magyar és a wieni olasz legációkat nagykövetségekké alakitották át. De kifejezést nyert abban is, hogy 1877 októberében Crispi Wienbe és Budapestre látogat, ahol Tisza Kálmán miniszterelnök mint politikai bölcsességet kifejti előtte, hogy ő is azon a nézeten van, hogy az olaszokkal barátságban kell a Monarchiának élnie. Az olaszokkal való barátságos megértést azonban megzavarta a berlini kongresszus s innen hazavitt csalódás.

A berlini kongresszustól az olaszok egészen mást vártak. A porosz szövetséges eddig mindig támogatta őket abban a törekvésükben, hogy az összes olaszok Olaszországhoz tartozzanak és Olaszországban élt a remény, hogy ez békésen megtörténik. Csalódtak, mivel ilyen politikai éleslátást még Bismarcktól sem lehetett elvárni.

Maga Crispi is a legélesebben nyilatkozott a berlini kongresszusról: „Berlinben megaláztak bennünket és ugy bántak velünk, mint Európa legutolsó népével.“ Az egész országban tüntetések voltak és ezek célját az a röpirat fejezte ki, mely kimondja: „Olaszország kiüritése előtt nem lehet barátságokról és szövetségekről beszélni“. Világos volt, hogy az olasz közvélemény előbb tisztázni kivánta az osztrák császári hatalom alatt álló olasz területek kér-

dését. Kivánsága nem teljesült s a berlini kongresszus évének decemberében már olyan feszültség állott be, hogy Ferenc József császár a déltiroli határra csapatokat küldött.

Az irredenta-mozgalom azonban még nem volt kormányelv és Depretis az olasz kamarában a Habsburg-monarchia kormányának megnyugtatására csakhamar kijelentette, hogy Olaszországnak irredentája nem az osztrák területeken van, hanem a földmivelés elmaradottságában, a munkásosztály nyomorában. Ezt annál inkább megtehette, mert időközben a „Bardo" egyezmény miatt az olasz közvélemény a franciák ellen fordult.

Bismarck értette a módját, hogy miképen szitsa az olasz-francia ellentétet, erre a célra használta föl a francia gyarmatositó törekvéseket. Franciaország kormányának figyelmét ő maga irányitotta a gyarmatokra, hogy éket verjen a két latin nép kormánya közé és ez az oka annak, hogy az olasz kormány hamarosan visszatért a központi hatalmakhoz.

A francia kormány aztán 1881 május 12-én a „Bardo" egyezménnyel megszerezte Tunisz fölött a fönnhatóságot. A francia kormány erről a lépésről az olasz kormányt nem értesitette, ami az olasz politikai közvéleményt annyira fölbőszitette a kormány ellen, hogy a Cairoli-kormánynak 1881 május 14-én le kellett mondania. Az utána következett Depretis-kormány sem tudott azonban a helyzeten változtatni és erő hiányában erélyesen föl nem léphetett, amiért minden változatlanul megmaradt. Az olasz közvéleményt ezenkivül főleg az olasz pénzügyi nehézségek foglalkoztatták, amelyek a külpolitikai izgalmakat fokozták.

Az olasz közvéleményben igy valami különös zavar keletkezett. Azok, akik az osztrák hatalomban lévő olasz területek megszerzéséért lelkesedtek és azok, akik igen gyakran királyellenesek voltak, egy táborban találkoztak. Mivel pedig a területszerzés eszköze a fegyver, tehát az irredentisták a katonai

pártnak azt a törekvését, hogy a hadsereget növelni kell, mindig támogatták. Igy a reakciós alapgondolat és a nemzeti integrálódás haladó gondolatában élők szövetségben állottak.

Miután a belső politikai kérdések tekintetében fönnállott zavar a külső politikára is visszahatott, a német szövetség, majd az osztrák szövetség igy sohasem lehetett olyan belső erejü, mint amennyire ezt a szövetség természete magával hozta volna.

Humbert király 1878 január 9-ike óta ült a trónon. Kormányának elnöke, Depretis, a Bardo-szerződés folytán kialakult hangulat hatása alatt csak az osztrák-magyar monarchiához való közeledést tudja megoldásul ajánlani és ennek külső kifejezése céljából azt tanácsolja Umbertonak, hogy Wienbe menjen bemutatkozni Ferenc József császárnak. 1881 október 27-én már ott is vannak: Humbert, a felesége: Margerita és Depretis miniszterelnök. Ferenc Józsefnek most már vissza kellett volna adnia ezt a látogatást, de még mindig nem akart Rómába menni és ezen majdnem fölborult a megindult barátságos tárgyalás.

Miután ezeket a gyermekes nehézségeket elhárították, 1882 május 20-án a Hohenzollernek, Habsburgok és Savoyak képviselői aláirták három példányban a hármasszerződést. Mindenesetre megjegyzésre érdemes körülmény, hogy a hármasszövetségi szerződést csak akkor irták alá az uralkodók képviselői, amikor az olasz nagy katonai reformokra vonatkozó javaslatot az olasz kamara megszavazta. Ez arra a következtetésre jogosit, hogy a Hohenzollernek a Savoyáktól fegyverkezést követeltek.

A hadügyi költségek megszavazását és a német-osztrák szövetség népszerüségét az a külső körülmény befolyásolta, hogy ugyanakkor a Tuniszból hazatért francia katonák Marseilleben több olasz munkást megöltek, mert akkor, amikor a hajóról a francia katonák kiszálltak, az olasz munkások fütyültek. Ebből az összeütközésből tőkét kovácsoltak

a német és osztrák szövetség barátai és igy a közvélemény a szövetség felé fordult. Viszont a francia kormány magatartása ennek következtében barátságtalanná lett Olaszországgal szemben és igy az olasz közvélemény előtt kormányának német barátságát igazolta. Az olasz-francia ellentét nemsokára vámháborura vezetett, amely állandó feszültséget okozott a két ország között. Ez a vámháboru csak 1898-ban ért véget, de a politikai feszültség nem szünt meg azonnal vele együtt.

II. A hármasszövetség keletkezésekor folytatása volt annak a régi szövetségnek, amely a Hohenzollernek és a savoyai ház között még 1866-ban megvolt. Eredetileg is a hármasszövetség formailag három szövetség volt: 1. A Hohenzollernek és Savoyák; 2. a Hohenzollernek és Habsburgok; 3. a Habsburgok és Savoyák között külön-külön kötött szerződés.[19]

Ez az eredeti forma és valószinüleg az eredeti szerződés tartalma sem maradt fönn állandóan. Az olasz kormány népfölöslegének levezetést keresett és ekkor erre legalkalmasabbnak látta a Törökbirodalom szétesni induló darabjait. Az osztrák-magyar kormányok sem csináltak titkot abból, hogy a széthulló Törökbirodalom egyes részeit meg akarják szerezni. Ez a két irányból egy cél felé való törekvés tartotta fönn azután mégis a Törökbirodalom egységét.

A két egymásra féltékeny szövetséges azzal védte meg a szultán birodalmát, hogy egyik nem engedte meg a másikának a fölosztást, mert félt, hogy a másiknak több jut. Ebből a féltékenységből született a szövetség megujitásakor a hármasszövetségi szerződés VII. cikke is, amely a következőket mondja:

„Ausztria-Magyarország és Olaszország csupán azt tartván szem előtt, hogy a Kelet területi status

[19] Dillon: From the Triple to the Quadruple Alliance (London, New-York, 1915) 28, 32, 35 s köv. lapok.

quo-ja a lehetőségig fönntartassék, kötelezik magukat befolyásuk érvényesitésére oly végből, hogy minden olyan területi változásnak, amely a jelen szerződést aláirt hatalmak egyikére vagy másikára hátrányos lenne, eleje vétessék. E célból megadják egymásnak mindazokat a fölvilágositásokat, amelyek alkalmasak arra, hogy egymást a saját maguk, valamint más hatalmak szándékairól kölcsönösen tájékoztassák. Ha azonban beállana annak az esete, hogy a status quo fönntartása a Balkánon, avagy az Adriai- vagy Aegei-tenger török partvidékein és szigetein lehetetlenné válna és ha Ausztria-Magyarország és Olaszország akár egy harmadik hatalmasság eljárása következtében, akár egyébként kénytelenek volnának a status quo-t ideiglenes vagy tartós megszállással saját maguk megváltoztatni, ez esetben a szóban forgó *megszállás csak a két hatalom előzetes megegyezése után foglalhatna helyet,* — amely megegyezés az egyik vagy a másik fél részéről a jelenlegi status quo keretein tul netán elért *mindenféle területi vagy másnemü előny fejében kölcsönösen nyujtandó kompenzáció alapelvére helyezendő és hivatva van arra, hogy mindkét fél érdekeit és jogosult igényeit kielégitse.*"

Miután az osztrák-magyar külügyi kormány az olasz kormányt nem értesitette a Szerbiának küldött ultimátumról és a hadüzenetről és nem is ajánlott föl neki a fönti szerint járó kártéritést, az olasz kormány 1914 augusztus 1-én ugy határozott, hogy a háboruban semleges marad. A Monarchia kormánya azonban jóakaratu semlegességet várt az olasz kormánytól és ezt a várakozását a hármasszövetségi szerződés 3. és 4. pontjaira alapitotta. E két pont a következő:

„Az esetben, ha a magas szerződő felek egyike vagy ketteje anélkül, hogy az ő részükről egyenes kihivás csete forogna fönn, két vagy több nagyhatalom részéről — amelyek a jelen szerződést alá nem irták — megtámadtatnék és ezekkel háboruba bonyo-

lódnék, ezzel a casus foederis a magas szerződő felek mindegyikére nézve egyidejüleg beállana."

„Ha valamelyik nagyhatalom, amely a jelen szerződést nem irta alá, a magas szerződő felek egyikét állami biztonságában fenyegetné és az ekként fenyegetett fél ezáltal kényszerülne az emlitett nagyhatalomnak hadat üzenni, ez esetre a másik két szerződő fél szövetségesével szemben jóindulatu semlegesség tanusitására kötelezi magát, fönntartván magának, hogy résztvegyen a háboruban, ha indokoltnak véli, hogy szövetséges társával közösséget vállaljon."

Az olasz álláspont az volt, hogy Szerbiának ideiglenes megszállása esetében is joga van kártérités-hez, mig a wieni álláspont az volt, hogy a VII. ponttal szemben a III. és IV. pont határoz. Vagyis a wieni álláspont a szerződés általános határozmányai alapján állott, mig az olasz kormány a VII. pontra támaszkodott, amely éppen a balkáni viszonyok szabályozására szolgált. Amikor azután a volt közös kormány belement az efölött való vitába, azt az álláspontot foglalta el, hogy a VII. pont határozottan csak a török területekre vonatkozik.

Ezt az álláspontját azzal indokolta a volt közös kormány, hogy ezt a pontot 1887-ben az olasz kormány kivánságára vették föl a szerződésbe, amikor csak Törökországnak és területének jövendő sorsát kivánták rendezni. De a volt közös kormány megfeledkezett arról, hogy 1912 december 5-én ujitották meg ezt a szerződést. Ekkor pedig Ausztria nem gondolhatott arra, hogy Törökország fölosztásánál neki még osztályrész jut. Mert a bolgárok Drinápolyban, a montenegróiak a novibazári Szandzsákban, a görögök Szalonikiben, a szerbek Üszkübben voltak. Törökország ekkor már elveszett volt.

A tények és körülmények rácáfoltak az osztrák álláspontra és igy érthető, hogy Olaszország álláspontja ellenkezett az osztrákkal, amely utóbb maga is elismerte az olasz álláspont helyességét. A volt közös kormány tárgyalt is az olasz kormánnyal, de ezek a tárgyalások nem vezettek erdeményre. Az olasz kormány ugy látszik észrevette, hogy a tárgyalások célja csak a halogatás, mint ahogyan Tisza István a magyar képviselőházban utóbb naiv dicsekvésképen elmondotta és ezért a tárgyalásokat megszakitotta és utóbb hadat üzent. A tárgyalások azonban azon az elvi alapon folytak, hogy Olaszországnak joga van a kártéritéshez, a közös kormány csupán az azonnal való átengedés ellen emelt kifogást. Még a területre nézve is megegyeztek a küldöttek, Dél-Tirolnak és a görzi s gradiskai kerületnek olaszok lakta részében. Triesztre nézve nem volt meg a végleges megállapodás, de ez már nem is lényeges annak a megállapitása szempontjából, hogy az olasz kormány a szerződés alapján állott, ellenben a volt osztrák-magyar közös kormány megszegte a szerződést, amikor Szerbiának hadat üzent anélkül, hogy a hármasszövetségi szerződésben vállalt kötelezettségének Olaszországgal szemben megfelelt volna.

Bizonyos az, hogy a Habsburg-monarchia hóditani akart. Nemcsak 1914-ben foglalkozott ezzel a gondolattal, hanem sokkal előbb is. Amikor ugyanis 1905-ben az amerikai Unió elnöke fölhivta a világ összes hatalmait, hogy állapodjanak meg arra nézve, hogy nem engedik az államok területi integritását érinteni, akkor a Hohenzollern és Habsburg külügyi kormányok addig-addig gördítettek akadályokat a megbeszélések elé, amig Bosznia-Hercegovina annexióját előkészitették és végrehajtották és kihivták a balkáni népek féltékenységét. Ezért azután az Unió elnökének javaslata lekerült a napirendről.

A Monarchia kormányának szelleme a fegyveres hóditásra való készség volt. Ez magyarázza meg a már fölhozottakon kivül a Hohenzollernekkel való szövetséget is. Ez az oka annak is, hogy a Monarchia nem engedte európai konferencia elé vinni a Szerbiával való viszály ügyét. Tekintélyének alapja nem igazsága, hanem katonai ereje volt.

6. §. A francia köztársaság külpolitikájának iránya.

(I. A nyolcvanas évek elejéig. — II. Az Oroszországhoz való közeledés.)

I. III. Napoleon császárnak elfogatása és a frankfurti béke után Franciaországban köztársaság alakult. De a köztársasági államforma még csak egy évtized mulva erősödött meg annyira, hogy nem kellett már a monarchisták győzelemrejutásától tartani.

Az első elnök Thiers volt, akit 1873 május 24-én a monarchisták megbuktattak és ekkor a monarchista Mac Mahont választották meg elnökké. Mac Mahon monarchista kormányt nevezett ki, amely a monarchia visszaállitását tüzte ki célul. Miután azonban olyan sok trónkövetelő volt, a köztársaságiak lassan megerősödtek, és 1879 január 30-án megbuktatták Mac Mahont és átvehették az uralmat.

A monarchista kormányok folyton a hadsereg ujjászervezésével foglalkoztak és 1873 julius 24-én olyan javaslatot fogadtattak el a törvényhozással, amely a hadsereget ujjászervezte. De sem azt a szervezetet, sem azt a számot, amelyet a német mutatott , el nem érte. Amint ezt a föntiekben már érintettük, amikor a német császárnak 1875-ben fölmerült tervéről szóltunk, aki Franciaországot meg akarta támadni.

A Kaiser nemcsak azért mondott le 1875-ben a köztársaság elleni ujabb háborus tervéről, mert félt Anglia beavatkozásától vagy Oroszország magatartásától, hanem azért is, mivel a monarchia visszaállitását remélte a Mac Mahon kormányzásától.

Különben is Anglia haragját nem akarta kihivni, mert Bismarck nagyon jól tudta, hogy Franciaországnak természetes szövetségese Anglia volna. Miután Franciaországtól el kellett vágni Angliát, a köztársasági kormányt olyan területre kellett szoritani, ahol összeütközés keletkezik közte és az angol kormány között. Ezért irányitotta a gyarmatok felé a francia kormány figyelmét. Az angol kormány,

hogy az Indiába vezető ut az ő kezében legyen, a Szuezi-csatorna részvényeinek többségét már 1876-ban megszerezte. Ez nagy elégedetlenséget váltott ki Franciaországban, de egyuttal azt a törekvést is, hogy másutt keressenek kárpótlást. Ezt Tuniszban találták meg. A francia hadsereg 1881 április hó 12-én a tuniszi beyt arra kényszeritette, hogy elismerje a francia protektorátust. Majd rövidesen megtörtént Tunisz annexiója is.

Mintha csak Indiában akartak volna Angliával versenyezni, ezután Madagaszkar és Indo-Kina meghóditását tüzték célul. Mindkettő sikerült is. De ezek a sikerek nem nyugtatták meg a rojalistákat, akik minduntalan föltámadtak és a revancheot hangoztatva, nyugtalanitották a közvéleményt.

A francia közvélemény és a kormány a harcra izgató monarchistákkal szemben elég erős volt és miután nem gondolt arra, hogy háboruba szálljon valamelyik hatalommal, nem is keresett érintkezést egyik állam kormányával sem. Viszont a monarchisták keresztülvitték 1887-ben a katonai javaslatok megszavazását, amire Bismarck a német hadsereg erejét hangoztatva, 1888 február 8-án Franciaországhoz cimezve, az egész világnak odakiáltotta: — Mi németek csak az Uristentől félünk!

Ez a hangos kiáltás a francia kormányt azután arra kényszeritette, hogy barátot keressen. Az osztrák-magyar monarchia kormányai a multban olyan sokszor visszautasitották a francia szövetséget, hogy arra gondolni sem lehetett, hogy a köztársaság kedvéért most fölbontsák a német szövetséget. Angliával feszült volt még a viszony. Csak az orosz szövetség volt lehető.

Az angol kormány az ő különállását a szövetségért föladni nem akarta s különben is inkább a német kormánnyal való együttmüködésben kereste a világpolitikai kérdések megoldását, amint ezt a később előadandó tények kapcsán látni fogjuk. Igy azután a francia kormánynak nem maradt fönn más

szövetség lehetősége, mint az orosz.

Ezt a szövetséget a francia köztársasági pártiak nem keresték, hanem belekényszerültek. Hiszen akkor, amikor a cár meglátogatta Párist s megtekintette az igazságügyi palotát, Floquet, aki utóbb, 1888 április 3-án miniszterelnök lett, még ezt kiáltotta a cárnak: „Éljen Lengyelország, monsieur!"

Miután azonban 1887-ben a német-orosz háboru már szinte küszöbön volt, az orosz kormánynak is támaszt kellett keresnie. Igy válik érthetővé, hogy 1888 február 9-én maga Floquet, a cárizmus ellensége, tárgyalt az orosz követtel a szövetségről.

II. A külpolitikai helyzet kényszeritő hatása alatt azonban nem lehetett megakadályozni, hogy a francia bankok már 1889-ben és 1890-ben ne adjanak nagy összegeket az orosz államnak. Ezek a kölcsönök voltak a francia-orosz barátságnak első, kézzelfogható bizonyitékai, amelyeket a két hajóhad kölcsönös látogatásai követtek.

A francia hajóhad 1891-ben meglátogatta Kronstadtot, az orosz kikötőt s az orosz hajóhad julius hóban visszaadta a látogatást Cherbourgban. Közben Dahomey királyát legyőzvén, ujabb gyarmatterületeket szereztek a franciák s 1890-ben porosz mintára átszervezték a hadsereget.

Az orosz hadiflotta 1893-ban Toulonba látogatott, s ugyanez évben az orosz államkincstár ujabb kölcsönt kapott a francia piacon. Ugyanez alatt az olaszok elleni ellenszenv folyton fokozódott, ami megnyilvánult abban, hogy az angoulémi esküdtek fölmentették azokat a francia munkásokat, akik nemzeti ellentétből származott verekedésben több olasz munkást agyonütöttek. Végre is a két ország kormánya közti ellentét annyira kiélesedett, hogy a francia parlament az olasz közvélemény lecsendesitésére kártéritést szavazott meg a meggyilkoltak hozzátartozóinak.

Közben az orosz állam ujra kölcsönért fordult

a francia piachoz s 1895, 1896, 1901-ben ujra nagyobb összegeket vett föl. Ezek az összegek körülbelül négy milliárdra tehetők. A kölcsönökre annyiban volt a francia kormánynak befolyása, hogy lassankint nem engedett más kölcsönt a francia piacra, mint orosz állami kölcsönöket s igy a francia bankárok az orosz államkincstár bankárjaivá lettek. Az orosz kölcsönök összege a világháboruig 20—25 milliárdra emelkedett. A kölcsönöknek csak fele államkölcsön, a többi pedig orosz vállalatok részére adott kölcsön.

1894 elején az afrikai Timbuktu megszállását határozta el a francia kormány, ugyanakkor pedig sikerült Dahomeyben fönnhatóságát végleg elismertetni. Junius 7-én az angol kormány a Kongó-állammal ugyan még olyan szerződést kötött, amely sértette Franciaország érdekeit, de a sérelmes pontokat csakhamar elejtette.

1894-ben kitört a japán-kinai háboru, amely alkalmul szolgált arra, hogy a Hohenzollernek és Romanowok egymáshoz közeledjenek, mivel az uralkodók Caserio olasz anarchistának a francia köztársasági elnök ellen elkövetett merényletének hatása alatt állottak. A Hohenzollern Kaiser a Romanow cár ijedtségét hasznositotta s megnyerte ennek hozzájárulását ahhoz, hogy Németország területet szerezzen Kinában.

7. §. A cárok külpolitikája.

(I. Az orosz külpolitika Európában. — II. Az ázsiai törekvések.)

I. Bármilyen ellentmondó is, de bizonyos, hogy a cárizmus európai külpolitikája demokrata volt. Az orosz kormány támogatta a legerősebben a Balkán elnyomott népeinek fölszabaditását. Ezek a törekvések összefüggtek az összes szláv népek egységesitésére irányuló törekvésekkel s a cárizmus imperialisztikus törekvéseivel, de eredményeikben s megjelenésük formájában a drinápolyi béke óta (1829)

a demokráciát és szabadságot szolgálták.

Természetes, hogy a cárizmus csak ott s akkor szolgálhatta a demokráciát, amikor s ahol ez az ő érdekében állott, tehát a Balkánon, ahol a török impérium fölbomlasztása révén remélhette, hogy saját impériuma kiterjeszthető a régen török uralom alatt állott területekre.

Bármiképen áll is a helyzet, európai külpolitikájának ez a demokratikus szinezete megkönnyitette, hogy a francia köztársasághoz közelebb jusson, hogy ezzel szövetségre léphessen.

A cárnak az a törekvése, hogy a Törökbirodalmat földarabolja, különben is ugy az osztrák-magyar monarchia, mint Németország kormányainak külpolitikájával megegyezett, csak annyiban különbözött az egyik a másiktól, hogy mindegyik hatalom a maga részére akarta megszerezni ezeket a területeket.

A német s osztrák diplomácia azonban nagyon soká meg tudta akadályozni a cárnak elhidegülését s fönn tudta tartani a háromcsászárszövetséget. Sőt elháritotta az összeütközéseket a bolgár fejedelemválasztások dacára, Bosznia-Hercegovina annexiója ellenére s a Monarchiának Szerbiával szemben a balkáni háboruban tanusitott magatartása dacára.

A Balkán-kérdésekben a Monarchia állott előtérben, holott tulajdonképen a német imperialista törekvéseknek csak eszköze volt.

A német császárban megérlelődött koncepció szerint, amely az ő uralmát világuralommá akarta tenni, kell, hogy az osztrák-magyar monarchia, Törökország, a Balkán s az Északi- s Keleti-tenger kikötőinek vidéke egy kézben egyesüljön.

Erre nézve az előmunkálatok kielégitő eredménnyel folytak, mert hiszen a török hadsereg német vezetés alatt állott, Bulgária cárja hü csatlósa volt a Kaisernak, a Monarchia pedig mindig azt tette, amit a Kaiser óhajtott.

A Kaiser és a cár külpolitikai törekvéseinek azonban előbb-utóbb össze kellett ütköznie. A cár is uralomra tört, a Kaiser is. De a cár törekvése a népek törekvéseivel is találkozott. A cár igy akkor, amikor beleavatkozott a török uralom alatt álló balkáni népek ügyeibe, ezeknek törekvéseit mozditotta elő. De a cárnak a föntemlitett drinápolyi béke erre kifejezetten jogot is adott, mig a Kaiser a Habsburg-monarchia utján avatkozott bele a Balkán ügyeibe.

Hogy az orosz törekvéseket megérthessük, szem előtt kell tartanunk azt, hogy Oroszország hatalmas szárazföldjének nincsen megfelelő kapuja a világtengerekhez.

A Keleti-tenger legértékesebb partvidéke Németországé, a Fekete-tenger kijárata török kézben volt, messze dél felé a Perzsa-öbölig meg nem nyulik a birodalom. A messze kelet kikötői pedig csak az orosz birodalom egyik részének lehetnek kapui.

Miután közel dél felé legkönnyebbnek mutatkozott kijáratot keresni, tehát a cárok a Törökbirodalom területén lakó szlávok fölszabaditásával kötötték össze az ő kikötőkereső politikájukat.

Törökországot azonban a hatalmak utjába állitották a cárok terjeszkedő politikájának s ezért már az 1841. évi európai egyezmény kimondta, hogy a Dardanellák zárva vannak s ennek ellenőrzésével Törökországot bizták meg.

Itt kapcsolódott bele Törökország sorsa a világpolitikába.

II. Amint a Törökbirodalom az orosz kikötőszükséglet révén kapcsolódott bele a világpolitikába, ugy az ázsiai barbár népek és a Csendes-oceán partvidéke is ezen a réven került bele. Azok a területek viszont, amelyek közben vannak, csupán pillérei annak a hidnak, amelyen a cári birodalom a világtengerekhez ki akart jutni.

A tengerek jelentőségének fölismerése előtt a cárok egyszerüen császári hóditópolitikát üztek,

amely azonban nem okaiban, hanem csak időben elődje a későbbi politikának.

A cárok már kétszáz év előtt háborut viseltek Kinával az ércekben gazdag Amur területért. A kinaiak azonban meg tudták ezt a területet tartani s a cár csak kétszáz esztendő elmultával tette megint vitássá ezt. Amikor pedig Kina 1858-ban Francia- s Angolországgal háboruba keveredett, akkor semlegességeért átengedte Oroszországnak az Amur balpartjának azt a részét, amely birtokában volt. Két év mulva pedig a jobb partot is.

A cár jó viszonyban volt Japánnal is s 1885-ben kedvező kereskedelmi szerződést kötött vele. Ez a jó viszony soká állott fönn s a mikádó 1875-ben átengedte az Amur torkolata előtt lévő Szachalin szigetét a cárnak.

A krimi hadjárat, illetve a párisi kongresszus után (1856) a cár visszaadta Karsz várát a szultánnak s lemondott a Duna torkolatáról. Karsz várának visszaadása tulajdonképen azt jelentette, hogy a cár lemond arról, hogy a szultán birodalmát a Kaukázuson keresztül való előnyomulással tegye tönkre, hogy Kis-Ázsián keresztül hóditsa meg Konstantinápolyt.

De a párisi kongresszus nem akadályozta meg a cárt abban, hogy Ázsia belseje felé ne keressen hóditani való területeket. Ilyenekül a turkesztáni területek kinálkoztak. 1865-ben s a következő években Taskendet, Szamarkandot sikerült is elfoglalni.

Az angol kormányt ugyanakkor az indiai lázadások foglalták el s nem görditettek akadályt az elé, hogy az orosz birodalom közelebb jusson az angolhoz, sőt talán őszinte is volt lord Lawrence indiai alkirály (1863—69) nyilatkozata, amikor így szólt: — Jobb az orosz szomszédság, mint az ázsiai barbároké. De szomszédságról persze akkor még nem lehetett szó.

Az oroszok még csak most készitették elő azt, hogy az India és Turkesztán közt lévő országok fölötti uralmat megszerezzék. Erre sohasem kellett alkalmat keresni. A félvad törzsek s népek szolgáltattak elegendő alkalmat.

Dost Mohamed Afganistan uralkodója 1863-ban történt elhalálozása után ennek öt fia akarta megszerezni az egész ország fölötti uralmat. A többi tizenegy fia nem versengett. Ennek az öt emirnek a küzdelme is elég volt azonban ahhoz, hogy ne csak Afganisztán nyugalmát, hanem a szomszédos országokét is megzavarja. Igy Perzsia nyugtalansága folytán szükségessé vált az afgán-perzsa határok megállapitása.

Mig azonban idáig fejlődtek a viszonyok, tiz esztendő telt el. Közben a karavánkereskedelem állandó veszedelemben volt, jóllehet az orosz kormány szerződések kötésével iparkodott ezt biztositani s amikor az eredménytelennek bizonyult, akkor Kaufmann orosz tábornok egészen Khiváig nyomult előre s ezt elfoglalta.

Az oroszok ellen az emir az angoloktól kért segitséget, de csak 100.000 font sterlinget kapott s nem katonát, amire szüksége lett volna.

Ezért el kellett fogadnia az orosz föltételeket. Ezek szerint az orosz kormány elismeri a khivai kánt, de ez az Amur jobb partját átengedi a cárnak s évenként 2,200.000 rubel adót fizet. Ezen a fönnhatóságon kivül a khokándi kánságot és Kasgart is megszerezve, a két országot az Oroszbirodalomba kebelezte a cár.

Ezek az események azonban nem függetlenek a világpolitika eseményeitől. Mert már ekkor készen volt a Németbirodalom kormányának az a terve, hogy Angliát szárazföldön, a Balkánon keresztül elvágja az Indiába vezető uttól. Németország uralkodója ekkor azonban még Oroszország előtérbe tolásával hajtotta végre terveit. A nagykoncepciója hóditó tervek talaja még nem volt előkészitve. Berlin—Bagdad hangoztatása még időszerütlen volt.

Az angol államférfiak előtt azonban ez a terv nem volt titok s Disraeli kezdeményezésére Viktória angol királynő fölvette 1877 julius 1-én India csá-

szárnője cimét. A külvilágnak s a német államférfiaknak azt akarták ezzel mondani: — India egy Angolországgal.

Amióta a Kaiser politikájának célja nyilvánvalóvá lett, az angol kormánynak Törökország irányában való magatartása megváltozott. Az angol kormány állandóan reformokat követelt a török kormánytól, mert tudta, hogy a Törökbirodalom fönntartásának ez az egyetlen módja. A Törökbirodalom szétszakitása ellen tiltakozott s ezt meg is akadályozta. Igy nevezetesen az orosz-török háboruban, amikor az angol hajók védték meg Konstantinápolyt.

Az orosz hadügyminiszter erre 1878 április 25-én irta alá azt a parancsot, amely szerint három hadoszlop induljon India elleni demonstrációra, de ez a három orosz hadoszlop sohasem ért oda. A berlini kongresszus véget vetett a viszálynak s julius 13-ika után, amikor aláirták, békésen távoztak a küldöttek Berlinből.

Ázsia belsejében azonban a nyugalom nem állott helyre s ez alkalmul szolgált arra, hogy az angol kormány is beleavatkozzék az afgán s a többi szomszéd népek ügyeibe. Az angolok csakhamar az egész Dél-Afganisztán fölötti fönnhatóságot megszerezték s ezzel mind közelebb jutottak az orosz érdekterülethez.

Bismarck 1884 november 24-én Buschnak ezeket mondotta: — Figyeljen Afganisztánra, onnan jönni fog valami.

Közel is voltak akkor ahhoz, hogy háborut kezdjenek egymás ellen Oroszország s Anglia. Az orosz csapatok ugyanis átlépték azt a vonalat, amelyet 1885 március 26-án kötött megállapodás szerint respektálniok kellett. Az afgánok védekeztek, de az orosz csapatok erősebbek voltak s legyőzték őket. Erre Gladstone április hó 27-én 1,100.000 font sterling hitelt kért hadikészülődésre. Gladstone azonban megbukott s Salisbury lett a miniszterelnök. Miután a cárt az akkor fölmerült bulgár-kérdés foglalta el, az

afgán-kérdés elsimult s 1887 julius 22-én a két kormány aláirta a megállapodást.

Az orosz kormány Ázsia népeivel a kereskedelem megzavarása miatt került összeütközésbe. De ezek az összeütközések csekélységek voltak ahhoz képest, amelyek abból származtak, hogy az orosz kormány Ázsiában vasutakat kezdett épiteni.

A szibériai vasut épitése folytán szükségessé vált a Csendes-oceán felé kapukat biztositani. Emiatt féltékennyé lett a mikádó s ez a cárt annyira lefoglalta, hogy soká nem törődött a balkáni szlávok siralmával. Közben 1893-ban a Kaiserhez való viszony kiélesedett s vámháboruvá lett, amelyet a következő évben Witte miniszterelnökké történt kinevezése után megszüntetett, mert két front felé nem akart hadakozni.

Japán az 1894—95. évi Kina elleni háboruból győzőként kerülvén ki, kötelezte Kinát, hogy Liaojung félszigetét adja át. Ez ellen Oroszország, Németország s Franciaország tiltakoztak. Japán engedett s 1895 május 4-én visszaadta Liaojung félszigetét.

Kina hadisarcot is kellett fizessen, de mert nem volt pénze, a cári kormány 400 millió frankot előlegezett neki, minek ellenében megkapta Port-Arturt és engedélyt arra, hogy Mandzsuriát megszállja, illetve hogy Mandzsuriába katonáival bevonulhasson s engedélyt arra, hogy vasutat épithessen Wladiwostokba.

A szibériai vasutat 1891 május 31-én kezdték épiteni s a francia tőke ehhez is tetemes összegekkel járult hozzá. Ami megint szorosabbra füzte a két állam közti kapcsolatot. Állitólag ugyanennek az esztendőnek augusztusában, még pedig 27-én alá is irták a két állam közti szerződést. Ha ez nem is történt meg, de bizonyos, hogy 1892-ben katonai konvenció jött létre és kereskedelmi szerződést is kötöttek.

Ezután megint csak a messze keleti kérdések foglalkoztatták az orosz kormányt. A francia barát-

ság révén az orosz kormány szava sulyosabbá lett s ez a körülmény arra birta az angol kormányt, hogy Indiától csak olyanképen vágja el Oroszországot, hogy a Pamir fönnsikon keskeny semleges sáv válassza el a két állam érdekterületét. Ezt a Pamir-egyezményt 1895 március 11-én irták alá.

A kisázsiai örményzavargások fölszinre vetették az örmény-kérdést. Anglia az örmények patrónusaként lépett föl, ami ellen az orosz kormány 1895 junius 4-én és julius 3-án s november 20-án tiltakozott. De aztán a kinai-japán háboru eseményei elfelejttették az örmény-kérdést.

A német diplomáciát ügyetlennek mondták s szidták, pedig nagyon ügyesen fonta be a cár kormányát s a kina-japán háborut követő zavart arra használhatta föl, hogy az orosz kormánnyal szereztetett magának Kinában kikötőt. A német s orosz diplomáciának ez az összeköttetése azután még 1904—5-ben a japán-orosz háboru alatt is megmaradt. Oroszország akkor nemcsak a cár, hanem a Kaiser hóditásait is védte.

A Kaiser hóditásai köpenyéül a vallást használta föl. Hittéritőket küldött Kinába s ezek számát tetemesen megszaporitotta, amikor a cárral megegyezett volt arra nézve, hogy ő is szerez kikötőt Kinában. Ezek közül a hittéritők közül 1897 november 1-én kettőt megöltek Santungban. A Kaiser a nemzetközi szokástól eltérőleg, erre nem vizsgálatot kért, hanem hadihajókat küldött Kinába. A hadihajók elégtételül *elfoglalták* a Kaiser számára Kiaocsau kikötőjét.

Máskor is előfordult, hogy idegen állampolgárokat meggyilkoltak. Ilyen esetekben máskor mindig megelégedtek azzal, hogy a bünösöket megbüntették. De a Kaiser ezt föl akarta használni arra, hogy kinai kikötőt elfoglaljon.

A Kaiser és a cár egyetértésben kellett, hogy eljárjanak ebben az esetben, mert Kiaocsau kikötőjét már előbb megkapta volt a cár s most egyszerüen

átengedte a Kaisernak.

A Kaiser hajói november 17-én érkeztek Kiaocsauba, a cár hajói pedig december 18-án Port-Arthurba. Ez fejezte ki külsőleg azt, hogy az egyetértés teljes. Az angol kormány tiltakozott ez ellen az eljárás ellen, de hiába. Különben is Szudán és Kongó foglalta el s igy itt nem tudott elég erőt kifejteni.

Két évvel később teljesen kiéleződött a kinai kérdés, amikor a boxerek lázadása alkalmat szolgáltatott az orosz seregeknek arra, hogy ujra bevonuljanak Mandzsuriába és bent is maradjanak. Az orosz kormány ugyan megigérte 1902 április 8-án, hogy csapatait kivonja, de igéretét meg nem tartotta.

Ez érlelte meg a japán-orosz háborut.

II. FEJEZET.

Az entente kialakulása.

8. §. A fényes elszigeteltség kora Anglia külpolitikájában s az Unió külpolitikája.

(I. A bur háboruig. — II. A XX. század elejéig. — III. Az Unió.)

I. A francia-német háboru idején Gladstone volt az angol miniszterelnök, aki a semlegesség mellett foglalt állást. Ez a semlegesség Franciaország iránt annyiban volt jóindulatu, hogy a kormány elnézte, hogy a francia hadsereg részére lovakat vásároltak Angliában. A német győzelem után sokan voltak, akik utólag helytelenitették a kormány magatartását. Amire az szolgáltatott alkalmat, hogy a német kormány visszautasitotta az angol kormánynak azt az ajánlatát, hogy a békét közvetiti.

Emiatt s azért, mert az 1871-ben Londonban összegyült Pontus-konferencián az angol kormány nem tudta azt az akaratát keresztülvinni, hogy a cár a Fekete-tengeren ne tarthasson hadihajókat, a Gladstone-kormány helyzete megingott s amikor az ir-kérdés nehézségei is előtérbe léptek, megbukott.

Helyét a Disraeli elnöklete alatt alakult kormány foglalta el.
Disraeli konzervativ kormánya imperialisztikus politikát csinált befelé éppen ugy, mint kifelé. Nemsokára kormányra lépte után, 1874-ben, annektáltatta a Fidsi-szigeteket, a következő évben megvásárolta a Szuezi-csatorna részvények nagy részét. Viktória angol királynőt kikiáltotta India császárjává. Az orosz-török háboruba pedig a szultán védelmére hathatósan beleavatkozott.
Ennek a néhány ténynek fölemlitése elegendő ahhoz, hogy fölidézzük emlékünkben az orosz diplomácia történetével kapcsolatban az angol diplomáciáról mondottakat.
A Disraeli-kormány a délafrikai gyarmatokból és köztársaságokból Anglia fönnhatósága alatt konföderált szövetséget akart alakitani. E tervet a burok ellenezték s ezért az angol kormány 1877 áprilisában fegyverrel kényszeritette őket az angol fönnhatóság elismerésére.
A burok 1881-ben ujra fegyvert fogtak. Ekkor ujra Gladstone állott a kormány élén, aki békét kötött velük oly föltétel mellett, hogy autonómiát kapnak, de külügyi tekintetben angol fönnhatóság alatt maradnak.
Ezeknek a tényeknek az ismerete elegendő, de másrészt szükséges az angol diplomácia magatartásának megértéséhez általában. Hogyha mármost az angol diplomácia egyes tényeit akarjuk megérteni, akkor kell, hogy az Európán kivüli egyéb eseményeket vegyük vizsgálat alá.
A francia vállalkozási szellem és zsenialitás átvágta a Földközi-tenger és a Vörös-tenger közötti földsávot s ezzel összekötötte a Földközi-tengert az Indiai Oceánnal. Francia részvénytársaság épitette a Szuezi-csatornát. A részvények nagy részét a koncesszió ellenértéke fejében átadta az egyiptomi szultánnak.
1876-ban Izmail kedive eladta 176.602 darab

Szuezi-csatorna részvényét, mert pénzre volt szüksége. Ezeket a részvényeket az angol kormány szerezte meg 400.000 fontért. A háboru előtt már egy millió font osztalékot fizettek a részvények.
Ez a vásár nagy kedvetlenséget váltott ki Franciaország uralkodó köreiben, amelyek joguk sérelmének tekintették, hogy az ő fáradozásaik eredményeit az angol kormány szedje. Ezt a kedvetlenséget azzal csillapitották le, hogy a khedive adósságai és rossz gazdálkodása folytán előállott pénzügyi zavarok elháritására francia-angol ellenőrzőbizottságot szerveztek.
Izmail ugyanis rövid idő alatt elköltötte a részvények árát s ujabb adósságokat csinált. Erre a hitelezők gazdálkodását ellenőrzés alá helyezték. Csakhogy a khedive és Egyiptom pénzügyei nem voltak elválaszthatók. Igy aztán az ellenőrzőbizottság az ország ügyeibe is beleszólt. A pénzügyek ellenőrzése cimén 1878-ban már beleavatkozott a közigazgatásba is, ami rendkivül sok izgalmat váltott ki az országban. Ezt elháritandó és az ellenőrzést megszüntetendő, a khedive 1879-ben lemondott.
Az ellenőrzőbizottság azonban ott maradt s igy az elégületlenség az országban nem szünt meg, sőt mert az ország népének terheit az idegenek beavatkozására lehetett visszavezetni, 1882-ben nyilt lázadásban tört ki. A katonaságot nem lehetett fölhasználni, mert az is elégedetlen volt az idegen tisztekkel, akiket föléjük helyeztek.
A khedive emberei nagyon ügyesen kihasználták most azt a körülményt, hogy a khedive a szultán alá tartozott s most olyan szint adtak a nép lázadásainak, mintha a szultán legfőbb urasága érdekében történnék. Az ügyek ebben az állásában avatkozott bele Bismarck a kérdésbe s a szultánnak azt tanácsolta, hogy támogassa az egyiptomi mozgalmat.
A német politikát a cár is támogatta. Gladstone angol miniszterelnök azt ajánlotta a szultánnak, hogy döntsön a kérdésben a hatalmak konferenciája.

Ez Bismarcknak nem tetszett. De mielőtt a konferencia összeülhetett volna, Arabi, az egyiptomi katonai párt feje, lázadást szitott Alexandriában 1882 junius 11-én s hatalmába keritette a várost.

Gladstone szerint Arabi célja a khedive letétele s ezért kijelentette, hogy ezt nem türi,— ha vele tartanak, a hatalmakkal együtt, ha nem, egymagában is letöri a lázadást. Franciaországban kormányválság volt, mert Gambetta lemondott. De azért a francia hajóraj az angollal együtt elment Alexandria kikötőjébe. Amig az angol s francia hajók a kikötőben voltak, Arabi a város megerősitésén dolgozott. Seymour admirális fölhivta, hogy hagyja abba az erősitési munkálatokat. Erre Arabi parancsot adott a munkák beszüntetése iránt, de éjjel folyton dolgoztatott. Az angol flotta parancsnoka erre ultimátumot küldött Arabinak s néhány lázadó kiszolgáltatását s a munka azonnali abbahagyását követelte.

Erre a francia hajók elhagyták a kikötőt. Amikor Arabi a fölhivásnak eleget nem tett, Seymour julius 11-én ágyuzni kezdte a várost.

Franciaország az előtt a kérdés előtt állott, hogy beleavatkozzék-e a hábaruba. Freycinet kormánya kész lett volna, de Clémenceau ezt megakadályozta, mire a kormány lemondott.

A háboru ellenzői Franciaországban attól féltek, hogy a háboru átterjed Európára, ami az ujonnan alakult hármasszövetségre való tekintettel Franciaországra nézve nagyon aggályos volt. De ezzel a passzivitással viszont Franciaország örökre elvesztette egyiptomi befolyását.

Az angol kormány azt követelte a szultántól, hogy jelentse ki, hogy Arabi a szultán ellen is föllázadt, de a szultán a Kaiser kancellárja és a cár biztatására ezt megtagadta. Közben pedig folyt Alexandria ágyuzása. A vaskancellár a német ujságokban azt iratta, hogy ugyanugy Hamburgot is lőheti az angol flotta s ezzel fölébresztette a német háborus szellemet s Helgoland rendkivüli stratégiai

jelentőségére hivta föl a közfigyelmet.

Lassanként azonban mégis lokalizálódott a viszály. Az angol csapatok legyőzték Arabi seregét s ujra berendezkedtek Egyiptomban. November 16-án az angol kormány már föl is mondja Franciaországnak az Egyiptomra vonatkozó kondominiumot. Amikor pedig a hatalmak a következő évben ujra fölvetették Egyiptom kiüritésének kérdését, akkor az Egyiptomban lakó összes idegenek 1883 augusztus 4-én memorandumban azt kérték, hogy az angolok tartsák továbbra is megszállva az országot.

A hatalmaknak azonban megigérte az angol kormány, hogy 1890-ben kiüriti Egyiptomot. Ebből a célból 1887-ben Sir Henry Drumond Wolffot küldte ki a kiürités előkészitésére. Az angol kormány erre nézve a szultánnal is megállapodott, de kijelentette, hogy csak akkor üriti ki Egyiptomot, ha az európaiak nem lesznek veszélyben.

Ez ellen Oroszország s Franciaország tiltakozott. Bismarck most már Anglia ellen hangolta a francia kormányokat, s azzal nyugtalanitotta őket, hogy Európában is kitör a háboru. Az angol-török megegyezést tehát nem irták alá a felek, de az angol csapatok bent maradtak Egyiptomban. Csakhogy ahogyan a francia kormány nem akart háborut Németországgal, ugy nem akart Angliával sem.

Eközben az angol kormány a Szudán felé terjesztette ki uralmát. Itt is érdekellentét állott fönn Franciaországgal, amit Bismarck ügyesen fölhasznált a két ország diplomatái közti ellentét szitására s gyarmatszerzésre.

Hogy az angol politikát megérthessük, szükséges, hogy a német gyarmatszerzés taktikájára rövid pillantást vessünk.

1876-ban és 1878-ban a német kormány a Tonga- és Szamoa-szigetekkel szénállomás létesitésére vonatkozó szerződést köt. Ezzel kezdte meg a gyarmatositó államok közti tevékenységét Németország. A németek azonban eddig is szereztek birtokokat a barbár

népek közt, csakhogy nem az államhatalom, hanem az állampolgárok. Ezek a szerzők magáncégek és társaságok voltak, amelyek országnyi területekké szélesitették birtokaikat s igy kénytelenek voltak az állami hatalom védelmét kérni maguknak és szerzeményeiknek.

Az első ilyen kérés 1880-ban feküdt a Reichstag előtt, amikor a német Godeffroy cég azt kérte, hogy a szamoa-szigeti gyarmatositást támogassa az állam. A Reichstag a kérelmet elvetette.

Ez az állásfoglalás azért jelentős, mivel helyes világitásba helyezi azt a kérdést, hogy Bismarck akart-e gyarmatositani, vagy a Reichstag nem akart-e? A németek és barátaik szeretik úgy föltüntetni a dolgot, hogy a német politika békés tendenciáit az is igazolja, hogy gyarmatositásra Bismarck nem törekedett. Pedig ez tévedés, hiszen a Szamoa-szigeteken az államnak már volt négy év óta szénállomása.

Bismarck csak alkalmazkodott a gyarmatositásnál a Reichstag fölfogásához s ezentul is magáncégekkel végeztette a gyarmatositást. A nyolcvanas években megalakult a Deutscher Kolonialverein is, hogy a gyarmatositást irányitsa.

A német kormány a magángyarmatositást hathatósan támogatta s ezzel elérte azt, hogy a Reichstag 1884 áprilisában nem tudott kitérni Lüderitz brémai cég abbeli kérelmének, hogy az angrapequenai öböl mentén szerzett területeit a birodalom védelme alá ne helyezze. Ugyanez év julius 5-én már a Togoban s Kamerunban hasonló módon szerzett területeket helyezték az állam védelme alá.

A németek afrikai terjeszkedése folytán az angol kormány attól félt, hogy a német gyarmatok a bur államokkal közvetlen érintkezésbe kerülnek. Ezért 1885 szeptember 30-án annektálta a becsuánok földjét. Ebben az évben viszont Kelet-Afrika partjain, Zanzibárral szemben a Gesellschaft für deutsche Kolonisation megbizásából Peters Károly kezdett

hóditani. A zanzibári szultán tiltakozása eredménytelen volt s végül is átengedte Dar-es-Salan és Pangani kikötőket a német társaságnak.

A Bismarck-szigeteken egy évvel előbb foglaltak tért a németek, a Salamon- és Marschall-szigeteken 1885-ben. Ugyanebben az évben a Karolina-szigeteken is, amiből összeütközés keletkezett Spanyolországgal, amint ezt már föntebb láttuk is.

A német gyarmatositás ellen Anglia nem tiltakozott s mégis ebből származtak a két állam közti ellentétek, mert a németek csakhamar beleavatkoztak az angol ügyekbe, illetve terjeszkedésük közben mindúntalan angol érdekekbe ütköztek.

Anglia a németekkel és a franciákkal egyaránt a barátságos megegyezést kereste. Gyarmatositó törekvéseiket előmozditotta és évtizedeken át állandóan engedményeket tett mindkét állam gyarmatositó politikájának. Hogy ez a magatartás abban a tudatban történt-e, hogy az uj gyarmatositások ugysem érinthetik Anglia hatalmát vagy abban a tudatban történt-e, hogy inkább enged, mintsem hogy háborut folytasson, azt nem lehet megállapitani.

Ennek dacára sem voltak elkerülhetők a zökkenések és félreértések, amelyeket azonban Anglia engedékenysége csakhamar elsimitott. Igy tehát Franciaország és Németország Angliával külön-külön jó viszonyban élt. A gyarmatok népével szemben közös elnyomó érdeküket együtt védték meg.

Amikor Német-Afrikában 1888 őszén zendülés tört ki az arabok közt, a két hatalom együtt nyomta el. Ugyanekkor itt a rabszolgakereskedést is megszüntették, hogy a gyarmatositás mellett a civilizációt is látszassanak szolgálni. A következő évben a Szamoa-szigetekre nézve egyeztek meg s a megértés és béke jeléül a német Kaiser ellátogatott Londonba.

Ezt az együttmüködést megzavarta a délafrikai helyzet. Már láttuk ugyanis, hogy az angol kormány ügyelt arra, hogy összeköttetését az északi és délafrikai gyarmatok közt ne vágja el teljesen a német

gyarmat. A bur államokkal szembeni eljárása is ebből magyarázható.

Ebből származott a két állam közti feszültség is. Dél-Afrika angol gyarmataiban ugyanis Chartered Company néven 1889-ben Cecil Rhodes vezetése alatt gyarmattársaság alakult, amely fönnhatósága alá hajtotta a Kongó, a keleti s nyugati portugál gyarmatok közti területeket. Ezzel az angol kormány nem elégedvén meg, 1890 augusztus 20-án lemondatta Portugáliát Rhodesiáról és a Nyassza-földről. Miután a matabeliek területe is angol kézbe került, az angol gyarmatbirodalom két része közé most már csak Transvál és Oranje köztársaságok ékelődtek be.

Ezek ellen folyt már most a hivatalos és nem hivatalos politika. De Németország kormánya csak ugy volt hajlandó az erőszakosságokat az angolnak elnézni, ha ezért valamit kap. Ezen a közös elnyomáson alapult az 1890 julius 1-i Helgoland-egyezmény. Eszerint Németország megkapja Helgoland szigetét és a Zanzibárral szemben huzódó partszegélyt, de lemond a Zanzibárra vonatkozó igényről. A zanzibári szultán angol protektorátus alá helyezkedik. A Vitu és német szomáli föld fölötti protektorátust szintén Anglia kapja.

E miatt az egyezmény miatt nagyon sokat támadták a német kormányt, mert azt állitották, hogy ezzel lehetetlenné vált a Zanzibártól a Nilus forrásáig terjedő német gyarmatbirodalom. Elfelejtették, hogy Helgoland minden gyarmatot megért Németországnak s utóbb éppen a gyarmatositók és a flottafejlesztők csak azért valósithatták meg terveiket, mert Helgoland szigetét megkapta Németország. A német kormány a megegyezés után a közvélemény hatása alatt ujra angolellenes politikát üzött.

A helgolandi egyezmények Zanzibárra vonatkozó részei ellen a francia diplomácia egy 1862. évi egyezmény alapján tiltakozott. Utóbb azonban hozzájárult a helgolandi egyezményhez, amikor az angol kormány elismerte a francia köztársaság jogát Ma-

dagaszkárra és beleegyezett abba, hogy a franciák Algériától délre a Csad taváig előnyomulhatnak.

A német-francia-angol viszony az afrikai gyarmatok kérdésén mult ezentul is. Az angol politika arra irányult, hogy Afrika belsejében hóditva, összeköttetést teremtsen északafrikai és délafrikai gyarmatai közt. A német törekvés meg az volt, hogy az angol gyarmatokat egymástól elvágja. Az angol kormány a Szudán s a Nilus fölső folyásánál kitágitotta az uralma alatti területeket. Ez ellen, amint láttuk, a francia kormány tiltakozott, szintugy tiltakozott 1894-ben a május 12-én létrejött angol Kongó-egyezmény ellen, amellyel Anglia átengedte a felső Csad-tótól keletre fekvő s Egyiptom fönnhatósága alá tartozó területeket a Kongó[20]-államnak. Ez ellen Németország is tiltakozott, mire Kimberley lord visszavonta a tett engedményeket. Franciaország pedig sietett a maga követeléseit Kongó szabad állammal elismertetni. Ami részben sikerült is.

A francia kormány megszerezte magának a szultán beleegyezését és megbizását ahhoz, hogy a Nilus fölső folyásáig nyomuljon. Az angol kormány ezt ellenezte s arra hivatkozott, hogy ezt a területet az egyiptomi kedive tartotta birtokban eddig is s igy neki a kedive birtoka alapján joga van ehhez a területhez. Ebből megint viszály származott s 1895 március 28-án sir Edward Grey kijelentette, hogy ha francia csapatok a Nilus fölső folyásáig nyomulnak, ez barátságtalan tett lesz.

---

[20] Kongó-állam II. Lipót belga királynak nemzetközi állama volt. Olyan családi birtokszerü gyarmat volt ez Afrika belsejében. Ennek a Kongó-államnak ezt a bizonytalan jogi helyzetét akarta fölhasználni az angol kormány arra, hogy magának ebből a területből egy sávot biztositson, amelyen keresztül összeköttetése lett volna az angol keletafrikai gyarmatai és Rhodesia közt. Az igy átengedett sáv helyett Kongó északi határait 600 km.-rel följebb engedte volna. Csakhogy ez a sáv francia érdekterületre esett. A francia kormány tiltakozását Bismarck szintén támogatta.

Ez az előnyomulás azonban nem volt megállapitható, mert az expedició már utban volt Afrika rengetegein keresztül s három év után meg is érkezett.

II. Ezzel a tiltakozással egyelőre elintézést nyert a francia-angol gyarmatviszony. De ugyanebben az időben támadt föl a német-angol viszály, amelyet a világhelyzet áttekintése tesz érthetővé. Ekkor (1894) folyt a messze keleten a kina-japán háboru, amelyből Angliára az az előny származott, hogy Japánnal kereskedelmi szerződést köthetett.

A német-angol viszály területileg Dél-Afrikában tört ki. Az angolok ugyanis, amint azt föntebb láttuk, éppen ugy, mint a németek is, társaságok utján gyarmatositottak. Ilyen társaság volt a már emlitett délafrikain kivül Kelet-Afrikában is, amely ellen a bennszülöttek fegyverrel támadtak s amelynek államositásához kellett fogni, hogy területeit meg lehessen védeni. A másik gyarmattársaság a délafrikai, ez nemcsak a bennszülött feketékkel, hanem a burokkal is viszályban élt.

A délafrikai társaság elnöke Cecil Rhodes, aki a Fokföld miniszterelnöke is volt, egész Dél-Afrika egyesitésén dolgozott. Ez az egyesités a bur köztársaság függetlenségének megszüntetését vonta volna maga után. Pedig a már fönt előadottakból tudjuk, hogy ezek függetlenségük védelmére már ismételten folytattak véres küzdelmet. Ennek az egyesitésnek gazdasági célja a nagyobb gazdasági egységhez való csatlakozás volt; különös célja a Fokföld s Rhodesia közti vasut megépitése, amely a burok ellenállásán megtört. De ez csak később vált aktuálissá.

1894-ben a burok még nem folytak bele a küzdelembe, de a bennszülöttekkel már folyt a háboru, sőt a gyarmattársaság már részben kifogyott a fegyverekből s igy Uganda tartományt, amelyet védeni nem tudott már, az angol államnak engedte át.

A Chartered Company magatartása megállapitható|ag burellenes volt s a Kaiser már 1895 február 1-én tiltakozik ennek a társaságnak burellenes magatartása miatt. A Kaiser ezzel a magatartásával azonban csak hiu reményeket ébresztett a burokban s magatartása az agent provokatőr magatartásától miben sem különbözik.

Ugyanez évi október 15-én, majd december 28-án a német alattvalók s érdekek védelmének ürügye alatt a Delagoa-öbölbe küldi a Condor és Cormoran nevü német hadihajókat. December 30-án a Chartered Company egyik tisztje, Jameson több száz fegyveressel átlépte Transvaal határát. A burok azonban lefegyverezték s átadták az angoloknak. Az angol kormány Angliába vitette s elrendelte Jameson ellen az eljárást.

Amint a német kormány Jameson betöréséről értesült, azonnal orvoslást követelt s Transvaal elnökéhez, Kruegerhez táviratot intézett, amelyben ezt az eljárást a nemzetközi jog sulyos sérelmének mondta.

Az angol kormány azonnal lemondatta Rhodest és meghivta Kruegert, hogy vegyen részt a Jameson elleni tárgyaláson. Krueger ezt meg is igérte, de utóbb a Kaiser magatartásától megtévesztve, kijelentette, hogy nem vesz részt. A német kormány ugyanis ugy tett, mintha a burokat védeni akarta volna. A portugál kormánytól engedélyt kér arra, hogy a Delagoa-öbölben levő Seeadler nevü hajó 50 főnyi legénységét a portugál területen át Pretóriába szállithassa az ottani német kolónia védelmére. Otthon pedig elrendelte a Kaiser, hogy a torpedóflottillát és a tartalékflottát helyezzék készenlétbe.

De ebből a sok készülődésből nem lett háboru, hanem nagyon jó volt arra, hogy a Kaiser kormányai hivatkozhassanak arra, hogy a Kaiser a béke barátja s fönntartója. Pedig ebben az esetben, vagyis a Kaiser nélkül a burok aligha mentek volna bele a háboruba s nem véreztek volna el oktalanul, mert hiszen az eredmény nem lehetett kétséges, ha egye-

dül állanak. Ők persze azt hitték, hogy nem állanak egyedül.

Anglia csöndes nyugalommal fogadta ezeket a hangos megnyilatkozásokat. Végül is a Kaiser hangja mind jobban elgyöngült és az angol-francia dongolai viszályban mintegy kiengesztelésül Angliát támogatta. Csakhogy az angol kormányt ez a magatartás nem zavarta meg. Tisztán látta, hogy a Kaiser világuralomra tör s ennek megakadályozására nem kinálkozott más mód, mint a francia-orosz barátság keresése.

Ettől kezdve az olasz kormány is hasonló magatartást tanusitott s igy az olasz és a francia, de meg az angol kormányok között gyarmatügyek miatt fölmerülő viszályok mindinkább megkevesbedtek s a jelen században az ántánt-államok között bekövetkezett teljes megértés korát ez a félmegértés előzte meg.

Olaszország 1896-ban elismerte a Bardo-szerződést és lemondott Tuniszról, amelyre eddig igényt formált. Két évvel később, 1898 november 21-én megszünik a tizéves francia-olasz vámháboru. 1900 januárjában megállapitják a Vörös-tengermelléki francia és olasz gyarmatok határait. 1901-ben Franciaország titkos szerződésben elismeri Olaszország igényét Tripoliszhoz. A következő év junius 28-án ugyan meghosszabbitják a hármasszövetséget, de ez a szerződés a meghosszabbitás dacára is laza összeköttetést jelentett Olaszországra nézve szövetségestársaival. Hátsó-Indiában az angol kormány a franciák régi kivánságát, hogy az angol és francia birtokok között a Mekong-folyó legyen a határ, 1896-ban teljesitette.

Az igy kialakulóban lévő ántánt Törökországban Németország mögött elvesztette a talajt és az örmények fölszabaditása iránti követelését nem tudta keresztülvinni a szultánnál, mert Németország kormánya nem támogatta. Talán ezért volt, hogy az ántánt-államok e félmegértése korában egyes állam-

férfiak részéről még fölmerült az a terv, hogy az angolok és németek kössenek egymással szövetséget. Igy Chamberlain Leicesterben 1899 november 30-án propagálta ezt a tervet. 1900 február hó 16-án ugyanilyen értelemben beszélt lord Roseberry. A németek keleti törekvéseik érvényesitése céljából közel állottak hozzá, hogy az angolokkal és a japánokkal 1901-ben szövetségre lépjenek. Amikor azonban Bülow kancellár kijelentette 1901 március 15-én, hogy a Jangcse-szerződés, mely szerint Kinában a hatalmak a nyitott ajtó politikáját követik, nem vonatkozik Mandzsuriára, akkor ezzel széttépte az angol barátság szálait, akik az oroszoknak tett ezt a kedvezményt nem akarták elismerni.

Mindez azért jelentős, mert ez azután történt, amikor Németország megszerezte 1899 december hó 23-án a Bagdad-vasuti koncessziót.

A XIX. század végén még egyszer merült föl ellentét Anglia és Franciaország között Fasoda miatt. Marchand őrnagy 1898 julius 12-én megérkezett expediciójával Fasodába és ott kitüzte a francia zászlót. Az angol kormányzó tiltakozott, de Marchand nem engedett. Már-már kitöréstől lehetett tartani, amikor a két kormány megegyezett és Franciaország 1899 márciusban elismerte Angliának egyiptomi Szudánhoz való jogát és visszahivta Marchand őrnagyot.

Ezzel lezáródik az angol-francia diplomácia történetében a félmegértés korszaka. Hogyan, miért értették meg egymást később? Erre a feleletet csak akkor adhatjuk meg, ha az anyagi okokon kivül a szellemieket és erkölcsieket is megvizsgáljuk.

De egy ok kiáltó módon tünik szembe és ez a Kaiser magaviselete és külpolitikája. Az ő folytonos kardcsörtetése birta rá a különállására büszke Angliát, hogy szintén szövetséges után nézzen. A Kaiser mindenütt csörtette a kardját, még Palesztinában is, ahová 1898-ban ellátogatott és amely látogatásnak eredménye volt, hogy Goltz német tábor-

nok vette át a török hadsereg szervezésének a munkáját.

III. Anglia külpolitikájára lényeges hatással volt az északamerikai Egyesült-Államok magatartása is. Mindaddig, amig az Unió azon az állásponton volt, hogy nem avatkozik a világpolitikába, de viszont nem engedi meg azt sem, hogy más államok beleavatkozzanak az amerikai ügyekbe, Anglia nyugodtan gyakorolta az Oceánok fölötti fönnhatóságát. Az Unió ezidőben majdnem quantité negligeable volt a világpolitika szempontjából. Az Unió külpolitikája ebben a korszakban a Monroe-elv következetes megvalósitása volt. Abban a mértékben azonban, amelyben az amerikai kapitalizmusnak ujabb és ujabb piacokra volt szüksége, az Unió is szakitott ezzel az állásponttal. Lassanként a Monroe-elvet csupán akként értelmezték, hogy *Amerika az amerikaiaké,* de a földgömb többi része nem csupán a többieké s ezért mindnagyobb befolyást követeltek maguknak a világpolitikában.

Az első surlódás akkor történt, amikor Németország mellett a Szamoa-szigeteken az amerikaiak szénállomást létesitettek. Mindkét állam hadihajókat küldött ki, mig végül is Németország ezeket a szigeteket gyarmatokul szerezte meg, az Unió pedig ugyanott szénállomást kapott.

Az Unió magatartásának könnyebb megértése céljából rövid áttekintést kell nyujtanunk az Unió belső politikai viszonyairól. Az északamerikai polgárháboru, amelyet 1861 és 1865 között a déli és az északi államok egymással folytattak, tulajdonképen a kapitalista rendszernek küzdelme a középkori feudális termelési rendszer ellen. Az északi államok termelése kapitalisztikus, a délieké ellenben a néger rabszolgákkal folytatott középkori termelés volt. A küzdelemben az északi államok maradtak fölül és győzelmüknek következménye, hogy 1870

márciusában 4,000.000 fölszabadult néger rabszolgának választójogot adtak. A győző kapitalizmus termelése eredményesebbé tétele céljából politikai szabadságokat adott.

Ettől kezdve majdnem két évtizedig az Unió saját belügyeinek konszolidálásával volt elfoglalva. A nagytőkések most már saját igényüknek megfelelően akarták az Uniót átalakitani. Ahogyan a déli államok fölötti tulsulyt megszerezték, ugy akarták *egész Amerika* fölött is megszerezni. Ezt a törekvést a pan-amerikanizmus jelszava takarta. E gondolat gyakorlati megvalósitása irányában 1889-ben történt az első lépés, amikor Harrison került az elnöki székbe, aki egész Amerikát egy kereskedelmi szövetségben akarta egyesiteni. A kisérlet meghiusult, az Unió ennek következtében saját területére nézve kisérelte meg az európai áruknak a kizárását és 1890-ben elfogadta a Mac Kinley-billt, amely magas vámokat vetett az európai árukra. A nagytőkéseknek az Unióban a hatalomért folytatott küzdelme közben átmenetileg az összesség érdeke érvényesült, amikor 1893-ban a Shermann-bill kimondja, hogy a kincstárnak nem kötelessége többé az ezüstbányák termésének egy részét meghatározott áron átvenni; nemkülönben, amikor 1894-ben a Mac Kinley-bill magas vámtételeit leszállitják.

Mintegy ellenértékül az otthoni sikertelenségekért a kapitalisták ezentul világpolitikai térre szoritják az Unió kormányát. Ez megnyilvánul abban, hogy amikor 1895-ben Anglia és Venezuela között Brit-Guyana határai miatt viszály támadt, az Unió kormánya határozottan Venezuela pártjára állt. Abban a jelentésben, amelyet e viszályra vonatkozólag Olney államtitkár tett, a Monroe-elvet még következőképen magyarázza: „Az Egyesült-Államoknak a mult által szentesitett, jól megalapozott joga, hogy saját magával szemben elkövetett jogtalanságnak tekintse azt, ha európai állam amerikai állam

területéből erőszakosan sajátit el bármekkora részt."

Ebben az évben a Monroe-elvet még ugy értette az Unió kormánya, hogy ő az Amerikán kivüli területek ügyeibe nem avatkozik bele. De ez az irányzat már a következő évben megbukott és 1896-ban a republikánusok kaptak többséget, akik *erélyes* külpolitikát követeltek. Elnökjelöltjük, Mac Kinley 1897-ben foglalta el az elnöki széket. Első dolga volt visszaállitani a magas vámokat.

Mac Kinley elnök az Unió külpolitikájának határozott imperialista irányt adott. Amig egyrészt a külföld felé megvédte a saját kapitalista érdekeit, addig másrészt hóditásokra törekedett. Már 1897-ben kiterjeszti az Unió hatalmát a Sandwich-szigetekre. Majd beleavatkozott a kubai lázadásba és 1898 februárban hadat üzent Spanyolországnak, ezt megverte s a békében gyarmatul megszerezte a Porto-Rico- és a Filippi-szigeteket; Kuba szigete pedig, mint az Unió egyik állama köztársasággá lett. Ettől az időtől kezdve az Unió állandóan résztvett a világpolitikai események intézésében, igy nevezetesen az első alkalommal a kinai boxerlázadás leverésében.

Az Unió imperialista politikájának legnagyobb hatásu sakkhuzása 1903-ban történt, amikor Roosevelt machinációinak sikerült Panama vidékét kiszakitani Columbia köztársaság területéből és önálló állammá tenni. Ennek az önállósitásnak a hátterében a Panama-csatorna megszerzése volt. A Panama-csatorna az Unió kezében pedig azt jelentette, hogy a tengerek fölötti angol egyeduralom megszünt. Ettől kezdve az Oceánok fölötti hatalmat Albionnak meg kellett osztania az Unióval.

Hogy ebből az osztozkodásból nem támadt viszály a két állam között, annak oka abban a körülményben keresendő, hogy ez a megosztás természetes és abban, hogy ugyanebben az időben ilyen természetes alap nélkül Németország pusztán fegyvereire támaszkodva iparkodott vitássá tenni ezt az uralmat. Természetes, hogy az Unió is fegyverkezett és ennek tulajdonitandó, hogy az Uniónak akkora a külpolitikai sulya, hogy 1905-ben már Roosevelt, az Unió elnöke, közvetiti a békét Oroszország és Japán között. Az Unió területeinek határait természetesen tovább is iparkodik kiterjeszteni és 1910-ben fölveszi az Unió államai sorába New-Mexikót és Arrizonát. Ugyanakkor, amikor az Unió külpolitikája a kapitalista imperializmus szolgálatába áll, otthon mind több törvényt hoznak a trösztök ellen. Ilyenképen a külső törekvések és a belföldi törvények egymással ellentétesek, ami arra a gyanura jogosit, hogy a trösztök elleni küzdelem csak szinleges. Annak a megállapitása azonban, hogy ez a föltevés mennyiben jogosult, nem tartozik föladatunk körébe, miért is ennek tárgyalását mellőzzük.

9. §. Japán.

(I. A mikádó és a cár politikája a XX. század elejéig. — II. A cár és a mikádó versengése és háboruja.)

I. 1868-ban Japán történetének uj korszaka kezdődik. Az eddigi hübéri szervezetet a mikádó megszüntetve az európai államokéhoz hasonló szervezetté alakitja át. Ezért uj hadsereget szervez, behozza az általános tankötelezettséget stb. 1881-ben képviselőválasztási jogot ad a népnek és megengedi a félparlamenti kormányrendszert. Egyszóval az európai országokhoz hasonult.

Japán ez által az uj szervezet által nagyhatalommá lett és rögtön ugyanugy is járt el, mint ahogyan nagyhatalmak szoktak. Már 1875-ben, az Oroszországgal történt megállapodás alapján megszerezte a Kurili-szigetet. 1880-ban Kinától elvette a Riu-Kiu-szigeteket. 1885 augusztus hó 18-án megegyezett a kinai kormánnyal, hogy zavar esetén Kinával együtt fegyveresen közbeléphet Koreában. (Tiencsini szerződés.)

Amikor 1894-ben Koreában néhány japán kereskedőt megöltek, a japán kormány azonnal katonaságot küldött és megszállta Csemulpo kikötőt. A kinai kormány tiltakozott, mert Korea az ő hübérese. A japán kormány azonban a tiltakozással nem törődött. Erre a kinai kormány is küldött Koreába sereget s a japán is folytatta a csapatszállitást.

Csakhamar összeütközésre került a sor, mely utóbb rendszeres háboruvá fejlődött, amelyben a japánok annyira megverték a kinai sereget, hogy nyitva állott az utjuk Pekingig. Erre a kinai kormány fegyverszünetet kért, mire 1895 április 17-én létrejött a szimonoszeki béke. Ennek föltételei szerint Kina elismeri Korea függetlenségét, lemond Japán javára Formosa szigetéről, a Pescadores-szigetekről, Liautung-félszigetről a 40. szélességi foktól délre és 200 millió tael (720 millió K) hadisarcot fizet.

A cári kormány, a Kaiser és Franciaország követelték a szimonoszeki béke revizióját. Japán engedett is és 30 millió taelért lemondott Liautung-félszigetről. Az e félszigeten lévő Port-Arthurt 1898-ban Oroszország, Vej-haj-Vej-t pedig Angolország vette bérbe Kinától. Emlitettük már, hogy Oroszország ezenfelül engedélyt nyert arra, hogy Mandzsurián keresztül vasutat épitsen Port-Arthurig és Vladivosztokig. A francia kormány bérbe veszi a kvangcsau-van-i öblöt, a Kaiser pedig a kiaucsaui öblöt.

Az idegeneknek ez a térfoglalása ellenszenvet váltott ki és 1900-ban kitört a boxer-lázadás. A nagyhatalmak követeit Pekingben körülzárták és két hónapig kellett a lázadók ellen védekezniök, amig a megérkezett nemzetközi sereg ki nem szabaditotta őket.

A boxerlázadás olyan nagy méreteket öltött, hogy a követségek védelmére szolgáló pekingi őrség és a megjelenő japán katonaság nem tudta megakadályozni, hogy 1900 junius 10-én a belga követség titkárát, junius 12-én a japán követség kancellárját, junius 20-án a német követet, báró Kettelert meg ne

öljék.

Amikor azután megjelenik az európai sereg, akkor Waldersee német tábornokra bizzák a boxerek elleni küzdelmet. Ez nem tetszik a cárnak, miért is Oroszország rövidesen kiválik a koncertből. Egymagában kezd operálni. Augusztus 27-én megszállja Mandzsuria fontosabb pontjait, 1900 október 1-én Mukdent.

Erre az angol és német kormány 1900 október 16-án Oroszország ellen irányuló olyan szerződést kötnek, amely szerint Kina épségét megvédik. (Jangcse-egyezmény.) Amikor pedig Oroszország tovább folytatja a hóditásokat, akkor 1901 februárban az összes hatalmak tiltakoznak ez ellen a foglalás ellen. De Oroszország ezzel nem törődik. Kina pedig beleegyezett. Csakhamar a német és orosz kormány között is létrejön a megállapodás s erre 1901 december 15-én Bülow kancellár kijelenti, hogy a Jangcse-egyezmény Mandzsuriára nem vonatkozik.

Amint a cár nem törődött azzal, hogy 1899 január 11-én tett leszerelési inditványából az is következnék, hogy ne foglaljon, ugy a német kormány sem tartotta magára nézve kötelezőnek egyezményeit, ha előnyösebb szerződéseket köthetett a többiek háta mögött.

Németország igy megszegvén az Angliával kötött egyezményt, Anglia Japánhoz közeledett. Miután ugyanis Japán ebben az expedicióban nagy szolgálatokat tett Angliának, a két ország politikai barátsága különben is meg volt pecsételve és természetes, hogy 1903-ban szövetségre léptek. Az orosz kormány a francia-orosz szövetségnek természetét megvilágitandó, sietett kijelenteni, hogy a francia-orosz szövetség Ázsiára is vonatkozik.

Az orosz csapatok már 1900-ban megszállták Mandzsuriát, hogy a portarthuri vasuti vonalat védjék. Lassanként az orosz telepesek a Jalu-folyó mentén mindinkább elszaporodtak, ami ellentétet szült Japán és Oroszország kormánya között.

II. Japán arra törekedett, hogy az ellentéteket békés uton kiegyenlitse, bár az ellentétek lényegesek és elviek voltak, mert az orosz kormánynak az volt az álláspontja, hogy Mandzsuriára nézve a japán kormánnyal nem tárgyal. A tárgyalások közben a cári kormány a japán kormány megkereséseire többször hetekig nem felelt. A formai szakitás is emiatt történt 1904 februárjában.

Két nappal később már háboruban állottak egymással. Oroszország sulyos vereséget szenvedett és 1905 szeptember 5-én megkötötte a portsmouthi békét.

Eszerint Oroszország lemond a Szachalin-szigetnek az 50. szélességi foktól délre eső részéről. Port-Arthurt és Dalnit, illetve ennek bérleti jogát Japánnak engedi át, elismeri Japán fönnhatóságát Korea fölött, Mandzsuriát a Kvang-csöng-cse-állomásig (Karbintól délre) kiüriti; halászati jogot enged Vladivosztoktól északra a szibériai partokon.

A győzelmes háboru Japánra nézve sulyos gazdasági bajokat hozott, ugy hogy hosszu éveken át állandóak voltak a kormányválságok. Végül a japán kormány a gazdasági válságok miatt munka nélkül maradtak Amerikába való kivándorlását kezdte elősegiteni. Emiatt Kalifornia állam szólalt föl s olyan rendszabályokat léptetett életbe, amelyek megnehezitették a bevándorlást. A helyzet feszült volt, de viszályra nem került a sor, mert az Unió elnöke elsimitotta.

Közben Korea Japánnal 1904 februárjában szövetségre lépett. E szövetség révén a japánok rövidesen teljesen birtokba vették Koreát s 1910 augusztus 22-én bekebelezték a Japánbirodalomba.

Az Egyesült-Államok és Japán közötti ellentét hamarosan elsimulván, már 1908 november 28-án szerződést kötöttek egymással. Ebben a szerződésben kimondták, hogy Kina minden ország kereskedelme számára nyitott terület. Két évvel később Oroszországgal is megegyezett Japán. Oroszország elismeri

Korea annektálását, Japán belenyugszik abba, hogy Oroszország befolyását Mongoliára kiterjessze, a mandzsuriai vasutak közös orosz-japán kezelés alatt maradnak. Port-Arthur szabad kikötő lett és ezért Japán uj hadikikötő épitését kezdte el: Csin-hajt.

Az angol-japán szoros szövetségi viszony némileg meglazult, amikor 1911-ben az angol-japán szerződést oda módositották, hogy az Unióval való esetleges háboruban Anglia semleges marad.

10. §. Anglia szövetkezése.

(I. A német flottaépités hatása Anglia külpolitikájára. — II. Anglia elszigetelésére irányuló törekvés. — III. A marokkói krizis.)

I. Az eddig elmondottakból már látnivaló, hogy a nagyhatalmak külpolitikája nagyrészt függetlenül alakult az illető ország gazdasági igényeitől, népének érzelmeitől, törekvéseitől. A külpolitika néhány uralkodó ambiciójának játékától vagy az államférfiak ügyességétől függött. Ha az idevágó tényeket szigoruan fölsoroljuk, nem találunk bennük semmi törvényszerüséget, semmi céltudatosságot. Olyan hullámzó minden állam külpolitikájának iránya, mintha csak a forgószéltől függött volna.

A nagyhatalmak külpolitikájának semmi köze sem volt a népekhez. Egyetlen államban sem találkozott a népek törekvésével s ezért hozott a háboru annyi meglepetést. Amint az államok belső életében a divide et impera elve érvényesült, amely állandó taktikázást, becsapást tételezett föl az uralmon megmaradó részéről, ugy a külpolitika nem volt egyéb, mint barátságok keresése és szerződések megszegése.

A diplomata a magasban ült lesben s mint a pók, szőtte láthatatlan hálóit, amelyekkel megfogta azokat, akiket szolgálatába tudott hajtani. Ha pedig ellenség akadt bele, ez széttépte a hálót, amire hirtelen kijavitották ezt és ujabb áldozatra vártak, amelyet majd kihasználhatnak. Mig végül a pókok

nagyrésze most mind a saját hálójába akadt.

A diplomácia ügyeskedése mellett a külpolitikában a háborura való készülésnek van a legnagyobb szerepe. S ebben a Kaiser vezetett. Szárazföldön és tengeren egyaránt a leghatalmasabb akart lenni. Ő volt a kifejezője annak a falánk imperializmusnak, amelynek éhsége természetesen megvolt a föltörekvő német kapitalizmusban, e munka azonban csupán személyek cselekedeteiről és nem a személyeket hajtó erőkről szól. Elvitathatatlan, hogy a Kaiser az imperializmus tipikus megszemélyesitője s hogy a hóditó fejedelmek minden tulajdonságával birt.

Láttuk, hogy Afrikában a Kaiser mindinkább tért nyert s láttuk, hogy Anglia arra törekedett, hogy északi és déli gyarmatai, másrészt nyugati és keleti gyarmatai között meglegyen az összeköttetése. Ennek utjában állottak a burok, akik az angol vasutépitésnek akadályokat gördítettek az utjába, amiért feszült volt a helyzet Anglia és a bur köztársaságok között. A Kaiser a burok magatartását támogatásával kiélezte. Üdvözölte a bur háboru kitörésekor Krueger elnököt, de amikor ez 1900-ban Berlinbe ment, már nem is fogadta. Mert 1898-ban a gyarmatokra nézve Angliával megegyezett.

Látnivaló, hogy itt sem egyéni jellem és következetesség nem érvényesül, sem pedig egyéni érzelmek. A Kaiser a bur háboru alatt érintkezést keresett Franciaországgal és Oroszországgal Anglia ellen. Amikor ez nem sikerült, akkor bizalmasan figyelmeztette azokra a veszélyekre az angol uralkodót, amelyek környezik.[21]

A Kaiser célja ezzel az volt, hogy Anglia ne tiltakozzék soha a német flotta szaporitása ellen. Ez hosszu ideig sikerült is. De a német kormány ezt állandósitani akarta, amint a diplomaták chiffrirozott nyelvén ezt Bülow ki is jelenti, amikor igy szól:

---

[21] Sir V. Chirol: Quarterly Review, 1914 oct.

Sohasem adtunk alkalmat Angliának, hogy beleszóljon flottaépitési terveinkbe... sohasem volt viszályunk a kettős szövetséggel.[22]

Miután a Kaiser megegyezett az angol kormánnyal 1898-ban a gyarmatügyekre nézve, a flotta épitésére vonatkozó terveit kevésbé titkolta és 1899 október 18-án Hamburgban kijelentette, hogy Németországnak nagy flottára van szüksége és 1900-ban Tirpitz admirális a tengerészeti költségvetés megkettőzését kérte és kapta a Reichstagtól.

Ugyanebben az időben, 1898-ban volt a Kaiser Palesztinában s kapta a Bagdadig vezető vasut épitésére vonatkozó engedélyt. A fermant a szultán azonban csak 1902-ben irta alá.

A pangermánok mozgalma, amelyet a Kaiser támogatott, sőt irányitott és életre hivott, azt a hitet támasztotta, hogy a Kaiser világhóditó politikáját a német tömegek támogatják.

A Kaiser a hatalmas hadsereg és a folyton növekvő flotta birtokában mind követelőbben lépett föl. Igy már 1900-ban, amikor a kinai zavarokat kellett elnyomni, a németek vették át a vezetést. Kinában ugy viselkedtek, mintha föl akarnák azt osztani. A Kaiser egyezett bele abba, hogy a cárt korlátozó megegyezéseket, melyek miatt nem mehetett a tengerig, megszüntessék és a német kancellár 1901 márciusában a német fegyverek ereje tudatában az egész világ nyilvánossága előtt kijelentette, hogy ez a megállapodás semmis.

A Kaiser palesztinai utja óta a világ politikáját akarta irányitani. Azt azonban még tudta, hogy egymagában egyelőre erre nem képes és ezért 1901 márciusában Angliának és Japánnak szövetséget ajánlott.[23] Ennek a célja Kina fölosztása volt. Amikor ezt

---

[22] Imperial Germany 98—99. lap. (English translation.)

[23] Secret Memoirs of count Hayashi. London, 1915. 97—113. l.

a szövetséget és földarabolást az angol kormány visszautasitotta, akkor a német lapok egyszerre megteltek angolellenes hirekkel, amelyek különösen az angolok afrikai kegyetlenkedéseiről szóltak.[24]

A Kaisernek ez a magatartása elidegenitette tőle Angliát és közelebb vitte Franciaországhoz. Ezt a tényt és ennek okát is meg kell állapitanunk, mivel az uralkodók előtt rokonszenves az uj országszerzés. Miért nem fogadta el a Kaiser tervét az angol király? Mert nem volt angol érdek, hogy a Kaiser és Németország ujabb gyarmatokat szerezzenek, akkor sem, ha ugyanakkor Anglia is szerez. Ezért érvényesült az angol közvélemény, amelynek a tőke semlegessége esetén szintén van befolyása az uralkodó magatartására és a külpolitikára. Bármennyire szidják is az angolokat álszenteskedésük miatt, tagadhatatlan, hogy őket is, mint a tömegeket általában, magasabb erkölcsi elvek vezetik, mint az egyeseket.

Egyetlen ország közvéleménye sem helyeselte volna Kina földarabolását s igy az angol kormány csak azt tette, amikor a Kaisernak erre vonatkozó ajánlatát el nem fogadta, hogy népének fölfogása szerint járt el. A két ország népének helyzete közt éppen az a különbség, hogy a Kaiser népe ilyen esetben nem tudta volna ezt a fölfogást a Kaiser fölfogásával szemben érvényesiteni.

A Kaiser Kina fölosztásával összekötött szövetségi ajánlatának visszautasitása folytán Habsburg szövetségesét utasitotta ujabb készületekre és maga is fegyverkezett. Az angol kormány pedig fegyvernélküli döntést fogadott el ugyanakkor 1901 április 3-án a közte és Franciaország között a Sergent Malamin gőzös miatt támadt viszályban. 1902 októberben létrejött a két ország között a sziámi egyezmény. A rákövetkező évben Edward Párisba látogat s ugyanebben az évben 1903 október 14-én megköti Anglia,

[24] Holland Rose: The developpement, 597. l.

Franciaország és Oroszország a döntőbirósági szerződést, amely szerint minden köztük fölmerülő viszályt döntőbiróság elé kell vinni.

Az ántánt cordial[25] alapját tevő szerződés azonban csupán 1904 április hó 4-én jött létre, miután Franciaország lemondott Egyiptomról, Anglia, Spanyolország pedig Marokkóról.

Ez a szerződés közelebb hozta Angliát Oroszországhoz s ennek volt tulajdonitható, hogy az orosz-japán portsmouthi békekötésnél, 1905 szeptemberében, az angol kormány Oroszország érdekében közbelépett. E közbelépésért való köszönet volt az orosz flottának 1907 tavaszán Portsmouthban történt látogatása. Ugyanez év augusztusában létrejött azután az angol-orosz ántánt is.

Az angol közvélemény aggódva látta, hogy a német hajóhad mindinkább megnő és Anglia kénytelen lemondani arról, hogy neki akkora hajóhada legyen, mint a hozzá legközelebb álló két hatalom flottája. A német hajóhad annyira megnövekedett, hogy a Kaiser már olyan egyezségre sem akart lépni az angol királlyal, amely szerint a két hatalom flottája 10 a 16 arányban álljon egymással. Ha a flotta alapjaként az ország területét és gyarmatainak kiterjedését fogadjuk el, akkor a német területet egynek véve az angol terület tiz. Ez azt mutatja, hogy a Kaiser flottafejlesztése messze tulhaladta az angol flotta méreteit.

Ezt a tényt azért szükséges megállapitani, mert amikor az angol kormány a lefegyverzés vagy a fegyverkezés megállitása érdekében állást foglalt, akkor a németek ezt csapdának minősitették, ami határozottan rosszhiszemü ráfogás volt.

Az angol kormánynak sikerült még annyit elérnie, hogy 1904 julius 12-én a német kormánnyal olyan szerződést kötött, amely szerint vitás ügyeiket

[25] Az ántánt csak 1914 augusztus 3-án jött létre, mint azt Bülow volt kancellár is megállapitotta.

választott biróság elé viheti, de nem kötelesek odavinni. Ugyanebben az évben a németeknek sikerül Oroszországgal olyan kereskedelmi szerződést kötni, amely az oroszokat teljesen kiszolgáltatja a németeknek.

Ebben az évben kötik meg a franciák és angolok a Marokkó-egyezményt, amely annyi diplomáciai viszály forrása lett. De amely a hármasszövetséggel szemben kialakitotta az ántántot és Olaszországnak tulajdonképeni hovátartozására nézve olyan jelenségeket hozott fölszinre, hogy a diplomatáknak tudniok kellett, hogy háboru esetén miképen alakulnak a hatalmi csoportok.

II. Megállapitottuk, hogy a cár a Kaiser érdekében is folytatta a japánok elleni háborut, mert az ő részére biztositandó ázsiai területekről is szó volt. Ezért a Kaiser a cárral való megegyezést arra akarta fölhasználni, hogy szövetséget teremtsen Németország és Oroszország között. Föltehető, hogy Franciaország csatlakozását is szivesen látta volna, de bizonyos az, hogy a cár és a Kaiser közt létrejött a megállapodás Franciaország csatlakozása nélkül is.

A japán-orosz háboru alatt nehéz helyzete volt Angliának, mivel Japánnak szövetségese volt s ezt a körülményt használta ki a Kaiser, amikor a cár kegyét kereste. Igy jutottak a háboru folyamán a német cégek az orosz hajók részére szükséges szénszállitásokhoz is. Miután az orosz flotta csak a német szénszállitmányok révén tudott akcióba lépni, Japán azzal fenyegetődzött, hogy ezt a semlegesség megsértésének fogja tekinteni. Ezt a körülményt a Kaiser kihasználta Anglia ellen, ami annál könnyebb volt, mert most már a német tőke is érdekelve volt s igy a haszonnál, a zsebüknél fogva fogta meg a német kapitalistákat.

Az angol tőkések sajtója természetesen gazdái érdekeit védte s igy jelentek meg olyan cikkek, amelyek azt fejtegették, hogy az orosz balti flotta részére amely a keleti harctérre készült, nem szabad szenet szállitani. Tudjuk, hogy az orosz flotta megkapta a szenet s elindult. Anglia partjain rá is lőtt néhány halászbárkára, amelyekről a ködben azt hitték, hogy japán hajók.

De a Kaisernak az angol hangulat nagyon jó alkalom volt arra, hogy terveit tovább vigye. Nyiltan összeütközésre ösztönözte a cárt az angol királylyal. Illetve arra biztatta, hogy követelje Franciaországtól, hogy angolbarátságát szüntesse meg s a cár szájába adta azt a gondolatot, hogy értesse meg Párisban, hogy az angol flotta nem tudja Párist megvédeni s ezért a német szövetséget keressék. Mint ahogyan a Kaisernak 1904. évi október hó 24-én kelt sürgönyéből kitünik, a Kaiser attól tartott, hogy Delcassé angolbarátsága utjában áll az ő tervének.

Ugyanebben a sürgönyben szó van arról, hogy Olaszországban három 12.000 tonnás hajó épül egy meg nem nevezett hatalom részére. Ez a hatalom valószinüleg Japán volt. A Kaiser azt ajánlja a cárnak: „Te se feledkezzél meg arról, hogy uj sorhajókat rendelj, hogy kész legyen akkorra, amikor a háboru befejeződik. E hajók a béketárgyaláson kiváló rábeszélő hatással lesznek. Ezenkivül a német magáncégek nagyon örülnének, ha rendeléseket kapnának."

A cár erre a táviratra még aznap felelt és hozzájárult a Kaiser tervéhez s kérte, hogy a kötendő szövetség tervét közölje vele a Kaiser. Anglia eljárása miatt panaszkodott s azután igy folytatja: „Igazán legfőbb ideje, hogy amint mondod, Németország, Oroszország és Franciaország haladéktalanul megegyezzenek, hogy az angol-japán pöffeszkedést és arcátlanságot lehetetlenné tegyék. Hajlandó vagy-e nekem egy ilyen megegyezés körvonalait kifejteni?"

A Kaiser támogatásának értékét folyton hangoztatva érintkezésben maradt a cárral, amint ezt a november 28-án és 29-én történt táviratváltásból megállapithatni. Mégis ez a terv csak 1905 julius

24-én lett valósággá, amikor a Kaiser és a cár Bjorköben találkozva aláirták a megállapodást.

A cár boldog volt, hogy a Kaiser a vert seregü, flottanélküli szomszéddal szövetségre lép. A szerződést a Kaiser és a cár irták alá. Az orosz külügyminiszter nem volt jelen, de mert a Kaiser ragaszkodott ahhoz, hogy még valaki irja alá a szerződést, Birelev tengernagy irta alá. A cár kötelessége lett volna Franciaországot megnyerni, a Kaiser arra vállalkozott, hogy Dániát nyerje meg az uj szövetségnek. A Kaiser augusztusban meg is jelent Kopenhágában, de eredményt nem ért el. Ezután szeptember 5-én megkötötte a cár Japánnal a portsmouthi békét, amelyet az angol kormány is elősegitett, tehát a cár és az angol kormány már előbb kibékült. Minthogy gróf Lamsdorf, az orosz külügyminiszter nem fogadta örömmel a német-orosz szövetség tervét és az orosz párisi nagykövet is azt a választ nyerte kérdezősködésére, hogy a köztársaság nem csatlakozik, erre a cári kormány szeptember első felében arról értesitette a német kormányt, hogy a szövetségtől eláll.

A Kaiser erre az értesitésre a következő szinpadi táviratot küldte szeptember 29-én a cárnak: „Isten előtt, aki meghallgatta esküinket, egymásnak kezet adtunk. Amit aláirtunk, azon nem lehet változtatni."

Ezzel vége volt a Kaiser és cár szövetségének, pedig a Kaiser az uralkodás müvészetében tanácsadója volt a cárnak. Amikor ugyanis a cár serege már képtelen volt az ellentállásra és Oroszországban mindenütt lázongtak és nyugtalankodások ütötték föl a fejüket, akkor a Kaiser azt a tanácsot adta a cárnak, hogy a dumára háritsa át a béke kérdésében való határozást, hogy ezzel a vereség ódiumát elháritsa magáról; ha pedig a duma a háboru folytatása mellett volna, akkor is a dumáé a felelősség.

Hogy mi volt ennek a tervezett cári-kaiseri szövetségnek főrendeltetése, azt világosan megismerhetni abból a levélből, amelyet 1905 julius 25-én a

Kaiser a kopenhágai látogatás után irt a kancellárnak. Látnivaló ebből, hogy nem Norvégia határozta el, hogy királyság lesz, hanem a cár és a Kaiser, mert ebből a levélből nyilvánvaló, hogy tulsoknak találták a meglévő köztársaságokat. Uj császárszövetséget tervezett a Kaiser.

Miután a Kaisernak az a terve, hogy Angliát megint elszigetelje, mint ahogyan el volt szigetelve, nem sikerült, a marokkói kérdés kapcsán megkisérelte a francia-angol ellentéteket ujra kiélezni.

III. Marokkó volt az az Erisz almája, amely a nagyhatalmak közé vetődött s amely körüli egyenetlenség diplomáciai háboruhoz vezetett. A Marokkó körüli hosszu világdiplomáciai viszály szorosan összefügg a világháboruval. Már ebben a diplomáciai viszályban majdnem határozottan mutatkozott a későbbi háborus hatalmi csoportosulás.

Marokkó ügyét a hatalmak az 1880. évi madridi megegyezéssel szabályozták. Nem lévén azonban akkor még nagy jelentősége, összeütközések nem is származtak. S amikor 1890-ben Németország kereskedelmi szerződést kötött Marokkóval, a többi hatalom ezzel még nem törődött.

Marokkó jelentősége ugyanis csupán a XX. században lépett előtérbe s ezért az érte való versengés csak most kezdődik. Marokkó szomszédságában van afrikai Franciaország, amely e szomszédság révén mindazokat a jogokat gyakorolta, amelyeket az ilyen hatalmas szomszédok gyakorolni szoktak. Miután ennek Németország akadályokat görditett az utjába, a francia kormány 1902-ben Spanyolországgal és 1904 április hó 8-án Angolországgal is megegyezett Marokkóra nézve.

A diplomáciai viszályra aztán a következő körülmény szolgáltatott okot: a szultán gazdálkodása rossz volt s emiatt nehézségei támadtak a külföldi adósságok fizetése körül. Erre 1904-ben Taillender francia kiküldött jelent meg a szultánnál s biztositékot

követelt az adósságok megfizetésére, amikor a francia külügyminisztérium megbizottjának ezt a lépését megtudta Vassel, német marokkói konzul, tiltakozott ellene s kijelentette, hogy a francia küldött nem jogosult a hatalmak nevében eljárni.

Eltekintve ennek a kérdésnek lényegétől, a marokkói bonyodalmat a német Kaiser féltékenysége szitotta. Amint Bülow magát kifejezte: „Németország nem türheti, hogy olyan nagy darab föld sorsáról az ő meghallgatása nélkül határozzanak." Már pedig a föntemlitett szerződések kötésénél nem hallgatták meg.

A német beavatkozás megakadályozta a francia tervek megvalósitását, de a francia törekvéseket nem. Ezt látva a Kaiser, 1905 március 31-én megjelent Tangerben s nagy beszédben kijelentette a marokkói szultánnak, hogy őt független ország szuverén uralkodójának tekinti. A hatalmaktól pedig azt követelte a Kaiser, hogy a szultán kérését teljesitsék, amely arra irányult, hogy európai konferencia döntsön a szultán adósságai ügyében.

Edward, Alfonz és Károly, az akkori portugál király Párisba mentek, hogy a marokkói szultán kérése ügyében tárgyaljanak a francia kormánnyal. Delcassé francia külügyminiszter azonban junius 6-iki beszédében tiltakozott az európai konferencia ellen, mert csak franciák pénzéről van szó. A Kaiser azonban kijelentette, hogy casus belli-nek tekinti a külön francia-angol Marokkó-egyezményt.

A Kaiser tehát ujra a kardjára ütött. Delcassénak le kellett köszönnie, mert Franciaország nem akart háborut. Franciaország békés hajlandóságainak rendkivül erős tényezője volt Jean Jaurès. Ezt Berlinben a munkáskörökben is nagyon jól tudták és ezért a krizis elülte után meghivták Berlinbe, hogy a munkások előtt beszéljen. A német külügyminiszter azonban tudomására hozta, hogy megjelenése nem kivánatos.

A német szociáldemokrata párt ez ellen tiltakozott ugyan, de azután, mint aki a béke érdekében kötelességét megtette, elhallgatott. Ez volt minden, amit a béke megmentője ellen elkövetett sértés jóvátételére a német szociáldemokrata párt szükségesnek tartott.

A francia hivatalos körök békehajlandósága, amint ez Delcassé bukásából nyilvánvaló, kétségtelen s igy 1905 szeptember 28-án megegyezés jött létre Németország és a köztársaság közt. A német kormányt azonban ez nem elégitette ki s igy a német-francia ellentét ezután sem szünt meg. Ennek kiküszöbölése céljából 1906 februárra összehivták tehát az algezirasi konferenciát.

A konferencián a Kaiser annyiban szenvedett vereséget, hogy a hatalmak, a Habsburg-monarchia kivételével, a francia álláspontra helyezkedtek. Miután Marokkóban már 1907-ben lázadás ütött ki Abdul-Aziz szultán ellen, a köztársaság ezután még inkább beleavatkozott Marokkó ügyeibe. Emiatt a hangulat Marokkóban a franciák ellen fordult, 1907 március 22-én egy francia orvost, Mauchamps-t, megölték, amiért a francia kormány elégtételt követelt s mert nem kapott, 1907 április 29-én a franciák megtámadták Udsát. Majd augusztus 7-én elfoglalták Casablancát. Emiatt ujabb viszályok támadtak. 1909-ben a Kaiser és a köztársaság kormánya végre megállapodtak arra nézve, hogy Marokkóhoz Németországnak csak gazdasági, Franciaországnak gazdasági és politikai érdekei vannak. Ez a megállapodás külön német-francia megállapodás volt, amely az algezirasi aktát a két félre nézve fölöslegessé tette. Amikor aztán ennek értelmében járt el a francia kormány, éppen a Kaiser tiltakozott.

A Kaiser teljes és tökéletes hadikészültségben volt a szárazon és vizen egyaránt, mondja Kjellén[26]

[26] Die Großmächte der Gegenwart. (Teubner, Leipzig-Berlin), 78 lap.

s igy a béke kedvéért Franciaország ujra engedett. Nem sokkal utóbb a cárnál ért el a Kaiser ilyen eredményeket, amikor 1910-ben a cár elismerte a bagdadi vasut koncesszió-jogosultságát és megegyezett a Kaiserral Perzsia északi része fölötti protektorátusra nézve.

A Kaiser magatartása kétségtelenné teszi, hogy háborut akart bármi módon is. Gyarmatokkal, befolyása alá helyezett területekkel, piacokkal már nem érte be. Diktálni akart. Németország gyarmatai néhány év alatt az anyaország területének tizszeresével emelkedtek s elérték az ország területének 16-szorosát.

Ujra fölmerült a Fokváros—Kairó-i vasut terve és a Kaiser megakadályozta. Igaz, hogy Anglia is megakadályozta, hogy a Bagdadtól délre irányuló vasut német legyen és kivitte, hogy nemzetközi legyen.

Miután a Kaiser befolyása arra a körülményre volt visszavezethető, hogy szárazon és vizen állandóan fegyverkezett, az angol király kisérletet tett arra, hogy a Kaisert rávegye a fegyverkezés beszüntetésére vagy legalább korlátozására. Edward 1909 februárban Berlinben járt ebben az ügyben. Utja eredménytelen maradt s ezért néhány héttel utóbb az angol kormány 8 dreadnought épitésére kér hitelt. Ugyanakkor siet Dél-Afrikát pacifikálni s megalakul az Union of South Afrika.

A Kaiser az 1909. évi Marokkó-egyezmény után egyideig hallgatni volt kénytelen. Franciaország pedig folytatta Marokkóban a megkezdett munkát. Az uj szultán, aki Abd-ul-Aziz fivére volt, hosszu harc után az egész ország urává lett s a Kaiser elismerte. Neve Mulej Hafid. Ezzel a francia kormány 1910 március 21-én pénzügyi egyezményt kötött.

Mulej Hafid uralkodása sem volt nyugodt. Már 1911-ben lázadás tört ki ellene. Miután az idegenek

közül többeket legyilkoltak, Franciaország katonaságot küld. A francia csapatok elfoglalják 1911 május 21-én Fezt.

Bethmann Hollweg erre kijelenti, hogy ez már francia protektorátus s ezt csak ugy ismeri el, ha rekompenzációt kap. A francia kormány megbukik. A Kaiser elküldi a Panther hajót Agadirba. A francia-német háboru kitörőben van. A két kormány 1911 julius 15-én kezdi meg tárgyalásait. E tárgyalások megszakadtak, majd augusztus 22-én folytatták őket. Végre november 4-én létrejött a Marokkó-egyezmény, amely szerint Franciaország az ő Kongó-területeiből enged át területeket a német állam kárpótlására.

A háboru ürügye itt is megszünt. Másfelé kellett ilyet keresni. Ezt aztán megtalálta a Balkán viszonyaiban, amelyek 1908 óta, amikor a Habsburgok annektálták Bosznia-Hercegovinát, állandóan komoly aggodalomra adtak okot a béke barátainak.

III. FEJEZET.

11. §. Összefoglalás.

(I. A hármasszövetség. — II. Az ántánt.)

I. Amint már kifejtettük, a hatalmak csoportosulása befejeződött a Marokkó-krizis kapcsán. Az ántánt oldalán állott Olaszország s az egész világ ellenszenve kisérte már a központi államokat vezető Németország minden lépését. A hármasszövetséghez annyira ragaszkodó Habsburg-monarchiának ellenségei ez alatt az idő alatt szaporodtak el annyira, hogy léte kétségessé vált s ez a veszély arra ösztönözte az osztrák diplomáciát, hogy a Monarchiát megerősitse.

Az osztrák diplomácia csak a Habsburg-ház érdekét és törekvését volt képes megérteni s igy a népek érdekét és céljait figyelmen kivül hagyva akarta a Mon-

archiát megerősiteni, amiért is éppen az ellenkezője következett be. A Monarchia 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovinát. Miután az annexió kapcsán merültek föl a Törökbirodalom szétszedésére irányuló vágyak, tehát megállapithatni, hogy az osztrák diplomácia inditotta meg a Törökbirodalomra szakadó lavinát, megállapithatni azt is, hogy az annexió volt a háboru közvetlen oka.

A világháboru és a balkáni események annyira összefüggnek, hogy a világháboru története szinte az eddig elmondottak nélkül is megállhatna. Amikor mégis elmondottuk a távolabbi eseményeket, ezt azért tettük, hogy lássuk, hogy az államok a békeidőben is folytonos vértelen háborut folytattak egymással. E háborukban a megkerülés, a becsapás volt a fegyver. Ezek voltak a régi megszokott diplomáciai fegyverek s erre a diplomáciai harctérre vitte a Kaiser a kardot.

A Kaiser hatalmát a német nép nemzeti egységre törekvése szülte. Ezért volt kénytelen az apró fejedelmek figyelmen kivül hagyásával a nép széles rétegeire támaszkodni s a birodalmi gyülésen az általános választójogot megvalósitani. Hogy mennyire távol állott azonban a demokráciától, azt legjobban megvilágitja az a tény, hogy a Kaiser mint porosz király reakciós választójogi rendszert tartott fönn.

A Kaiser és az osztrák császár, amely utóbbinak fájt, hogy a Kaiser cimet nem ő viseli, a XX. században, már teljesen egymásra voltak utalva. Olyan volt a helyzetük, mint két egymást gyülölő testvéré, aki a szülő életében szeretetet mimel, mert fél, hogy a szülő különben kitagadja az örökségből.

Ezen a fejedelmi befolyáson kivül Ausztria német tartományainak német jellege is kényszeritőleg hatott a német szövetség irányában. A népek ez ellen semmiféle akadályt nem görditettek, mert hiszen Ausztria és Poroszország versengése nem a két ország, hanem a két uralkodóház versengése volt csu-

pán. A Hohenzollernek és Habsburgok versengtek a német szövetségen belül. A Hohenzollernek minisztere a helyzeteket jobban ki tudta használni és bár a Habsburgokat kiszoritotta a német fejedelmek közösségéből, utóbb megint vissza tudta oda vonni.

Bismarck a schleswig-holsteini kérdést először fölhasználta arra, hogy a Hohenzollernek hatalmát növelje és azután arra, hogy emiatt Ausztriával háboruba keveredjék. Már a háboru előtt megegyezett Olaszországgal ugy, hogy ez Ausztriát délről támadja.

Az a Bismarck-féle politika, amely Ausztriát meggyöngitette és a németséghez való tartozását meglazitotta, éppen nem volt az államoktól függetlenitett németség érdeke. Mert Ausztria germanizáló törekvéseit könnyebben érhette volna el, hogy ha a németség keretén belül nagyobb hatalma marad. Amikor Bismarck ennek dacára gyöngitette Ausztriát, nem a németséget szolgálta, hanem csak a Hohenzollerneket.

Bismarcknak Olaszországgal való szövetsége viszont, amelynek eredménye a velencei királyságnak Ausztriától való elszakadása volt, nemzeti, de olasz politika és demokratikus volt. A Hohenzollernek érdekében tehát demokratikus is tudott lenni. Az északnémet Bund dinasztikus érdekek kedvéért született és amikor elég erős volt kifelé, antidemokratikus törekvéseket szolgált, mert a Habsburgokat még több, de más idegen nemzetiségü népeknek a Monarchiához való csatolására birta.

Ausztriának politikáját igy Bismarck szabta meg és Ausztria politikájának irányitásával ő tért le a tiszta reális germán politika utjáról, mert az a germanizálás, amelyet a gyönge Ausztria csinált, nem lehetett eredményes. Ő annak a politikának a megteremtője, amely Bécset szlavizálta, de egyuttal őneki, illetve a Hohenzollernek hatalma érdekében kifejtett tevékenységének köszönheti Magyarország

közvetve függetlenségét.

A Habsburgok erre a szövetségre akkor léptek, amikor 1866-ban, Königgrätz után az a veszedelem fenyegetett, hogy az Ausztriában népszerütlenekké lett németek helyett a szlávok fogják az uralmat magukhoz ragadni. A hatalomnak ez az átszállása Ausztriában is alkotmányosságot eredményezett volna, mert a nemzetek egyenlősége s egyensulya következett volna be.

Az 1866-iki háboru után az előtt a választás előtt állott tehát Ausztria, hogy vagy alkotmányos német-szláv-magyar birodalommá lesz és Németország ellensége marad, vagy pedig ennek barátjává lévén, abszolutisztikus német állam marad. Tudjuk, hogy a Habsburgok az utóbbi mellett döntöttek.

Az uralkodóháznak ez a politikája akkor nem ellenkezett Magyarország érdekeivel, illetve a magyarságéval. A szabadságharc vivmányai s a kiegyezés a magyarságnak elegendő biztositékai voltak oly irányban, hogy elnémetesedni nem fog, viszont a nemzetiségeit elnyomó Ausztriában szövetségest talált a saját nemzetiségeivel szemben. Azok elnyomására az akkori fölfogás szerint nem hiányzott a magyarság erkölcsi jogcime sem. A szabadságharc olyan erősnek mutatta a magyarságot, hogy a császári hatalomnak a nemzetiségiekkel való egyesülése sem volt elegendő letörésére. A nagy orosz birodalom seregére volt szükség, hogy a magyarságot leverjék. E harc olyan erkölcsi tőkét biztositott a magyarságnak, hogy a nemzetiségek csak fölfelé tekintehettek rá.

Ez az oka annak, hogy 1867-ben a szabadságharc, elkésve bár, de megszerezte a kormányt a magyarságnak Magyarországon. A nemzetiségek akkor még nem is gondoltak arra, hogy ők egyenjoguak legyenek. Arra viszont biztosan lehetett számitani, hogy a nemzetiségek ugy a Lajtán innen, mint tul is hamarosan szövetkezni fognak az uralkodó németség és

magyarság ellen. Ezért volt a német szövetség jó hátvéd, amelynek segitségével a Habsburgok hatalma megerősödött.

Az osztrák-magyar monarchia kifelé folyton nőtt tekintélyben és hatalomban, de befelé a nemzetiségi széthuzás állandóan gyöngitette. Minden apró mozgolódás idegessé tette az osztrák és magyar kormányokat. A szlávokkal szemben éppen ugy bizalmatlanok voltak a kormányok, mint a románokkal szemben. A magyarok pedig nem szüntek meg bizalmatlankodni a németekkel szemben.

Németországnak viszont az volt az érdeke, hogy a Monarchia minél több szlávot szivjon föl, hogy szláv birodalommá legyen s igy ez a szláv birodalom legyen Oroszországgal szembe állitható és azért is, mert az igy a Balkán felé elfoglalt szövetséges nem érhetett rá arra, hogy a régi német aspirációit érvényesithesse. A Balkánon a Monarchia azonban Oroszországgal találta magát szemben, amely fajrokonainak protektora volt és ebben a minőségében a balkáni szlávokat és a többi népeket lassanként fölszabaditotta a török uralom alól.

Már itt is találkozott Oroszország Angliával. Ez a két hatalom volt ugyanis az, amely 1876-ban, mikor a bolgárok föllázadtak a török uralom ellen, azt követelték Törökországtól, hogy külön bolgár tartományt csináljon. Amikor pedig ez erre hajlandó nem volt, akkor Oroszország háborut inditott ellene, amelynek befejezéseként kötött sanstefanoi békében megteremtette Bulgáriát.

A Monarchia feleletül elfoglalta Bosznia-Hercegovinát és a novibazári Szandzsákot, valamint saját érdekeinek védelme cimén kivitte, hogy Bulgária német fejedelmet kapott Battenberg Sándor személyében az orosz aspiránssal szemben. Amikor pedig a bolgár fejedelmet eltávolitották a bolgárok, akkor ujra diadalt aratott, mert Koburg-Koháry herceget ültette a fejedelmi székbe. Annál nagyob-

bak voltak ezek a diadalok, mert Oroszország éppen azért egyezett bele az okkupációba, hogy Ausztria a Balkán többi részén neki szabad kezet engedjen.

Dacára annak, hogy Oroszország kénytelen volt az 1882-ben Olaszországgal bővült s hármassá lett szövetség előtt deferálni, mégis létrejött 1884 szeptember 15—17-ike között a hires három császár találkozás, melynek célja lett volna a hármasszövetségnek az orosz cárt is megnyerni. Oroszországnak ekkor a Keleten nagyobb érdekei voltak veszélyben és ezek elérésére föláldozta Balkán érdekeit, vagy legalább nem törődött azzal, hogy a Balkánon a Monarchia befolyása gyarapodott. A három császár megegyezése s ennek a megegyezésnek hatása jellemzi a diplomáciát. A Balkán-kérdést a cári kormány saját nyilatkozatai szerint azért tartotta napirenden, mivel a szlávság érdeke követelte. Mihelyt azonban a császári érdekkel szembe került, akkor rögtön föláldozta. A háromcsászárszövetség a munkásinternacionále elleni szövetség volt. A császároknak külön császári érdekét védte s igy emögött a szlávság érdeke háttérbe szorult.

II. Miért szövetkezett a szabadság, egyenlőség és testvériség hazája a kancsuka, az önkény hazájával? Miért egyengették az utját ennek a szövetségnek olyan férfiak, akik a vendég cárnak merészen és udvariatlanul kiáltották: Vive la Pologne monsieur!? Mert a német—osztrák-magyar szövetség Európa közepén fegyverkezett és Németország Európán tuli területekre is törekedett. Az osztrákokat és franciákat vert német készült arra, hogy alkalomadtán másokat is megverjen és nagyobb hatalmakat is megbénitson.

Franciaország méltán félhetett egy ujabb összeütközéstől, félhetett a folyton szaporodó németség elhatalmasodásától. Félhetett a német hadseregnek folytonos szaporitásától, mert a németek előtt szent

és csalhatatlan Moltke stratégiája szerint csak a nagyobb erő győzhet. Az 1870-iki háboruban a franciák szomoruan tapasztalták azt, hogy a nagyobb hadsereg milyen könnyü szerrel győzi le a kisebbet és ezért a német hadseregnek a nyolcvanas évek végéig ujabb s ujabb szaporitását a legnagyobb aggodalommal nézték. Franciaországnak félnie kellett, mert hiszen maga Moltke jelentette ki, hogy e háborunak egy félszázad alatt meg kell ismétlődnie.

A német kormány nem is titkolta, hogy nagyobb hatalomra vágyik. Az óvatos Bismarck 1888 február 8-án mondotta azt a beszédet, amelyből olyan gyakran idézik ezt a mondást: Mi németek csak az istentől félünk és senki mástól a világon! Nem is kellett félniök, mert 1882 május 20. óta megvolt a hármasszövetség, melyben Németország vezetett.

Ez a beszéd és a hadsereg ujabb fejlesztése figyelmeztette Európát, hogy Bismarck nem annyira azt akarta mondani, hogy a németek nem félnek, mint inkább azt, hogy a többiek féljenek a németektől. Ezt el is érte a vaskancellár. Már február 9-én találkozott Charles Foquet, a francia kamara akkori elnöke, későbbi miniszterelnök az orosz követtel és a két ország közeledéséről tárgyalt. Ugyanaz a Foquet tárgyalt az orosz szövetségről, aki II. Sándor cárnak 1867-ben, mikor ez a párisi igazságügyi palotát meglátogatta, odakiáltotta: Vive la Pologne, Monsieur!

A szövetség akkor nem jött azonnal létre, de már a következő évben kapta Oroszország a francia piacon az első nagyobb kölcsönt. A következő évben, 1890-ben s azután 1891, 1893, 1894, 1896, 1901 s következő években ujra. Ezekben a fölsorolt években a francia piacon Oroszország 4 milliárdot vett föl. S 1891 után, mikor a szövetség létrejött, Oroszország minden nagyobb kölcsönét Franciaországban finanszirozták.

A franciáknak oroszországi pénzügyi érdekeltségén kivül Európában a Balkánon is rendkivüli

mértékben érdekelve voltak. A balkáni háboru után 2 milliárd volt az az összeg, melyet a Balkán-államoknak kölcsön adtak. Ez a kétirányu érdekeltség volt az oka annak, hogy Franciaország annyira félt az ujabb balkáni komplikációktól és a világháborutól, mint ahogyan ezt nemcsak államférfiainak nyilatkozata, de magatartása is mutatta.

A francia piacon 1914-ig 20—25 milliárdnyi orosz kölcsön nyert elhelyezést, melyből azonban eddig nem több, mint 6 milliárd állami, 12 milliárd pedig iparvállalatok, bányák, vasutak és cementvállalatok céljaira szolgált. Stratégiai vasutakra összesen 2500 milliót akartak a háboru évében adni, de ennek még csak első 350 millionyi részletét folyósitották 1914 januárjában. Meg kell azonban jegyezni, hogy Oroszország a japán háboru folyamán még vett föl kölcsönt Hollandiában és Németországban is. Ez persze azért is volt lehetséges, mert Oroszország Németország nevében is eljárt akkor, mikor megakadályozta az 1894/95-iki kina-japán háboru után, hogy Japán a Liaotang-félszigetet Port-Arthurral annektálja.

A francia pénzpiac a francia-orosz szerződés előtt is hathatósan támogatta az oroszokat s gondosan ügyelt arra, hogy ne adjon vele ellenséges államoknak katonai célu kölcsönöket. Vagyis pénzügyi téren már régen folyt a háboru. Miután különösen 1910 óta az osztrák-magyar monarchia folyton fegyverkezett, a francia piac mind jobban elzárkózott kölcsöneinek elhelyezése elől. Mégis olyan kölcsönöket, melyek nem voltak semmiképen sem összeköttetésbe hozhatók a háborus készülődésekkel, azután is fölvettek, igy például a bécsi Bodenkredit Anstalt községi kötvényeit, Alsó-Ausztria tartományi kölcsönét, valamint amerikai államok kölcsöneit szivesen finanszirozták. Ez az utóbbi körülmény sok alkalmat adott arra, hogy a délamerikai államok pénzügyi helyzetének kedvezőtlen alakulása folytán, a francia pénzpiac nehézségeiről is irjanak.

Németország viszont más eszközökkel biztositotta hitelét, például, hogy 1912 október 30-án elfogadtatott egy törvényt a porosz tartománygyülésen, mely kötelezi a bankokat, hogy vagyonuk 10—25%-át tartoznak pupilláris biztosságu papirokban elhelyezni. Franciaországnak és Oroszországnak Angliához való közeledése s Angliának ezekhez való csatlakozása is ugyanazért következett be, amiért a köztársaság és a cár szövetkezett. Láthatólag Németországnak gyarmatok utáni törekvése volt a határozó tényező. Anglia és Franciaország politikusainak egy része azért volt németellenes, mert Németországban a parvenüt látták és ez ellen régi joguk alapján kötelezve érezték volna magukat föllépni akkor is, hogyha Franciaország államformáját, sőt létét is nem féltette volna az uj világhatalomra törekvő Németországtól.

Közkeletü állitás, hogy Anglia tönkre akarta tenni Németországot, mert olyan hatalmas versenytárs, hogy már-már fenyegette Angliát. Ebben az állitásban nagyon sok tulzás van, mert a mellette fölhozott bizonyitékokat már ugy sorakoztatják, hogy azokon ne lehessen gondolkozni.

Angliának Németországgal szembeni ellenszenvét abból magyarázzák, hogy 1862 óta kezdi kérdésessé tenni vezetőszerepét a vasiparban, azután az acéliparban, majd pedig a fonó- és szövőiparban. Miután pedig flottáját folyton szaporitotta, tehát a kereskedelemben is, stb.

Ezekre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy bár igaz az, hogy Anglia nem haladt ipara és kereskedelme tekintetében ugy, mint Németország, de csak azért nem, mert egyetlen már fejlett ország vagy város sem halad ugy, mint az elmaradtak. Amikor például az elmaradt városokban megindul a fejlődés, mindig jobban épülnek, mint a már régen kulturáltak. Igy az államok közül is azok, melyek később

jutnak bele a fejlődés forgatagába, sokkal gyorsabban, ugrásszerüen jutnak előre, igy volt ez Japánban is, Németországban is, de ez nem annyira és nem főleg az ő érdemük, hanem a dolog természete.

Aki fáradságot vesz magának és összehasonlitja az angol ipar és kereskedelemnek fejlődését Anglia népességének szaporodásával, az látni fogja, hogy mindig arányban állottak egymáshoz. Az angol termékeknek a külföldre és gyarmatokba való kivitelét vizsgálva azt látjuk, hogy 1854 óta arányuk nagyjában egyforma; értékük azonban megötszöröződött. Németországba való kivitele nem mutat lényeges változást, mert 1854 óta 7.2 és 11.1% közt váltakozik.

Az angol kereskedelem összege olyan tekintélyes, hogy annak a lakosság aránya szerint való fölbecslése elegendőképen megvilágitja azt, hogy más népekkel szemben féltékenységre semmi oka sincs. A kereskedelem fejlődésével is meg lehetnek elégedve, mert 1903 óta 903 millió fontról 1344 millió fontra emelkedett a kereskedelmi forgalom értéke. Ez pedig 49%-os emelkedés. Angliának 50 millió lakosa van és négyszer annyi hajótere, mint Németországnak, amelynek 65 millió lakosa van.

Németország kétségkivül nagyobb arányban fejlődött, mint Anglia, de az Egyesült-Államok még ennél is nagyobb arányban és Anglia mégsem fordult ellene. Pedig az Egyesült-Államok nagyobb versenytárs, mert a Panama-csatorna révén a világhatalmat egyedül ők tehetik kérdésessé. Más oknak kell tehát fönnforognia, amely miatt Anglia és Németország végül is szembe kerültek egymással. Ez az ok csak a militarizmusban keresendő, mely a német ipari és kereskedelmi fejlődés olyan kisérő jelensége, hogy Angliának félnie kellett tőle.

Nem a kereskedő és iparos versenytárstól félt Anglia, hanem a fegyverkező államtól.

A mult század hetvenes évei óta a német militarizmus mindjobban fenyegette Európa egyensulyát s ezért Anglia figyelme a kontinentális politika felé

terelődött. Az az ellentét, mely Oroszországgal az ázsiai érintkező gyarmatok és Franciaországgal Egyiptom miatt megvolt, lassan háttérbe szorult, amikor azt látták az angolok, hogy a Kaiser részéről sokkal több veszély fenyegeti, mint egy-két gyarmat elvesztése.

Különösen akkor lépett ez a helyzet előtérbe, mikor 1898-ban viszály tört ki Anglia s Franciaország között, melyek akkor még egyedül képviselték a tengeri hatalmakat. Németország a két tengeri hatalom versengését kihasználta és az ujonnan szerzett gyarmatok biztositására minden erejével hadiflottájának erősitésére vetette magát.

Angliának ezóta tehát számolnia kellett egy Németország elleni háboruval s azzal, hogy ebben a háboruban nem lesz elég tengeri ereje. Ezért csatlakozott a francia-orosz szövetséghez. Mielőtt ezt azonban megtette volna, mindent elkövetett, hogy Németországot rábirja arra, hogy ne veszélyeztesse folytonos flottaszaporitásaival Anglia biztonságát. Ezirányu terve nem sikerült, mert Németország másfél évtized alatt a második tengeri hatalommá fegyverezte föl magát.

Anglia hatalmának megóvására megvannak a szárazföldi támaszai. Gibraltár, Suez, Malta, Ciprus birtoka a Földközi-tenger birtokát biztositja; a Fokföld, Szent Ilona szigete és Ascensioé az Atlanti déli részéét; az Indiai-oceán felé a Vörös-tengerbe vezető utat Perim szigete zárja el; a Csendes-oceánba vezető utat a Malacca-szoros. Ezenkivül mindenfelé terjedő összeköttetései révén Angliának mindenfelé biztos és saját szénállomásai vannak.

Miután a fölsorolt helyek Anglia birtokában vannak, a többi országoknak a szárazföldön kellett utakat keresniök. Oroszország megépitette tehát a szibériai vasutat, Németország a bagdadi és anatoliai vasutakat. Az utóbbiakra azonban tudott befolyást szerezni Anglia is Törökországtól. Csak a Panama-

csatornára nincsen befolyása, ami azért fontos, mert Anglia tengeri világhatalma e békés eszköz által szenvedett legtöbbet, sőt a csatorna megnyitása óta még is szünt, mert most már a tengerek fele az Unióé.

Természetes, hogy Anglia mindent elkövetett, hogy legalább a létező állapotot fönntartsa. Edward volt ennek a politikának egyik legerősebb támasza s ezért 1907-ben még Ischlbe is elment, hogy rávegye Ferenc Józsefet arra, hogy közbenjárjon a német császárnál, hogy Németország szüntesse meg a további fegyverkezést.

Edward e lépését nem koronázta siker és ezért még ugyanezen évben maga Edward ajánlotta föl Clémenceaunak a két ország szövetségét. Ekkor ugyan nem jött létre még a kettős szövetséghez való csatlakozás, de Oroszország és Anglia megegyezett Afganisztán, Perzsia s Tibetre vonatkozólag, ami után 1908-ban Edward Revalban találkozik a cárral. Németországnak sikerül ugyan 1911-ben megnyerni az orosz hozzájárulást a bagdadi vasuthoz, de csak azért, mert a cári udvarnál azt hiszik, hogy csak gazdasági jelentősége van.

Ebbe a szövetkezési időbe szólott bele Bosznia és Hercegovina annexiójának bombája.

Rend az, ami van. Az államoknak volt egy bizonyos erőviszonya, ezt az uj alakulások és a nagyobb hatalomra törekvők megbolygatták. A világ rendje is olyan, mint minden jogrend, hogyha valaki erőszakkal megbolygatja és büntetés nélkül szabadul, sőt a jogtalan állapotot élvezheti, akkor ez mind többeket rábir arra, hogy hasonlóképen tultegyék magukat a renden. Az európai államok erőviszonyainak rendjét az annexióval mi kezdtük ki s Olaszország velünk egyetértve folytatta.

Amikor Olaszország, a hármasszövetségnek kültagja látta, hogy Törökország fölosztásától Németország és Ausztria-Magyarország nem idegenkedik, akkor azzal a követeléssel lépett szövetséges társai elé, hogy Albániát elfoglalhassa s amikor ezt Ausztria-Magyarország nem akarta türni, akkor megegyeztek aziránt, hogy foglalja el majd Tripoliszt, amibe a francia kormány már régebben beleegyezett. Az osztrák-magyar kormány ezt annál is inkább megtette, mert ugyanekkor Német- és Franciaország Marokkó miatt viszályban voltak. Franciaország Kongó egy részével kárpótolta Németországot s igy ez a háboru akkor elmaradt. Nagyon érdekes megfigyelni a tőkének a konfliktusban tanusitott magatartását. Egy francia szindikátus pályázott a Marokkóban szerzendő kedvezményekre, ebben a szindikátusban Krupp s más német tőkések is résztvettek.

Olaszországnak saját szempontjából igaza volt, mikor arra törekedett, hogy legyen közelben egy gyarmata, melyben kivándorló lakossága megmaradjon olasznak és állampolgárnak. Emellett még arra is gondoltak, hogy az Adriát olasz tengerré kell tenni, mert csak igy sikerülhet magukat észak felé biztositani. Ez a terv egyelőre nem sikerült, de gyarmatot kapott Olaszország Törökország rovására.

Emellett Törökországban mindnagyobb volt az elégedetlenség. A sok sikertelenség a kormányrendszer iránti bizalmat teljesen megingatta és igy aztán kivülről és belülről mind több gerendáját szedték ki a bomladozó állami épületnek s az idegenek már ugy tekintették Törökországot, mint amelynek nincs is semmi joga a Balkánon. Már eldöntöttnek látszott mindenki előtt, hogy Törökország Ázsiába vonul, csak az idejét és módját nem tudták még.

Németország és a hármasszövetség barátja volt Törökországnak, kiképezte katonáit, kapott vasuti engedélyeket és előmozditotta fölosztását. Ehhez nagy diplomáciai ügyesség kellett és ezért nem jogosult az a panasz, hogy a német diplomácia rossz volt. Éppen igy nagyon jó diplomatának bizonyult Vilmos császár is, aki sohasem mulasztotta el, hogy például

a francia müvészek alkotásait megnézze, valahányszor Berlinben kiállitottak s azokat rendesen nagy dicséretekkel halmozta el s ezeket a dicséreteket aztán ugy tüntették föl a félhivatalos lapok, mintha békeszeretetből fakadtak volna, pedig állandóan fegyverkezett. Szerepét olyan jól játszotta, hogy a Nóbel-békedijra is szóba kerülhetett.

II. rész.

A HÁBORURA VALÓ KÉSZÜLŐDÉS.

I. FEJEZET.

12. §. A hadseregek létszáma.

(I. Az uralkodók törekvése. — II. A lefegyverezési törekvések. — III. Az egyes államok hadseregei; az angol törekvések s Liebknecht küzdelmei. — IV. A hajóhadak és egyéb csapatok. — V. A kis államok fegyverkezése. — VI. A pénzháboru. — VII. A militarizmusért hozott áldozatok.)

I. A háboru előtt sokszor megvádolták a kormányokat azzal, hogy eltitkolják a hadsereg tulajdonképeni létszámát. Az ágyugyárakat megvádolták azzal, hogy külföldön háborus uszitó lapokat támogatnak. És a háboru megmutatta, hogy az első vád igaz volt. Alig tört ki a háboru, máris minden oldalról, de különösen német részről akkora hadsereget szállitottak a frontokra, amekkora létezéséről az avatatlanoknak sejtelme sem volt. A háboru pedig tartott tovább és a német tartalékok nem fogytak ki. De nem fogytak ki a mieink sem és nem a másoké sem.

Az első vád a háboru során tehát beigazolódott, de a háboru nem igazolhatta azt a másik vádat, hogy a háborus eszközök gyárosai közvetlenül vagy közvetve olyan lapokat tartanak vagy szubvencionálnak azokban az államokban, amelyek ellen

háborura készülnek, amelyek a háborura uszitanak. Ma már köztudomásu, hogy ez igy történik, mert mindenki tudja, hogy az uszitás közvetlen vagy közvetett. De rendesen közvetett, tudniillik olyan hireket közölnek, amelyek a lakosság egy részét vagy egészét nyugtalanitják.

A német kormánynak Franciaországban és Olaszországban voltak közvetlenül megvásárolt lapjai és Olaszországban bankalapitásai. A német pénzen Olaszországban alapitott bankok között a leghatalmasabb a Banca Commerciale. Ennek 1895-ben az alapitáskor 20 millió volt az alaptőkéje, 1914-ben pedig 130 millió. Tudnivaló, hogy a bankok szoktak lapokat szubvencionálni...

Ha tudjuk azt, hogy a népek közti ellentéteket teremtik, akkor megérthetjük azt is, hogy miért tartson az egyik állam kormánya a másikban ő ellene izgató ujságokat. Mint ahogy Winston Churchill az angol liberális klub elnökéhez, Dundeehez irt levelében mondja: „A népek közti ellentét nem magától születik, hanem mesterségesen teremtik. A különböző népek közti ellentétek sohasem fokozatosan és maguktól keletkeztek, hanem egyes emberek bünös tevékenységének és a tömegek hiszékenységének következtében keletkeztek. A nép vezetőinek kötelessége a népeket ettől a lidércnyomástól megszabaditani."

Ha igaz az, hogy a háboru — amint Clausewitz mondta — csak folytatása annak a politikának, amelyet a háboru előtt folytattak, akkor Churchill szavain kivül a föntmondottak is igazak, mert hiszen a békében már számos kémet tartanak a külföldön, akiknek mindent meglesni a kötelessége és e célból nem riadhatnak vissza az agent provokatőrségtől sem.

A háboru nem elszigetelt cselekménye az uralkodónak, hanem az ő kormányzási rendszerének következménye. Háborut nem lehet inditani, hacsak erre már előzetesen alaposan nem készült az uralkodó. Miután az uralkodók hatalma a szuronyokon alapszik, tehát saját hatalmuk érdekében kell, hogy hadsereget tartsanak. A hadsereg elsősorban a belső ellenség ellen szolgál, de csakhamar arra használják az uralkodók, hogy a kivül lévő köztársasági, tehát a monarcháknak ellenséges alakulatok ellen is fölhasználják. Igy kényszeriti a monarchiák puszta léte a köztársaságokat fegyverkezésre. Ha pedig a monarchia autokratikus, akkor a fegyverkezésnek nincsen határa. Az autokrata uralkodónak ez az érdeke és a kapitalizmus érdeke találkozik. Sem királyság, sem magántulajdon nem állhat fönn a fegyverek védelme nélkül. A kapitalista és a monarcha érdeke egy s mindig ellentétes a tömegével. Ezt a tömegek nem tudták.

Ezért voltak a fegyverkezés elleni mozgalmak tehetetlenek az engedelmes tömegek magatartása mellett. Azok, akik önzetlenül harcoltak a fegyverkezés ellen, süket fülekre találtak a fegyvergyárosok fizette sajtó hangos agitációja mellett. Pedig bizonyos az, hogy a háboruk sorsa a parlamentekben dől el. Ha a parlamentekben komoly és föladatuk magaslatán álló képviselők ültek volna, akkor hiába állottak volna elő a miniszterek a hadsereg fejlesztésére vonatkozó tervekkel.

A parlamenten kivüli tömegek antimilitarizmusa nem állithatta meg a fegyverkezést, mert szervezett erő ellenében a szervezetlen tömeg teljesen tehetetlen. Ilyen mozgalom különben is csak Franciaországban és Olaszországban volt jelentős. Az olasz munkásság 1911 szeptember 26 és 27-én a tripoliszi hadjárat ellen kétnapos általános tüntető sztrájkot rendezett. Az antimilitarizmust egyenesen perhorreszkálta a német párt, amelynek vezére Bebel, mindig azt hangoztatta, hogy támadó háboru esetén a német szociáldemokrata párt tudni fogja a kötelességét, ha azonban Németországot megtámadnák, akkor védeni fogja a hazáját.

Már a háboru előtt tudta mindenki, hogy ez azt

jelenti, hogy a Kaisernak engedelmeskedni fognak. Meg is tették.

Pedig még a Kaisernak is rossz szolgálatot tettek azzal, hogy föltétlenül alárendelték magukat. Jól tudhatták volna, amit mindenki tudott, mert hiszen a Kaiser titkot sem csinált belőle, hogy ő akar háborut. Amikor a cár 1898 augusztus 28-án nevezetes köriratát szétküldte a békebiróságok tárgyában, a Kaiser valósággal dühöngött a cár ellen.

A Kaiser szerint ugyanis mindennek támasza a fegyver. Mert amint 1900-ban elmondott beszédében kifejtette, hogy ha eszmét akarunk megvalósitani, „akkor is megfelelő számu fegyver támogatására van szükségünk".

Ebbe a gondolatba belehajszolta önmagát és lassankint egész népét. És ezzel elérte azt, hogy a fegyverkezés ellen soha komoly ellenállást ki nem fejtettek, hogy az iskolákban már fegyverfogásokra és harci gyakorlatokra oktatták a gyermekeket és az öregek még katonai fölvonulásokban találták örömüket.

A német nép lelkébe belevésődött az a gondolat, hogy a katonai szolgálat a legnemesebb. Belevésődött az a gondolat, hogy csak a fegyverek tarthatják fönn az államot. És a Kaiser sohasem mulasztott el egyetlen alkalmat sem arra, hogy ezt a meggyőződést megerősitse.

A Kaiser nyilvános beszédeiben olyanokat mondott, amelyeken a komoly embereknek mosolyogniok kellett volna és ehelyett hozsannát zengtek érte. Igy 1894 november 15-én a berlini ujoncok föleskétésekor a többi között ezeket mondotta: „Mint gárdám katonái különösen becsülendő diszruhához jutottatok... jusson eszetekbe, hogy azt az előnyt élvezitek, hogy szemeim előtt szolgálhattok és hogy a hadseregbe való belépéssel előkelőbbekké lettetek."

1895 március 5-én a tengerészekhez intézett beszédében kijelentette, hogy a katonák kötelessége

életüket a császárnak szentelni. Bele tudta vinni a német köztudatba, hogy a Kaiser és a nép érdeke azonos és ezért a nép legszélesebb rétegei és még a szociáldemokrata párt is félve nyult a német kapitalizmus szervezetének birálatához, amelynek irányitója éppen ugy a Kaiser volt, mint a hadseregé.

A német hiuságot és a gazdasági érdekeltséget egyaránt maga felé forditotta azzal, hogy állandóan a német cikkek részére szerzendő piacokról beszélt és a Németbirodalomnak kiterjesztéséről. Igy 1900 október 11-én azt mondotta, hogy világbirodalommá akarja Németországot tenni. „Legyen a Németbirodalom olyan szilárdan egyesült és tekintélyes, mint egykor a római világbirodalom volt, hogy a jövőben a régi időkbeli *civis romanus sum*hoz hasonlóan hangozzék: Én német polgár vagyok!"

1905 március 22-én még ennél is tovább ment és a következőket mondotta: „A világbirodalom, amit én magamnak megálmodtam, olyan legyen, hogy mindenekelőtt az ujonnan megteremtett német birodalom minden oldalról mint egy csöndes, nyugodt, békességes szomszéd élvezze az abszolut bizalmat. És ha már egyszer *német világbirodalomról vagy Hohenzollern világbirodalomról kell beszélni,* akkor az ne karddal szerzett hóditásokon, hanem az ugyanazon cél felé törekvő nemzetek kölcsönös bizalmán alapuljon."

Ami azt a fölfogást illeti, hogy megelégedett volna azzal is a Kaiser, ha az egész világ önként borul a lába elé, az föltehető, de bizonyos, hogy jól tudta, hogy ezt nem fogják megtenni és ezért helyezett sulyt a hadsereg és a flotta fejlesztésére. Tudta különben, hogy békés uton világbirodalmat alapitani nem lehet és ezért mondotta a tengerészekhez 1898 március elsején intézett beszédében a következőket: „...ahol a német sas egyszer megtelepszik és amely országba belevágja a karmait, az német lesz és német is fog maradni". Ime, tehát németté akarta tenni a többi népeket, hogy a Hohenzollernek alatt-

valóivá tehesse.

Arra pedig, hogy a német sas belevághassa a karmait az idegen földbe, fölhasznált minden ürügyet. Amikor 1900-ban kitört Kinában a boxerlázadás, amely alatt utóbb a pekingi német követet megölték, a Kaiser sietve csapatokat küldött, e csapatok egy részéhez 1901 március 4-én a többi között a következőket mondotta: „Idegen országba indultok, amely az utolsó hónapok alatt tapasztalhatta, mit jelent a német fegyelem, a német bátorság és a német önfegyelmezettség. Az idegen megtanulhatta, mit jelent a német császárt és az ő katonáit megsérteni. Ellenségünk komoly leckét kapott és a világ minden nemzete tudomásul vehette, hogyan harcolnak, győznek és halnak meg a német katonák. Mindenki a világon tiszteletre gerjedt a mi hadmüvészetünk és katonai kiképzésünk iránt."

Ezek az utolsó szavak arra valók, hogy a német csapatok győzhetetlenségének hitét, a német hadvezérek fölülmulhatatlanságának meggyőződését oltsa bele az emberekbe, ami teljesen sikerült is. A német nép ebben a gondolatban élt. És miután a hadsereg kiválóságát a császárnak tulajdonitotta, őt különös tisztelettel vette körül. Ő maga ezt ki is követelte magának, amint ezt beszédeiben nem egyszer ki is fejezte. Igy például 1902 november 4-én a fölesküdt ujoncokhoz szólva ezeket mondta: „Épp most esküdtetek föl nekem... hogy hüek lesztek mindig és mindenütt Császártokhoz."

1900 ujév napján tartott beszédében kifejtette, hogy a tengerészetet *„éppen olyan értékűvé kell tenni, mint amilyen a szárazföldi hadsereg, hogy a német birodalom messze földön olyan poziciót teremtsen magának, amilyet elérnie eddig még nem sikerült."*

A Kaiser saját szavai ezek, amelyek nem hagynak fönn kétséget aziránt, hogy nem békés eszközökkel akarta a Németbirodalom és a Hohenzollern-uralmat megteremteni, hanem fegyverrel. Amikor 1905 október 26-án leleplezték Moltke szobrát, a Kaiser ujra

csak háborura tüzelve mondotta: „Das Pulver trocken, das Schwert geschliffen, das Ziel erkannt, die Kräfte gespannt und die Schwarzseher verbannt!"

Ez az utolsó kiszólás azért jelentős, mivel azt mutatja, hogy a Kaiser azok ellen szólott, akik a fegyverekkel való élés és visszaélés ellen aggályokat emeltek. Hogy milyen véleménnyel volt az alkotmányosság iránt, azt kifejezte 1891 április 18-án, amikor ezt mondotta: „A katona és a hadsereg kovácsolták össze a Németbirodalmat, nem pedig a parlament határozatai." Utalt ekkor arra, hogy a jelen idők komolyak és hogy a legközelebbi években még rosszabbak jöhetnek. Majd igy folytatta: „Nem tudok előkelőbb helyet a meghalásra, mint ellenségeim közepette."

Amikor flottaprogramjának első részét befejezte, a Kaiser 1911 augusztus 27-én Hamburgban ezeket mondotta: „Kitünő hadiflottánk ma már a német nép tengeri érvényesülése iránti akaratának legpregnánsabb kifejezése." A flottaépités vezetésére tengerésztisztet állitott, mert amint 1901 november 19-én mondotta: „A hajóépitőnek össze kell egyeztetnie a technikai követelményeket a harci követelményekkel." Arra nézve pedig, hogy mire való a hajó, 1899 junius 17-én már ezeket mondotta: „Nekem az az alapelvem, hogy mindenütt, ahol tehetem, uj pontokat keresek, ahova beülhetünk."

Amikor a Krupp cég főnökét szocialista részről megtámadták, akkor ezt a legnagyobb hadiszállitót maga a felelőtlen Kaiser védte meg 1902 november 2-án a Krupp-gyárban tett látogatása alkalmával elmondott beszédében: „...alkalmul szolgált nekem, hogy mint a Németbirodalom feje, idejöjjek és a német Kaiser védőpaizsát tartsam az elhunyt háza és emléke fölé". A Krupp-gyárnak a Kaiser egyik főrészvényese.

Ezek a rövid szemelvények kell, hogy mindenkit meggyőzzenek arról, hogy a monarchikus berende-

zéshez hozzá tartozik a hadsereg. Hogy a hadsereggel csak monarcha élhet vissza és hogy Vilmos Kaiser visszaélt vele és arra kényszeritette az európai államokat, hogy fegyverkezzenek.

II. Mindig voltak olyan kevesek, akik a fegyverkezésben veszedelmet látva, fölemelték szavukat ellene. Küzdelmük azonban eredménytelen volt. Akkor villant föl egy kis reménysugár ebben a mozgalomban, amikor az orosz cár magáévá tette eszméiket és fölhivta a hatalmakat arra, hogy egymással egyetértésben szállitsák le vagy legalább álljanak meg a további fegyverkezésben.

Ez a reménysugár is csalóka volt. Uralkodóktól ilyen törekvés megvalósitását komolyan várni nem lehet. Ha a lefegyverezést valaki komolyan veszi, akkor meg kell szüntetnie a katonaságot. Ha ezt uralkodó teszi, akkor megszünteti saját hatalmát. Amikor tehát az orosz cár 1898. augusztus 28-án nevezetes köriratát szétküldte, akkor vagy hazudott, vagy pedig nem érdekei szerint járt el, hanem a szive szerint. De azok, akik ellenezték a tervét, azok csak érdekeik szerint jártak el, mert abban igaza volt a cárnak, hogy: „Miután a pénzügyi terhek emelkedő irányzatot mutatnak és a népjólétet alapjaiban megtámadják és miután a népek szellemi és testi ereje, a tőke és a munka természetes rendeltetésétől elvonatván, inproduktive használtatik föl, ... miután százmilliókat arra használnak föl, hogy romboló gépeket vásároljanak, készitsenek, ... bizonyos, hogy ... a gazdasági válságokat a fegyverkezés mai rendszere idézi elő ... „Ez a harci eszközök tulzott fölhalmozásából áll, amelynél fogva a fegyveres béke állapota elviselhetetlen teherré vált. Ha ez az állapot tovább tart, összeütközéshez kell, hogy vezessen."

Igazán fölösleges volna arról vitatkozni, hogy a cár komolyan akarta-e a leszerelést, de a tényeket mégis érdemes leszögezni. Az az ország, ahol a cárnak fölhivása legkevesebb visszhangot tudott kiváltani, Németország volt. Sok német tanár, aki valószinüleg ijedten menekül ki szobájából, hogy ha egér téved bele, röpiratokat irt arról, hogy az örök béke gondolata chiméra és annak áldozni esztelenség. Hans Delbrück a Preussische Jahrbücher-ben azt irta például, hogy a cár javaslata csak Németország ellen irányul, mert egyedül ez rendelkezik elég pénzzel és emberrel, hogy hadseregét fejleszthesse. Ezt be is bizonyitotta a német Reichstag és hamarosan megszavazta a létszámnak 26.700 emberrel való fölemelését.

A röpiratok közül legnépszerübb Stengel müncheni tanár röpirata lett, aki „Der ewige Friede" cimen kimutatta, hogy a cár gondolata esztelen. A békekongresszus mégis összeült, a kormányok megbizottakat küldtek. Németország, illetve II. Vilmos képviseletében ugyanez a harcias szellemü tanár jelent meg. A IX. békekongresszus titkára erre nézve azt jegyzi meg, hogy olyan volt ez az eljárás, mintha tulipánágyba egy bikát engedtek volna be.[27]

A német szociáldemokrata párt közönyösen nézte ezeket a törekvéseket. Ugy tett, mint aki az elvek magaslatán állva dolgozik, de semmit sem tett. Méltán állapithatta meg Novikow, hogy ez szomoru lapja Németország történetének.

A cár kezdeményezésére összehivott nemzetközi békekongresszust 1899 május 18-án nyitották meg. A cár oldalán állottak Olaszországot kivéve későbbi szövetségesei. Ellenük foglalt állást a Kaiser és az osztrák császár. A kongresszus föladata lett volna a fegyverkezés terheit közös megállapodás alapján mérsékelt fegyverkezési programhoz mérten csökkenteni és az államok egymásközti vitáinak elintézésére békebiróságot szervezni. A Kaiser küldötte ellenkezett.

Hogy ennek az állásfoglalásnak a Kaiser sulyt

[27] Bloch: Conséquences probables d'une guerre entre grande puissances. 45 lap.

adjon, szükségesnek találta, hogy elmondja a brandenburgi tartománygyülés fogadásakor alattvalóinak azt, hogy háborura szükség van és hogy most is fenyeget. E beszédben mondotta a többi között a következőket: „Ameddig az emberiségben az örökletes bün lakik, addig mindig lesz háboru és gyülölet, irigység és széthuzás és addig az ember mindig meg fogja próbálni, hogy a másik fölé kerekedjék. Már pedig, ami egyesekre áll, az áll nemzetekre is." Majd Wiesbadenben is beszélve, ugyanebben az időben azt mondotta, hogy a béke legjobb biztositéka az éles fegyver.

Ezt az utóbbi frázist annyiszor hangoztatta, hogy a központi hatalmak területén a nemgondolkozóknak valósággal dogmájává lett.

A hágai kongresszus elé az a javaslat került, hogy a hatalmak *kötelezik* magukat arra, hogy vitás ügyeiket békebiróság elé viszik. A német követ ezt olyan hevesen ellenezte, hogy a tárgyalásokat 14 napra föl kellett függeszteni, amig a békebirósági kérdésben kiküldött Zorn, német delegátus instrukciókat kért. Az utasitás megérkezte után kitünt, hogy a Kaiser nem veti alá magát a kötelező békebiróságnak. Igy aztán a határozat csak annyit mondott, hogy bármely hatalom *alávetheti* magát.

Jellemző, hogy ezután a központi hatalmak területén nem a Kaiser ellen kezdődött a fölzudulás, hanem az angolok ellen. A Kaiser szolgálatában álló kapitalista sajtó folyton azt hangoztatta, hogy az angolok a kötelező békebiróság gondolatát a németek ellen akarják kihasználni, hogy ezzel az angol érdekeket megvédjék.

A lefegyverezés gondolata ezután 1903-ig aludt, amikor Chamberlain angol miniszter ujra fölvetette. Az angol liberálisok kormányra jutásakor Campbell-Bannermann 1905-ben ujra hangoztatta szükségességét. Szerinte a békebiróság azért szükséges a nemzetek közötti viszályok eldöntésére, mert ellenkező esetben „az az eszme erősödik, hogy a nemzetek vitájában nemcsak az első, hanem az egyetlen döntő tényező a fegyver".

Haldane angol hadügyminiszter 1906 május 6-án pedig a következőket mondotta: „Kivánom, hogy annyira jutottunk légyen, hogy a népek tárgyalhassák a lefegyverezés kérdését. Csak a népek együttes cselekedete szabadithat meg a fegyverkezés sulyától."

A Kaiser magatartására való tekintettel a második hágai kongresszust előkészitő orosz kormány a lefegyverzés kérdését nem akarta többé tárgyalás alá vétetni. Erre Viviani francia képviselő inditványt tett, hogy ezt a kérdést tárgyalják és Sir Edward Grey, angol külügyi államtitkár csatlakozott ehhez a javaslathoz és ez alkalommal a következőket mondotta: „Az európai közvélemény sohasem foglalkozott annyit a békével, mint most és ennek dacára éppen most a legnagyobbak a hadügyi kiadások. A hadseregek és flották költségei állandóan növekednek és ezért a hágai kongresszus nem tehet érdemesebb munkát, mint hogy a béke biztositékait kevésbé költségesebbekké tegye."

Az interparlamentáris[28] konferenciának 1906 juniusában Londonban tartott megnyitó ülésén Campbell Bannermann üdvözölte a kongresszust az angol kormány nevében. Ez alkalommal a következőket mondotta: „Kérve kérem önöket, hogy vegyék rá kormányukat az emberiesség nevében, hogy jelenjenek meg a hágai konferencián azzal az elhatározással, hogy a szárazföldi és tengeri hadügyi költségeket csökkentik." Majd 1907 március 5-én az angol alsóházban kifejtette, hogy a fegyverkezés korlátozása mellett foglal állást és hogy Anglia kötelessége ezt a kérdést a hágai kongresszus elé vinni. Leon Bourgeois, Tittoni, Roosevelt szintén a lefegyverzés

[28] Az interparlamentáris konferencia a világ összes parlamentjeinek pacifista tagjaiból ül össze. Hivatalos jellege nincs.

mellett nyilatkoztak. Az osztrák-magyar delegációban Goluchowszkynak csak bizonytalan, kétséget hagyó nyilatkozata hangzott el. A német hadügyminiszter pedig azt jelentette ki, hogy *Németország készen van.* A német lapok ujra ugy tüntették föl a többi kormány szándékát, mintha ezzel Németországot le akarnák törni.

Amikor 1907-ben ujra összeült Hágában a kongresszus, akkor Marschall Biberstein német küldött ellenezte a lefegyverezés kérdésének tárgyalását és Sir Edward Fry angol küldött csak azt tudta elérni, hogy kimondották azt, miszerint a kérdés tanulmányozása rendkivül fontos.

A kötelező békebiróság ellen is állást foglalt Németország és csak olyan javaslat tárgyalásához járult hozzá, amely szerint csak akkor köteles valamely állam magát a békebiróság határozatának alávetni, ha a vitakérdés nem érinti függetlenségét vagy lényeges érdekét. De az igy módositott javaslathoz sem járult hozzá. Igy szótöbbséggel hozták a határozatot; 32 állam elfogadta, 9 nem. Ez utóbbiak között persze Németország. Az ő és a Habsburg-monarchia ellenzése folytán a határozat meghagyta mindegyik államnak azt a jogát, hogy ha nem akarja, akkor ne vesse magát a békebiróság határozata alá.

Az angol kormány külön és diplomáciai uton is megkisérelte a Kaiser kormányával való megegyezést. Igy 1908 március 16-án Asquith be is jelentette az angol parlamentben ezeket a tárgyalásokat, de Bülow herceg, német kancellár március végén kijelentette, hogy az angol javaslatok nem alkalmasak a tárgyalásra. De a kancellár a maga részéről nem tett ajánlatot, amivel azt bizonyitotta, hogy nem akart a javaslat lényegéhez hozzájárulni.

Ennek dacára Mac Kenna angol tengerészeti miniszter és Asquith is kijelentették, hogy az angol kormány mindig hajlandó a fegyverkezés korlátozásáról bármely kormánnyal tárgyalni. (1910 julius 14.) Erre decemberben Bethmann Hollweg felelt és azt

mondotta, hogy az angol javaslatok nem konkrétek. Grey már december 12-én válaszolt és ujra kijelentette a fegyverkezés korlátozására való készséget. A Reichstag ezt a kérdést 1911 márciusában tárgyalta. A kancellár ekkor azt mondotta, hogy ez a kérdés mindaddig megoldhatatlan marad, amig az emberek emberek és az államok államok maradnak.

1911 juliusában és augusztusában Londonban interparlamentáris kongresszust tartottak. Ekkor Lloyd George ujra ajánlotta a lefegyverezést, mert amint mondotta: „a keresztény időszámitás huszadik századában össze kell már egyszer jönnie egy olyan gyülésnek, amely kimondja, hogy tiltakozik az ellen, hogy a keresztény államok évenként 400 millió fontot költsenek el arra a készülődésre, hogy egymást elpusztitsák".

Ugyanebben az évben volt a Marokkó-krizis. De alig hogy elmult, az angol kormány kijelentette ugyanez év november 24-én, hogy örömmel látná, ha a Németországhoz való viszonya megjavulna. Már emlitettük, hogy a Kaiser ekkor ezt az angol kormánynyilatkozatot fölhasználta arra, hogy békés hajlandóságokat mutasson, mire Haldane angol hadügyminiszter 1912-ben Berlinbe látogatott. Erre a német lapok kifejtették, hogy ha Angliával jó viszonyban van Németország, akkor elég a szárazföldi hadsereget szaporitani. Miután ez megtörtént, Haldane utazását ujra ugy tüntették föl, mintha az angol kormány be akarta volna a német kormányt csapni és flottaszaporitási tervekkel állott elő. Az angol kormány kénytelen volt a német kormányt ezen a téren követni, de még 1913-ban is kijelentette Churchill, hogy hajlandó a flottaprogram megvalósitása előtt tárgyalni ennek korlátozásáról. A német kormány ezután már nem is reflektált az angol kormány kijelentéseire.

A német kormánynak nem is volt szüksége arra, hogy az angol kormányt megvádolja azzal, hogy a Kaiser kormányát be akarja csapni, százával akad-

tak Németországban lapok, amelyek ezt naponként irták.

Emlékezetbe kell idéznem itt azt, hogy 1912 október volt a balkáni háboru kezdete és a diplomáciai világkrizis legkritikusabb ideje. Az orosz diplomaták pánszláv velleitásai sok kellemetlenséget okoztak az angol és francia kormányoknak. Erre nézve Paul Cambon kijelentései, amelyeket Beyen, berlini belga követ küldött Bruxellesbe, elegendő támpontot szolgáltatnak, de egyuttal a köztársaság békeszeretetét is megvilágitják. Ez annál nevezetesebb, mivel német részről folyton azzal vádolták a köztársaságot, hogy háborut akar.

A világháboru előtt a fegyverkezés korlátozására és a nemzetközi megértésre az utolsó javaslatot Bryan, amerikai külügyminiszter tette 1913-ban. E szerint a javaslat szerint az államok közötti viták eldöntésére hivatott békebiróság legyen jogosult a viszályt egy évvel később eldönteni. Nyilvánvalóan azért, hogy a háborut okvetlen elkerüljék a népek.

Bryan javaslata alapján az Unió 12 amerikai állammal, valamint Angliával, Franciaországgal, Spanyolországgal, Svájccal, Dániával és Hollandiával meg is kötötte a megegyezést. De komoly tárgyalás sem folyt e tárgyban Németországgal, a Habsburg-monarchiával, amelyek teljesen elzárkóztak. Szintugy elzárkózott Olaszország és Oroszország is. Olaszország a Marokkó-krizis után megint közeledett a Kaiserhez és 1912-ben fölujitotta a még le sem járt hármasszövetséget.

III. A Kaiser a cár békebirósági tervére éppen ugy, mint Bryan amerikai külügyminiszter javaslatára elutasitó magatartást tanusitott. Meg is volt a sikere. Sem a cár, sem Bryan terve meg nem valósult.

Feleletnek Stengel kiküldetése a békekonferenciára és Bryan javaslatának elvetése mindenesetre őszinte volt és Németország nem is szünt meg sohasem fegyverkezni. Hogy ha sikerei voltak a külpolitikában, akkor ezért voltak, hogy ha nem, — akkor emiatt. A német hadsereg létszáma folyton emelkedett. Ugy a német parlamentben, mint a Monarchia delegációiban állandóan a háboru lehetőségének festésével kérték a létszám és a költség emelését.

A delegáció itt, a parlament amott mindent adott. A magyar parlament már inkább csak a német császár játékszerévé és a magyar minisztérium a német exponensévé lett. Nem az ország érdekei döntötték el a parlament határozatát, hanem a szövetség érdeke. Igy azután, jóllehet nekünk semmi érdekünk valamely más állammal háborut viselni, miniszterelnökünk és honvédelmi miniszterünk mégis igen élénk szinekkel festették élénk már 1911-ben a háboru lehetőségét. Lukács László akkori kormányelnök junius 28-án a pénzügyi bizottságban a következőket mondotta: „A legideálisabb az volna, hogyha sikerülne az országot virágos kertté varázsolni. De ne feledjük, hogy a virágnak is vannak ellenségei, melyek ellen megoltalmazandó védő vasráccsal veszik körül. A hadsereg a nemzet életében ugyanaz, mint a vasrács a virág életében, nem elegendő csak a kulturális és gazdasági fejlődéssel törődni, de gondoskodni kell e fejlődés megvédéséről is, nehogy mások étvágyat kapjanak a védtelenül hagyott kulturára."

Ugyanakkor kifejtette a honvédelmi miniszter, hogy a kormány föladata előrelátni. Miután pedig az utolsó 50 esztendő alatt 20 háboru volt, tehát mindig közel van a háboru lehetősége. Ez alkalommal azt is iparkodott a honvédelmi miniszter bizonyitani, hogy nálunk csak 9 korona hadügyi kiadás esik egy lélekre, holott minden kiadás figyelembevételével ez az összeg már 19 korona 5 fillérre ment.

Ezekkel a beszédekkel indokolták meg a közös ujoncjutaléknak majdnem 50 százaléknyi fölemelését. Az 1911. évi IX. t.-cikkben a magyar részről a közös hadseregbe állitandó ujoncjutalék 44.076, az 1912. évi LXX. t.-cikk szerint már 65.673. Az osztrá-

kolét pedig 58.924-ről fölemelték 91.424-re.

Ezek a számok azonban csekélységek azokhoz képest, amilyenek Németországban szerepelnek. A hatalmas munkáspárt nézte, mint visznek évenként több és több fiatalembert a zászlók alá, mint fogyaszt évenként többet a katonaság. Komoly nagy ellentállásra, mint például Magyarországon a katonai létszámemelések és befektetések, ott nem találtak.

A *német* parlamentet nem egyszer a legkézenfekvőbb valótlanságokkal ámitották el. Ismételten megigérték, hogy az előterjesztett javaslatok megszavazása esetén ujabb létszámemelések iránti javaslatokkal nem jönnek és mégis csakhamar megint előállottak ilyenekkel. Mindig volt valami ujabb ürügy és a hangulat már annyira elő volt készitve, hogy minden emelés és ujabb befektetés könnyen keresztülment.

A legnagyobb katonai létszámemelési láz a Balkán-háboru után vett erőt a kormányokon. Kitünt ugyanis, hogy Törökországban a hármasszövetség nagyon csalódott. Ezért az osztrák-magyar monarchiának a Balkánon gyakorolható befolyása érvényesitése céljából nagyobb csapattesteket kellett déli határán tartani. Németország s a Monarchia Törökország földarabolása folytán nagyobb mértékben maradt magára két front felé való harcában, mint eddig, amikor Törökország a Balkán-államokat még sakkban tarthatta.

Mindenekelőtt nyilvánvaló volt, hogy Anglia békét akar, mégis alighogy elhagyta 1912-ben Haldane Németországot, már azt irták, hogy Angliával Afrika déli részének ügyét minél előbb tisztázni kell. Azután lassan átültették a köztudatba azt a gondolatot, hogy Anglia be akarja hozni az általános védkötelezettséget.

Ezt az ijesztést egy-két angol katonai véleményre alapitották, amelyek arról szóltak, hogy mi történik a szövetséges államok háboruja esetén. Az angolok közül különösen Repington ezredes örvendett már

akkor nagy népszerüségnek, aki ezt a népszerüséget a háboru tartama alatt is megtartotta. Repington szerint ugyanis a németek 600.000 embert képesek Anglia partjaira letenni. Ezek ellen Anglia nincs eléggé megvédve. De azért ő sem ajánlotta az általános védkötelezettséget, csak az angol hadsereg szaporitását.

Mi sem természetesebb, mint hogy éppen igy számos hang követelte Franciaországban is a hadsereg szaporitását a német folytonos létszámemelésekre való tekintettel. Különösen a „Temps" és az „Echo de Paris" 1912. év őszén uj katonai programot követeltek a kormánytól. Ez annál indokoltabb volt, mert a németek 1912 tavaszán a francia és az orosz határon egy-egy uj hadtestet állitottak föl.

Ezekre való tekintettel a franciák mindnagyobb aggodalommal nézték a németek ujabb s ujabb készülődéseit, létszámszaporitásukat, mely a német-francia háboru óta állandó volt; amint ezt az alábbi táblázat igazolja. A német hadseregben volt:

	Zászlóalj	Escadron	Üteg	A legénység száma	Altisztek száma
1874-ben	469	465	300	401.000	
1880-ban	503	465	340	424.000	
1890-ben	538	465	434	487.000	
1899-ben	624	482	533	495.000	57.739
1905-ben	633	510	574	505.000	
1911-ben	634	510	592	515.000	
1912-ben	650	520	622	544.000	97.000
1913-ban[29]	669	550	702	661.000	97.000

(Az 1913. év folyamán 114.000-re emelkedett az altisztek száma.)

[29] Amikor 1913 áprilisában a hadseregnek egyszerre 117.000 emberrel, 15.000 altiszttel, 4000 tiszttel és 27.000 lóval való szaporitását, egyszersmindenkorra egy milliárd márkát és évenként 200 milliót kértek a Reichstagtól, akkor ezt azzal indokolták, hogy a Balkánon az egyensuly rendszerét képviselő Törökország helyébe a szláv népek léptek, akik a németeket fenyegetik.

Vagyis a német hadsereg létszámához még hozzá számitandó a 114.000 altiszt. Amely számból külön kis hadsereg telik. Vagyis a német hadsereg békelétszáma tulajdonképen 755.000 ember, mig a francia ugyanakkor csak 555.900 ember. A német hadsereg 25 hadtestbe volt osztva, a francia 20 hadtestbe. Azonban ebből egyáltalában nem lehet a számra következtetést vonni.

A német hadsereg a franciával szemben a tisztek számaránya szempontjából is rendkivüli előnyben volt. Amig 1875-ben még 2000-rel több volt a tiszt a francia hadseregben, addig 1913-ban 27.500 francia katonatiszttel szemben 35.000 német tiszt áll. Ezért tehát összehasonlitva a két hadsereg békelétszámát, ezt a körülményt sem szabad szem elől téveszteni. Ezeknek az adatoknak figyelembevételével tett összehasonlitás a következő képet mutatja:

Év	Németország tisztek	Németország legénység altisztekkel	Franciaország tisztek	Franciaország legénység altisztekkel
1875	21.488	372.187	23.326	361.590
1892	27.355	457.312	25.872	453.956
1900	31.801	552.739	27.906	489.175
1908	34.118	588.924	27.310	511.939
1912	35.000	641.000	27.500	520.000
1913	38.000	775.000	28.000	555.900

E számok megitélésénél még azt is figyelembe kell venni, hogy a francia hadseregből 16.350 embert alkalmaznak kisegitő szolgálatra, mig a németből csak 7690-et. Az 1913. évi uj szervezet szerint az altisztek létszámát fölemelték 114.000-re a német és 42.200-ra a francia hadseregben. Az egymilliárd márka hadügyi kiadások ellenében a francia kamara megszavazott 988 millió frankot.

Jellemző, hogy a *Neue Zeit* 1913 junius 20-iki számában a német fegyverkezésről irva azt mondja, hogy a XX. század fegyverkezési készülődései az előző századokéhoz képest három különbséget mutatnak:

1. nagyobbak; 2. gyakoribbak; 3. s mindkevesebb ellentállásra találnak.

Természetes, hogy e folytonos létszámemelés folytonos ujabb költségeket és befektetéseket igényelt. Ez utóbbiak összege 1906 és 1912 közti években Németországban rendkivüli hitelek cimén 1293 millió frank volt ugyanakkor, mikor a franciák 653 milliót költöttek.

Németország lakossága folyton szaporodó irányzatot mutat, mig Franciaországnak európai része a legjobb esetben stagnálót. Németországnak 1870-ben 40,818.000 lakosa volt, 1910-ben már 64,903.000. És ha e szaporodási arány megmaradt volna, akkor 1948-ban Németországnak 104,000.000 lakosa lett volna, Franciaországnak pedig 41,800.000. Oroszország lakosainak száma 174,000.000. A háboruelőtti szaporodási arányszámok figyelembevétele mellett 1948-ban elérhető lakossága 344,000.000-ra tehető. E nagyszámu lakosság dacára Oroszország hadseregének békelétszámát az európai részén 1915. évben akarták 1,435.000 emberre fölemelni.

Föntebb láttuk azt az agitációt, amelyet a Kaiser személyesen kifejtett, hogy a hadsereg szaporitását népszerüvé tegye. De nemcsak ilyen látható eszközökkel dolgozott a német kormány, hanem láthatatlanul vezetett eszközökkel is. Ezek közül a tudósok korrumpálása volt a legszomorubb s az ujságok korrumpálása a legegyszerübb.

A belga sárgakönyvben van a német kormánynak egy titkos fölterjesztése a Kaiserhez a hadsereg szaporitásáról s ebben leplezetlenül elmondja a kormány, hogy a népet félre kell vezetni. „Kell, hogy a nép abban a meggyőződésben éljen, hogy a mi fegyverkezésünk csak felelet a francia fegyverkezésre. Bele kell vinni a nép meggyőződésébe azt a gondolatot, hogy támadó háborut kell viselnünk, ha az ellenség kihivásait el akarjuk kerülni. De ezt a dolgot elővigyázatosan kell csinálni, hogy a gyanu föl ne ébredjen és hogy a gazdasági életet ne érezze.

Ugy kell irányitani a dolgot, hogy *a fegyverkezés állandó sulya alatt a politikai feszültség állandósága folytán a népek a háborut megváltóként üdvözöljék.*"

Nem csoda, hogyha a rövidlátó pacifisták legtöbbje nem látta meg azt a csapdát, amelyet neki állitottak és a pacifisták olyan adatokkal dolgoztak, amelyekből mindig arra az eredményre kellett jutniok, hogy a fegyverkezést a legjobban Franciaország üzi.

A pacifisták hibája ott kezdődik, hogy még az egyes államok lakosságszámát sem maguk keresték ki, hanem elfogadták azt, amit a német hadügyminisztérium mondott. Eszerint Franciaország lakossága 39 millió, Németországé 64 millió. A hadügyminisztériumnak kellemetlen lett volna a francia gyarmatok 47 millió lakosát is figyelembe venni, mert a német gyarmatok lakosainak száma csak 5—6 millió volt. Ilyen adatok alapján a németek közt hiába követelték a lefegyverezést, mert ilyen adatok hangoztatása kapcsán a németek méltán mondhatták: „Ám kezdjék a franciák!"

Franciaország gyarmatainak lakosságát azonban nem lehet figyelmen kivül hagyni, mert hiszen ott is kell hadsereg. S a gyarmatokra való tekintettel kellenek hajók. Miután a német gyarmatok lakossága rendkivül gyér s alig tesz 5—6 milliót, a németek a 47 millió lakosságu francia gyarmatokat, sőt Angliánál a 400 millió lakosságu gyarmatokat is figyelmen kivül szerették hagyni.

Ilyenképen aztán egészen másképen fest Franciaország áldozata, mint a háboru előtti tudomány megvilágitásánál.

Igaz, hogy a németek mindig nagy aggodalommal nézték a gyarmatokból ujoncozott francia katonákat, de ez a féltékenység nem ok az igazság eltitkolására. Nem is szólva arról, hogy Algir és Tunisz annyira összeolvadt az anyaországgal, hogy nincs is gyarmati jellege. Lakosságuk száma 8—9 millió.

Egyenesen gyarmatkatonasága, vagyis szines katonasága Franciaországnak 1909 óta van. A háboru előtt volt 28 zászlóalj szenegáli és 39 zászlóalj algiri.[30]

A németek folytonos fegyverkezése nemcsak annyiban befolyásolta hátrányosan az európai viszonyokat, hogy Franciaország szintén folyton fegyverkezett, hanem annyiban is, hogy a háboru veszedelmét folyton közelebb hozta. Németország különösen 1911 óta rohamosan fegyverkezett és hasonló arányban való fegyverkezésre birta szövetségesét, Ausztria-Magyarországot is. Ez a láz a nagyközönségre is átterjed. Ekkor szervezik a középiskolai céllövő tanfolyamokat. Átszervezik a Vöröskereszt-egyletet és ápolónői tanfolyamokat tartanak. Olaszország azonban ezen a téren sem követte szövetségeseit.

A francia konzervativ politikusok ennek láttára követelték a hároméves szolgálati idő visszaállitását, ujabb fölszereléseket és beruházásokat, ujabb technikai csapatok szervezését, a feketéknek rendes katonai szolgálatra való alkalmazását és sorozását. Rámutattak arra, hogy valamely hadsereg ereje nemcsak annak számától függ, hanem a csapatok szervezetétől. Rámutattak arra, hogy Németországnak 8 vasuti, 3 léghajós, 5 táviró, 1 automobil zászlóalja van, majd 1912-ben arra, hogy ezeket a csapatokat felével szaporitotta. Majd 1913-ban ujra szaporitván, volt 34 vasutas százada, 24 távirász százada, 7 léghajós százada. Ezzel szemben a francia hadseregben csak 12 vasutas, 8 távirász, 4 léghajós század volt.

Angliában kevesebb konkrét terv fölvetésével, de szintén állandóan a német fegyverkezéssel foglalkoztak s ebben a *Times* vezetett. Ennek az agitációnak volt az eredménye, hogy Winston Churchill 1912 május 21-én kijelentette, hogy a kormánynak most

---

[30] Frobenius: Des Deutschen Reiches Schicksalstunde. Curtius, Berlin. 73 lap. A francia hadsereg állapotát leirva, arra az eredményre jut, hogy Franciaország 1915 előtt nem kezdhet háborut.

már foglalkoznia kell azzal a gondolattal, hogy miképen vonja a gyarmatokat a birodalom hadi szervezetébe.

Ez egyike a legnagyobb jelentőségü nyilatkozatoknak, melyek valaha angol miniszter ajkáról estek. Ez volt az első alkalom, hogy angol államférfi kiejtette azt a szót, hogy a gyarmatok is kötelezhetők a birodalom védelmére. Eddig az ideig csak Ausztráliának és Uj-Zélandnak volt hadi flottája, de most Dél-Afrika és Kanada is kezdtek ennek épitésével foglalkozni. Sőt az utóbbi a szárazföldi sereg átszervezését is munkába vette.

Az angol gyarmatok magatartását és fölfogását a német kormány már előbb is ismerte s ezért mondotta Tirpitz német admirális 1912 februárban tartott beszédében, hogy a hajóépités aránya tekintetében el kellene fogadni a 10 : 16-os arányt. Amikor azonban utóbb ugy látszott, hogy a gyarmatok eredeti tervüktől eltérőleg nem fognak hajókat épiteni, akkor ugy magyarázta ezt a nyilatkozatot, hogy ezzel nem Németország hajóépitését akarta megkötni és Angliának ilyen irányu ajánlatot tenni, hanem csak azt a tényt akarta leszögezni, hogy igy van, azaz hogy ilyen a két hadi flotta erejének aránya.

Az angol közvéleménynek különben sem tetszett ez az arány és tiltakozások hangzottak el, hogy a kormány ilyen megállapodásba belemenjen. Ekkor fejtették ki az angol lapok azt az álláspontot, hogy az angol flottának nemcsak védenie kell Angliát, hanem csapatokat kell szállitania az anyaországból és gyarmatokból, tehát erősnek kell lennie. (*Times* 1913 február 6-án és 7-én.)

Winston Churchill ennek dacára fölajánlotta Németországnak a flottaépitések fölfüggesztését. Németország azonban visszautasitotta ezt a tervet és azt kérdezte, hogy mit csináljanak azokkal a munkásokkal, akik a hadihajógyárakban alkalmazva vannak. Mintha a hadihajókat azért épitenék, hogy a munkásoknak dolga legyen!

E visszautasitás dacára 1913 október 20-án visszatért Winston Churchill erre a kérdésre és azt ajánlotta, hogy az összes államok álljanak meg a fegyverkezéssel. „Szükséges, hogy ezt a kérdést a népek végre nyiltan megvitassák, mert a civilizációnak tartoznak ezzel.“ A német lapok ezt a tervet megbeszélve, általában lehetetlennek minősitették, sőt elleneztéк. A polgári lapok közül csak a „Berliner Tagblatt“ helyeselte a tervet, de kifejtette, hogy a kormány nem mehet bele a soviniszták miatt. A „Kreuzzeitung“ kifejtette, hogy a Churchill terve alapján 120 millió márkát takarit meg Németország s ezért a csekélységért nem érdemes szóba állni. Anglia erre tengerészeti költségvetését 3 millió fonttal fölemelte.

Az angol minisztérium ezután sem ejtette el tervét, mert látta, hogy a fegyverkezés előbb-utóbb összeütközésre vezet. Asquith és Lloyd George egyaránt visszatértek 1914 januárjában nyilvánosan tartott beszédekben a fölvetett eszmére, de ekkor már a német lapok csak néma csönddel feleltek. Kivéve a „Deutsche Tageszeitung“-ot, amelyben Reventlow felelt. Kijelentette, hogy Lloyd George beszéde udvariatlan, mert a fegyverkezést *rendszeres őrületnek* nevezte, ami sértés a németekkel szemben s igy nem alkalmas az angol-német viszonyt fönntartani.

Az angol államférfiakat ilyen körülmények között háborus célzattal nehezen lehetett vádolni, a németek tehát a franciákat vádolták vele. Különösen Poincaré volt az ő szemükben a háboru legnagyobb barátja, mert ő nem idegenkedett az orosz szövetségtől annyira, hogy ezt megszakitsa. A németek azzal az olcsó eszközzel, sőt trükkel akarták a francia államférfiakat az orosz szövetségtől eltériteni, hogy minden államférfit, aki a szövetség ellen nem dolgozott, a szabadság és béke ellenségének tüntettek föl.

A párisi orosz követet okolták ezek mellett a háborus készülődésekért és elhallgatták, hogy az orosz szövetséget ők kényszeritették Franciaországra akkor, mikor Izwolszky még nem is volt Párisban.

Minden ártatlan udvariassági aktust háborus hirek terjesztésére használtak föl. Amikor Poincaré 1912-ben mint külügyminiszter meglátogatta Oroszországot, akkor háborut emlegettek a német lapok. Amikor 1913-ban a francia piac ujabb két és félmilliárd kölcsönt adott Oroszországnak, háborut emlegettek.

Szemére vetették Franciaországnak, hogy Oroszországgal köztársasági volta dacára szövetségben áll s tették ezt akkor, amikor Németországban sem volt a parlamentarizmus és a leszavazott kancellár továbbra is az ügyek élén maradt. Viszont ugyanakkor a francia kormány csak olyan föltétel mellett engedte meg az uj orosz kölcsönnek a párisi tőzsdén való jegyzését, hogyha az orosz kormány a fölveendő kölcsön fölhasználásának terveit, az épitendő vasutak terveit is beterjeszti a Dumának.

Franciaország tehát nem mulasztotta el, hogy az orosz alkotmányosság fejlesztése érdekében közreműködjék. Ellenben Németország szövetségesénél Magyarországon ugyanekkor a hadsereg szaporitása körül fölmerült parlamenti vitákat fölhasználták arra, hogy a képviselőket megfosszák szólási joguktól, hogy az ország lakosságát megfosszák attól a jogától, hogy az államforma kérdését szabadon megvitassa stb. Egyszóval a katonai javaslatok megszavazásának biztositása céljából a szabadságjogokat konfiskálták Magyarországon.

Igy aztán természetes, hogy az osztrák-magyar monarchia is követi Németországot a hadsereg fejlesztése terén. A Kaiser egyszer és mindenkorra megszavazandó adó formájábn egy milliárdot kért a Reichstagtól s ezt megszavazták ellenvetés nélkül. A szocialisták sem foglaltak ellene állást, mert vagyonadó volt. Azon a cimen, hogy a hadsereget a polgárok adójából fejlesztette a Kaiser, nem küzdöttek ellene. Tehát ime, nem a megtámadott Németország védelmére siettek 1914 augusztusában, hanem a Kaiser szolgálatában siettek a más nemzetekbeli proletariátus ellen.

Nálunk a nemzetiségi veszedelemre való utalással birták rá a polgárságot a nagy terhek viselésére, Németországban a külkereskedelem védelmének szükségességével. Pedig 1000 márka külkereskedelmi érték Angliának 43 márkájába, Németországnak 37.80 márkájába került.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban állanak a hadikiadások s a külkereskedelem, akkor azt látjuk, hogy a hadikiadások 1883 és 1908 közt Németországban 193%-kal emelkedtek, mig a külkereskedelem csak 129%-kal, vagyis nem a külkereskedelem védelme teszi szükségessé a hadikiadásokat.

Azonban a kiadási tételek sem adnak tiszta s világos képet arról, hogy milyen erőt képvisel valamelyik hadsereg, mert az angol hadsereg egy-egy embere több, mint még egyszer annyiba kerül, mint a mienk. Ha már most a kiadási tételeket egymás mellé állitjuk, nem tudjuk megitélni, hogy milyen arányban áll a két hadsereg. Ezért csalóka s helytelen minden számbeli kimutatás.[31]

Ezt a körülményt, hogy azok a számoszlopok, amelyekkel az irók a hadikiadások arányát illusztrálják, mind helytelenek, akként lehet magyarázni, hogy a számokkal ezt nem lehet kifejezni. Nincs ugyanis mód, hogy a figyelembe veendő körülményeket a számok megállapitásánál figyelembe vehessük.

---

[31] Némileg korrigált kimutatás a következő, amely a lakosság egy-egy fejére eső hadikiadások összegét mutatja ki.

Az állam neve	A lakosság egy-egy fejére 1900-ban	1909-ben esett
Németország — — — —	13·45 márka	18·05 márka
Franciaország — — —	10·80 „	11·60 „
Olaszország — — — —	8·94 „	10·76 „
Ausztria-Magyarország	8·30 „	10·16 „
Oroszország — — — —	4·66 „	6·30 „
Angolország — — — —	2·77 „	2·86 „

Meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak az anyaország lakosságát vettük számitásba.

Egy számarány föltüntetését mégsem mulaszthatjuk el, mert a legkifejezőbbnek tartjuk, ez a hadi- és kulturális kiadások arányát föltüntető számoszlop.

Az ország neve	A kultur és hadi kiadások aránya
Angliában — — — — — —	1 : 5
Franciaországban — — —	1 : 10
Ausztria-Magyarországon —	1 : 22.5
Németországon — — — —	1 : 28

Eszerint nálunk 22 és félszer annyit költötték a háboru előtt a hadseregre, mint a kulturára; Németországban 28-szor annyit. Az ántánt-államok vezető államaiban 5-ször és 10-szer annyit, de aránylag harmadrészét annak, amit mi költöttünk.

Számokban igy fest az a vád, amelyet háborura uszitó politikusaink olyan sokszor hangoztattak az ántánt-népek ellen.

Ami azt a szintén sokszor hangoztatott adatot illeti, hogy hol mennyivel szaporodott a hadügyi kiadás,[32] erre nézve a következő táblázat ad képet.

Az ország neve	A hadügyi kiadások az utolsó 30 év alatt	emelkedése (1880—1910) millióról	milliára
Németország — — — —	330%	490	1440
Oroszország — — — —	220%	600	1320
Anglia — — — — — —	230%	624	1464
Ausztria-Magyarország	98%	252	501[33]
Franciaország — — —	110%	510	1040

IV. A hadügyminiszterek állandóan nagy ügyességet fejtettek ki abban, hogy eltitkolják a hadsereg létszámát és a hadseregre forditott költségeket. Még a hadügyminisztereknél is ügyesebbek voltak a tengerészeti miniszterek. Ennek következtében aztán az

[32] Ezek a számok a hadügyi tárcák kiadási tételei és nem az összes hadügyre forditott kiadások.

[33] 1914-ben 933 millió korona.

európai államok tengeri erejének összehasonlitása egyike a legbajosabb föladatoknak. Még a hajók száma tekintetében sincsenek megbizható adatok, mivel az épités alatt álló hajókról sohasem lehetett tudni, hogy mikor lesznek készen, illetve nincsenek-e már készen. Tudjuk azt, hogy a Monarchiának pl. volt olyan tengeri hajója 1912-ben, amelyet még nem szavazott meg a delegáció.

A nagyhatalmak magatartásának kulcsát azok az összegek adják, amelyeket a haditengerészet fejlesztésére és költségeire évenként forditottak. Erre nézve a következő kimutatás ad fölvilágositást:

Az ország neve	Hadi tengerészeti kiadás 1904/5. évben font sterling	1914/5. évben font sterling	Növekedés %-ban
Anglia — — —	41,062.075	47,021.636	17%
Egyesült-Államok	20,180.310	29,498.867	46%
Oroszország — —	11,949.906	24,249.454	53%
Franciaország —	12,582.433	20,847.763	68%
Olaszország —	5,000.000	10,157.846	100%
Németország —	10,105.000	23,039.184	127%
Ausztr.-Magyarorsz.	2,615.460	6,006.551	240%
Japán — — —	2,102.548	9,860.812	460%

Ha eltekintünk Oroszországtól, amelynek flottája a japánokkal folytatott háboruban megsemmisült s Japántól, amelynek flottája sokat szenvedett, akkor a hármasszövetség államaiban emelkedett leginkább a tengerészeti kiadás. Vagyis a szárazföldi haderőn kivül a tengeri haderőt is ezek szaporitották folytonosan.

Ez a körülmény annál inkább kiemelendő, mivel éppen ezeknek az államoknak van, illetve volt a legkevesebb gyarmata. S igy a legkisebb az ő védendő területük és legkevesebb a védendő emberük.

A gyarmatterületre nézve akkor kapjuk a legjobb képet, ha az anyaország 100 négyszögkilométer területének arányát vesszük a gyarmatterülethez. Ez az arány következőleg alakul:

	100 négyszög km anyaországi területre	
Angliában — — —	9030 km.	gyarmatterület esik
Belgiumban — — —	7468 „	„ „
Hollandiában — —	5335 „	„ „
Portugáliában — —	2318 „	„ „
Franciaországban —	1135 „	„ „
Németországban —	485 „	„ „

Az előadottakból már teljesen nyilvánvaló, hogy nem a védelem szükségessége késztette őket a fegyverkezésre, hanem a támadás szelleme. Meg akarták bontani a hatalmak egyensulyát s világuralomra törekedtek.

Nemcsak a szárazföldön s tengeren készültek, hanem a levegőben is. Erre nézve már a háboru szolgáltatta inkább bizonyitékait, amikor kitünt, hogy Németország mennyire fölkészült.

A világháboru előtti állapotokról csak annyit tudunk, hogy a német hadseregnek 35 kormányozható léghajója volt, a francia seregnek 23. A német léghajók ürtartalma 301.000 köbméter, a franciáké 193.000 köbméter. A német kormányozható léghajók menetsebessége 70 km., a franciáké 55 km.

V. A nagyhatalmak készülődései a kis államokat állandó ijedelemmel töltötték el, mert az eddig nem ismert katonai erőkről föltették, hogy azok kevésbé fogják a nemzetközi megállapodásokat szem előtt tartani, mint amennyire ezt a multban tették, amikor a kisebb államok fegyveres ereje a nagyoké mellett aránylag mégsem volt olyan elenyésző.

A kis államok közül először Spanyolország gondolt fegyverkezésre. Az Egyesült-Államokkal szembeni háboruja ugyan még 1898-ban volt, de 1907-ig fegyverkezésre nem gondolhatott. Ebben az évben azonban már nem halaszthatta tovább az általános fegyverkezéshez való csatlakozását.

Maura miniszterelnök elsősorban a hajóhad szaporitására nézve tett javaslatot s azzal indokolta,

mert Spanyolország nem türheti, hogy más állam Marokkóban foglaljon. Mégis mások ugy magyarázták a spanyol fegyverkezést, hogy ennek közvetlen oka az a találkozás volt, mely kevéssel előbb Kartagénában VII. Eduárd és Alfonz közt lefolyt. Egyelőre hajókat épitettek, mig 1912 február 2-iki törvénnyel kimondták az általános védkötelezettséget. Portugália az 1911. évi március 2-iki törvénnyel hozta be az általános védkötelezettséget, mely kiterjed minden 16—45 év közti férfira. Ebből a 20—30 közti férfiak adják a sorhadat.

Belgiumot csak 1913-ban fogta el a fegyverkezés láza. Akkor ugy Franciaország mint Németország ugy tüntette föl a dolgot, mintha a belga fegyverkezést ugy fogná föl, amely ennek semlegességét megőrizni alkalmas. Anglia már ekkor kijelentette, hogy Belgium semlegességét megsérteni semmi esetre sem engedné. Ezt annál nagyobb nyomatékkal tette, mert addig, mig Anglia nem csatlakozott az ántánthoz, éppen az ő semlegessége volt Belgium semlegességének is legnagyobb garanciája. Ujabb kijelentése tehát csak Belgium megnyugtatására szolgált.

Bizonyos az, hogy Belgium várainak elhelyezése azt mutatja, hogy Franciaország és Németország ellen egyformán védekezett. Létszámának fölemelése arra való volt, hogy netáni háboru esetén a várakon kivül is képes legyen ellenállást kifejteni. Ez az emelés igen tekintélyes, mert 180.000 emberről fölemelte hadilétszámát 330.000 emberre ugy, hogy ez a létszám 1920-ban lett volna meg.

Svédország szintén szükségesnek találta 1913-ban haderejének szaporitását és bár nagy ellenállással találkozott ez a terv, végül mégis megvalósult. Még Norvégia is, melynek semlegességét pedig 1907-ben husz évre biztositotta Német-, Orosz-, Angol-, Franciaország, követte a fegyverkezésben a többi államokat és 1912 juliusban 20 millió koronát szavazott meg fegyverekre, bár akkor 80.000-nyi seregét nem szaporitotta. Szintigy nem emelte ezekben az időkben

540.000 emberre menő népseregének számát Svájc sem.

Törökország az oroszokkal folytatott háboru után átszervezte hadseregét. Ezt az átszervezést német tisztek végezték s ettől az időtől több-kevesebb ideig tartó megszakitásokkal a német tisztek állandóan helyet kaptak a török hadseregben, sőt a Balkán-háboru után a német tisztek vezették a török hadsereget. Von der Goltz tábornok volt a török hadsereg parancsnoka, amely a Balkán-háboru után 400.000 békelétszámban állapittatott meg. Ujjászervezése még be sem fejeződött, amikor a világháboru kitört. Szintigy a Balkán-államok hadseregeié sem, amelyek szintén szükségessé váltak. A Balkán-háboruban már a következő volt a létszámuk: Bulgáriáé 450.000, Szerbiáé 402.000, Görögországé 150.000, Montenegróé 45.000, Romániáé 560.000 ember.

VI. Az államok gazdasági egységét a békeidőben rendesen félreértették s ugy fogták föl, hogy a gazdasági élet az állami élettel szembeállitva az erősebb s föltétlenül a gazdasági tényezők határozzák meg az állami berendezkedést. A háboru s főleg a háboru óta bekövetkezett események gyujtotta világosság fényénél megállapitható, hogy bár nagyjában igaz a fönti tétel, a gazdasági életnek az állami berendezkedés nem okvetlen függvénye, hanem az állami hatalom igen lényegesen nyul bele a gazdasági életbe s ezt nem ritkán arra kényszeriti, hogy bizonyos irányban haladjon.

A tőkés termelési rend nem ura a dinasztiáknak, sőt igen sok esetben érdekeik ellenére kénytelenek a dinasztiák igényeihez alkalmazkodni. Az állami katonai erővel rendelkező hatalom a termelésnek is tud irányt szabni. Már a fegyveres békeidőben is a dinasztikus érdekek követelte termelési ágak és rendszer nem a tőkés termelés természetes fejlődésének eredményeképen állottak elő, hanem a dinasztiák hadseregeinek nyomása alatt.

E tekintetben csak egészen röviden utalok arra, hogy a termelés eredményességének kérdését hatalmi szóval intézte az állam, amikor katonai fölszerelési gyárak berendezését irányitotta s ez a hatalmi szó csak azért nem nyilvánult, mivel pénzzel elégitvén ki a termelő tőkéseket, az állam irányitó hatalma eltünt a tőkés eszköz mögött.

Világosabb azonban az állam hatalma a termelésben, amikor vámrendszerével, adózási rendszerével, kedvezményeivel, vasutépitéseinek katonai céljaival irányitja a termelést. Nem szólva a hajóépités és hajójáratok irányitásáról.

Ezeken a közvetlen módokon kivül az államhatalom kezelői minden külső hatalmi tényező igénybevétele nélkül egyszerüen a rendelések kiadásával is irányitják a termelést. A vállalkozóra s kereskedőre nézve irányadó a piac. Ha az államhatalom mint vásárló jelenik meg, akkor a termelők termelnek akár gazdaságos annak a cikknek termelése az emberiség szempontjából, akár nem.

De van a dinasztiának ezenkivül közvetlen módja is a gazdasági élet irányitására s ez a pénz. Miután a hadseregek fölszerelése kölcsönök igénybevétele utján történik, tehát a fegyveres béke idején az egymással ellenséges országok kormányai nem engedték meg polgáraiknak, hogy az ellenséges magatartásu államoknak kölcsönt adjanak. Ezt az engedélyt s illetve tilalmat akként állitották bele a gazdasági életbe, hogy nem engedték bizonyos kölcsönöknek a belföldi tőzsdéken való jegyzését.

De a pénz utján való befolyásolásnak módja az is, hogy bankokat alapitanak abban az országban, amelyet meg akarnak nyerni. Láttuk, hogy német bank alakult Olaszországban. 1910 után, amikor Szerbiához való viszonyunk teljesen elhidegült, a franciák alapitottak Belgrádban egy bankot.

A bankalapitás azonban magán ut fölhasználása, mig az államkötvényeknek a tőzsdéről való kizárása kormányintézkedés és egyenesen ellenséges cseleke-

det. A velünk nem szövetséges államokban való bankalapitás negativ módja a támadásnak, mig az állampapiroknak elhelyezése a belföldi tőzsdén barátságos pozitiv tett, a jegyzés megtiltása ellenséges tett a hitelre szorulóval szemben.

Nekünk mindegyikből volt részünk s alig van állam, mely a pénzháborut sulyosabban érezte, mint mi. Már az első nagy fegyverkezési irányzat diadalrajutása után éreznünk kellett, hogy a francia pénzpiac elzárkózik előlünk. Amikor ugyanis Tisza Kálmán 1889-ben a véderőjavaslatokat szőnyegre hozta, akkor a francia piacokon elkezdték kinálni a magyar értékeket. A magyar miniszterelnök azzal vett magának elégtételt, hogy az ugyanazon évben a forradalmat ünneplő köztársaságot egy képviselőházi beszédben megsértette és azzal, hogy az 1889. évi francia kiállitáson Magyarország nem vett részt. A pénzügyi kérdésekben járatlan közönségünk akkor elhitte, hogy a francia pénzpiac a miniszterelnöknek a Habsburgok iránti lojalitás diktálta beszédével hivta ki a francia ellenszenvet.

Amikor ezután a fegyverkezés az ellenzék ellenállása folytán csökkent, illetve a remélt arányokban nem haladt, akkor a francia pénzpiac idegenkedése is megszünt és 1911-ben már készen volt egy nagy kölcsönterv. Ez azonban Wekerle bukása után megfeneklett.

Ennek nyomán kezdett átmenni a köztudatba, hogy a háborus készülődések miatt zárkózik el előlünk a francia piac. Mert ezentul már a főváros sem tudott a francia piacon pénzt szerezni. Miután azonban 1912-ben az állami költségvetés egyensulyát sem lehetett kölcsön nélkül fönntartani, tehát mégis csak kölcsön után kellett nézni. Ezért ujra a francia piachoz fordult a magyar kormány. A francia kormány azonban elvágta a tárgyalást azzal, hogy kijelentette, hogy nem engedi ezt a kölcsönt a francia tőzsdéken kotirozni.

Miután igy a francia piacon nem lehetett kölcsönt szerezni, tehát Németország gondoskodott arról, hogy ugy Ausztriának, mint Magyarországnak legyen pénze a további fegyverkezésre. Egymásutáni két évben, 1912 és 1913-ban gondoskodott a fegyverkezéshez szükséges összegekről. Annyira igénybevettük a német pénzpiacot, hogy a háboru előtt a magyar államkölcsönök 25·6%-a volt Németországban s csak 21·8%-a Ausztriában elhelyezve. A pénzháboru másik oldala tehát a pénzszövetség. Ezt is lehet akként csinálni, hogy csak a hitelező érdekét szolgálja. Ennek tipikus példája a németek alapitotta Banca Commerciale, amely kezébe vette az informálás szervezését s hatalommá lett egész Olaszországban. De ennél is jellemzőbb, hogy ez alapitotta az olasz keleti kereskedelmi társaságot s nyert Kis-Ázsiában vasuti engedélyt. Nyilvánvaló célja tehát az volt, hogy a Kaiser kerülő uton is jusson előnyökhöz.

VII. A pénz csak számolási érték annak a kifejezésére, hogy mibe kerül valami, de nem alkalmas annak a kifejezésére, hogy a militarizmusnak milyen áldozatokat hoz az egyes ember. A legnagyobb áldozat az élet és az idő, ezt nem lehet fölbecsülni. Ezért értéktelenek azok a táblázatok, amelyek arról szólnak, hogy fejenként hány korona esik évenként katonai kiadásokra. A legnagyobb áldozat a békében az idő. A szegény embernek ez az egyetlen értéke, ez az ő élete.

Minden 21. évét elért gazdag remélheti, hogy még 31 évet fog élni. De a 21 éves szegény csak azt, hogy 17 évet élhet még. (Foglalkozás szerint persze különbözők a még megérhető idők, de átlagban ennyi.) Már most a gazdag a maga 31 évéből egy évet töltött el önkéntesként a hadseregben. A szegény a maga 17 évéből hármat. A szegény életének öt és félszeresét, a gazdag a tizedrészét áldozta az uralkodónak.

II. FEJEZET.

13. §. A Balkán-államok.

(I. Törökország. — II. Albánia. — III. Macedónia.)

I. Törökország száz év óta szakadozik. Egymás után lázadtak föl a leigázott népek s az európai hatalmasságok segitségével vagy közbelépésére a szultán lassanként mindnek függetlenségét elismerte. A népek e fölszabaditási törekvését csak a Habsburg- s Hohenzollern-uralom alatt álló országok nem támogatták. Viszont abból a körülményből kifolyólag, hogy a nyugati államok a civilizáció érdekében, a cárok pedig névleg a nemzeti törekvések érdekében elősegitették a Balkán-népek önállósági törekvéseit, a támogató hatalmak később is jogot formáltak a Balkán-ügyekbe való avatkozásra, sőt pl. Görögországgal, ennek szabadságharca idején ilyen megállapodás létre is jött. Ez a beavatkozási jog a világháboru alatt sokszor került szőnyegre s ezen az alapon engedte meg Venizelosz az ántánt-csapatoknak a kiszállást.

A Törökbirodalom gyöngesége nem csupán s nem is főleg az idegen nemzetek nyugtalanságából, hanem a törököknek szabadság utáni vágyából is fakadt. De Európa felé inkább csak az elnyomott idegen népek törekvései mutatkoztak s igy az európai államférfiak hajlandók voltak a törökök mozgalmait lenézni. Csakhamar azt kellett azonban látni, hogy az európai müveltségü törökök ledöntik a hatalmat s átalakitják az ország alkotmányát. Hogy ennek láttára az európai közvéleményben nem ébredt föl a hite annak, hogy Törökország uj életre támad, annak oka abban keresendő, hogy a fölszabadulásra törő nemzetek célja rokonszenves volt egész Európában.

Alig egy század óta folyt le a Balkán ujjáalakulása. Szerbia 1804-ben, Görögország 1821-ben, Oláhország ugyanebben az évben lázadt föl a török uralom ellen, de amig az első kettő fölkelése sikerre vezetett, addig a románok fölkelése csak 1858-ban vezetett ismételt fölkelések után oda, hogy a románoknak szabadságát elismerték. Maga Románia pedig csak Moldva és Oláhországnak 1859-ben történt forradalmi egyesülése folytán keletkezett. Legkésőbb szakadt ki Törökországból Bulgária, amely csak 1875-ben tudta magát olyan fölkelésre összeszedni, hogy külföldi beavatkozást vonva maga után, a szultán kénytelen volt ennek autonómiáját is elismerni.

Az igy kiszakadó országok népéhez tartozók azonban még mindig nagy számmal maradtak a szultán közvetlen uralma alatt s ez folytonos zavarokra adott alkalmat. De okul szolgált arra is, hogy más államok a Törökbirodalom területeire vágyjanak, mint ahogyan a Habsburg-monarchia, Olaszország és Oroszország tette.

A XX. században a legtöbb nehézséget Macedónia okozta, amely még mindig a szultán fönnhatósága alatt állott Bulgáriával együtt. A macedónok legfőbb pártfogója az angol kormány volt s ez 1907-ben s a következő évben azt követelte a szultántól, hogy macedón biztosságot szervezzen. Ugyanekkor az osztrák-magyar kormánynak sikerült engedélyt szereznie arra, hogy a Dunától az Adriához a novibazári Szandzsákon keresztül vasutat épithessen. A szultán igy a Habsburg-monarchiát érezvén a háta mögött, halogatta az angol kormány követelésének teljesitését. Csakhogy az ifju törökök belátták, hogy a szultán abszolut hatalma nemcsak az idegenekre nézve, hanem a törökökre nézve is káros s forradalmat keltve, kivivták 1908 julius 24-én az alkotmányt.

Ezzel az alkotmányossággal azonban igen sok kérdés vált egyszerre aktuálissá. Nevezetesen Törökországnak a Balkán-államok némelyike fölött gyakorolt fönnhatósága, Bosznia és Hercegovina, a novibazári Szandzsák, Egyiptom s Rumélia kérdése.

Bolgárország megoldotta magára nézve ezt a nehézséget s 1908 október 5-én teljesen függetlenné nyilvánitotta magát. A következő napon a Habsburg-monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, további két nap mulva Kréta-szigete kikiáltotta függetlenségét.

Bulgária fejedelmének és az osztrák-magyar kormánynak eljárása előzetes megbeszélés alapján történt. A két abszolutisztikus hajlamu kormányzat nehézségeket akart az alkotmányos török kormányzat utjába gördíteni. Bolgárország kormányának éppen nem volt oka arra, hogy megnehezitse az ifju törökök helyzetét. A Monarchia kormánya csak a zavarosban akart halászni.

Bosznia-Hercegovina annexiója ellen Szerbia és Törökország tiltakozott. Az orosz, olasz, francia és angol kormányok európai konferenciát követeltek az annexió tárgyában, mivel ez megsértése a berlini konvenciónak. A Monarchia és Németország kormánya elutasitották az európai konferencia gondolatát s maga a török kormány is 1909 február 26-án elismerte az annexiót, illetve 54 millió korona fizetése ellenében átengedte a két országot a Monarchiának. Bulgária 150 millió frankot fizetett teljes függetlensége elismeréséért, amely 1909 március 16-án meg is történt.

Szerbia tiltakozása igy nagyon kis erőt jelentett, annál inkább, mivel a nemzeti elvet ekkor még egyetlen államkormány sem tette magáévá. A Monarchia birtokban volt s igy érvényesült az ő javára a régi elv: beati possidentes!

A szerb nép természetesen igen heves nemzeti agitációt kezdett a Monarchia kormánya ellen, amelyet csak nehezen szerelt le a Monarchia külügyi kormányának erélyes föllépése. (Lásd 164. lap.)

Az uj török kormány egészen belső ügyekkel volt elfoglalva, amig a hármasszövetség egyik tagja nem vetett szemet területének egy másik részére: Albániára.

Csakhogy ezt csak szövetséges társai kártalanitása esetén szerezhette volna meg, amint azt a hármasszövetségi szerződés 7. pontja megállapitja. De a Monarchia semmi áron sem volt hajlandó ebbe beleegyezni. Abba beleegyezett, hogy Olaszország az Afrika északi részén lévő Tripoliszt foglalja el, de ezt a beleegyezést fölöslegesnek tartotta az olasz kormány, mert ebbe már előbb beleegyezett Franciaország, amelynek érdekkörébe tartozott.

Az olasz kormány 1911 szeptember 26-iki hadüzenete után az olasz munkásság kétnapos tüntető sztrájkot rendezett a háboru ellen, de a háborut ez nem befolyásolta. A háboru közben azonban az olasz kormány azért, hogy a török kormányt rábirja a békekötésre, meg akarta támadni az Égei-tenger partjait. Az osztrák-magyar kormány külügyminisztere, gróf Aerenthal, 1911 november 5-én értesitette d'Avarna herceget, hogy a hármasszövetségi szerződésre való tekintettel ebbe bele nem egyezik. Ilyen kisérletet 1912-ben ujra tett az olasz kormány, amikor már Berchtold volt a külügyminiszter, de ujra eredménytelenül.

Az olasz kormány azért szerette volna a háborut és Tripolisz elfoglalásának kérdését Európába áttolni, mert Afrikában nem boldogult. Az osztrák-magyar külügyi kormány azonban nem engedett. Sőt az osztrák-olasz határon az osztrák-magyar kormány óriási erősitési müveket épittetett és megegyezést ajánlott az orosz kormánynak, hogy esetleges olasz-osztrák háboruban maradjon semleges.

Ezt az Olaszország-ellenes politikát báró Conrad irányitotta, akinek mindig az volt az álláspontja, hogy az olasz szövetség nem jelent segitséget a Monarchiának. Ennek a politikának megnyerte Ferenc Ferdinándot is, aki azért akarta lerázni az olasz szövetséget, mivel a hármasszövetségi szerződés 7. pontja szerint a Balkánon a Monarchiának nem volt szabad keze. Conrad és a trónörökös már ekkor az Olaszország elleni föllépést s ha szükséges,

a háborut ajánlották. Olaszország Tripoliszban volt elfoglalva s azzal sem birt, könnyü lett volna megverni s visszaszerezni az olasz sikság egy részét s rákényszeriteni, hogy a Balkánon szabad kezet engedjen.

Berchtold azonban ellene volt a háborunak és győzött. A trónörököst nem lehetett elküldeni, elküldték Conradot a vezérkar éléről. Miután az olaszok ellensége skartba került, a Kaiser befolyása folytán az olaszok a hármasszövetséget egy évvel a lejárat előtt megujitották. De alig mult el néhány hónap, Conrad megint előkerült a lomtárból. Csak akkor bukott meg végleg, amikor bebizonyult, hogy nemcsak a külpolitikához nem ért, hanem a hadvezetéshez sem. Ő vezette 1916 májusában az olaszok elleni offenzivát, amelyben hiába pusztult a hadsereg szine-virága. Ez után a kudarc után végre megbukott, de flastromként grófi rangra emelték.

Az elmondottak csak arra valók, hogy saját kormányzatunknak a későbben árulónak nevezett olasz kormány iránt tanusitott magatartását megvilágitsuk.

A háttér megvilágitása nélkül nem érthető egészen ez a helyzet. A Kaiser ugyanis utat keresett Bagdadba s azon tul a Perzsa-öbölhöz. A Bagdad-vasut épitési koncessziója nem épitési vállalat volt számára, hanem ék, amellyel szét akarta vágni az angol világbirodalmat. Szüksége volt tehát a Monarchiára, Bulgáriára és Törökországra. Ezért minden alkalommal, amikor a Monarchia külpolitikai lépést tesz, vizsgálnunk kell azt, hogy hol függ össze a német törekvésekkel.

Az Olaszország elleni állásfoglalás annyiban függ össze, mert Németország terveinek megvalósitására a Balkán fölötti teljes uralomra volt szüksége s ezért Olaszország ott csak kellemetlen idegen lett volna.

II. Az albán-kérdések tulajdonképeni alapja abban keresendő, hogy a Kaiser törekvéseire való

tekintettel tulajdonképen ugyanolyanná lett a Monarchia helyzete a Balkánon most Németországgal szemben, mint volt Oroszországgal szemben. Ez utóbbival akkor meg is egyezett, hogy a keleti rész legyen orosz, a nyugati osztrák-magyar érdekterület. Most ugyanez volt a helyzet, de az orosz helyébe a német lépett.

Albániához, mint a Balkán nyugati részén lévő területhez tehát a fönti elv alapján tartott igényt az osztrák külügyi hivatal. Olaszország kormányától viszont nem lehetett várni, hogy ezt elismerje s igy az olasz kormány sohasem tett intézkedést, hogy azt az olasz társadalmi mozgalmat, amely az Adriát egészen Olaszországnak akarta megszerezni, meggátolja.

Olaszországnak tulajdonképen fölajánlották 1878-ban, a berlini kongresszuson Albániát. Akkor azonban nem akarta. Igy aztán későbben is könnyebb volt az osztrák-magyar diplomáciának az olasszal megegyeznie, mikor 1897-ben először fölvetődött a kettő közötti surlódás Albánia miatt. A monzai egyezményben megállapodott a két kormány arra nézve, hogy Albániában ragaszkodik a státus quohoz, de ha ez nem volna lehetséges, akkor Albánia autonómiát kapjon.

Ugyancsak 1897-ben kötötte meg az osztrák-magyar diplomácia a föntebb emlitett szerződést a cárral, amely szerint két érdekszférára osztották a Balkánt s ezt 1897 április 29-én alá is irták. A nyugati érdekszférába tartozott Szerbia, Macedónia, Albánia.

Az orosz-osztrák megegyezés előtt már sok olasz telepedett le Albániában s 1892-ben maga San Giuliano, a későbbi külügyminiszter utazta be Albániát és onnan irt leveleivel fölkeltette az olasz érdeklődést iránta. Olyan nagy erővel fogtak az olaszok ezután munkához, hogy 15 év alatt elolaszositották a tengerpartot.

A Monarchia delegációjában 1906-ban és 1908-ban

foglalkoztak azzal, hogy az olaszok mennyire ellepték Albániát s hogy az antivari-virpazari vasuti engedélyt is olasz ember kapta meg. Ekkor már több erős olasz kereskedelmi társaság müködött itt.

Amikor Bosznia és Hercegovina annexiója miatt nehézségek támadtak, akkor a Monarchiának le kellett mondania a berlini szerződés 25 és 29. pontjában nyert kiváltságairól, hogy Montenegróban csak az ő engedélyével épithető vasut és hogy a montenegrói tengerparton ő tartja fönn a rendet. Amit Tittoni az olasz kamarában 1908 december 5-én be is jelentett.

Az olasz kormány azonban ezzel sem elégedett meg és az annexióhoz való hozzájárulásáért azt is követelte, hogy a Monarchia mondjon le a novibazári Szandzsákról, ami azt jelentette, hogy lemond a Szalonikibe vezető utról. E lemondás miatt tört ki utóbb, amint látni fogjuk, a második Balkánháboru, mert a Monarchia diplomatái más uton akartak visszajutni a szalonikii utra.

Albániában körülbelül 800.000 lélek lakik. Müveltségük nem magasabb, mint a középkor vége felé lehetett az európai népeké. Ez a nép mindig alkalmas anyaga a lázitásnak s igy természetes, hogy a török kormánynak állandó bajt okozott lázongásaival. Éppen ezért kihasználták a török kormány ellen s beleavatkoztak az ország ügyeibe. Különben is a távolságnál fogva is bajos volt a török kormánynak ellenük csapatokat küldeni.

Amikor 1910-ben az albánok ujra föllázadtak, a Monarchia területén megjelenő lapok azt irták, hogy az olaszok lázitották föl őket, de ilyen kérdésekben bizonyosat sohasem lehet tudni. Bizonyos azonban, hogy az olasz kormány az albán-kérdés megoldásakor az osztrák-magyar kormány álláspontjának engedett. Mielőtt erről a kérdésről szólanánk, előbb Macedónia kérdését kell megvilágitani.

III. A Balkán a maga egészében tüzfészek volt, de a Balkán legfőbb tüzfészke Macedónia. Ezt azonnal megértjük, ha földrajzi helyzetére gondolunk és lakosságának összetételét vizsgáljuk. E vizsgálat azonban nem merülhet ki abban, hogy a lakosságnak nemzetek és felekezetek szerinti megoszlását föltüntetjük, mivel vitás az, hogy a lakosság nagyrésze melyik nemzethez tartozik.

Cvijics Jovan[34] 15 féle statisztikát közöl Macedónia lakosságáról. Ezért érthető, hogy Gopcsevics azt mondja, hogy Macedóniában csak 50.000 bolgár van, ellenben 1,600.000 szerb, mig Kuncsew, aki bolgár, azt mondja, hogy Macedóniában 1,178.000 bolgár van és szerb nincs egy se. A bolgár kormány statisztikája szerint Macedóniában 1,638.000 bolgár van. Az idegenek, akikről több objektivitást tételezhetünk föl, szintén nagyon eltérő adatokat közölnek.

Az a körülmény, hogy valakit egyszer szerbnek, aztán bolgárnak lehet tekinteni, azt igazolja, hogy a két nemzet nagyon közel áll egymáshoz. Elválasztó tényező az egyházi felsőbbség. Nem is a vallás s nem is a felekezet, hanem csupán az egyházi felsőbbség.

Amikor a bolgárok politikailag fölszabadultak, akkor egyházilag is fölszabaditották magukat. Eredetileg a bolgár és szerb keleti hitüek a konstantinápolyi oekumeniai pátriárka alá tartoztak. A bolgárok azonban függetlenségük elnyerése után Szófiában exarchátust szervezve, ennek vetették alá magukat. Már most a szerb és bolgár nemzethez való tartozást sokan ezen az alapon akarják elbirálni, mások pedig tiltakoznak ez ellen.

A fönt emlitetteken s meg nem határozható nemzetiségüeken kivül vannak szláv mohamedánok 56.800-an, van 296.000 görög-keleti vallásu görög és 15.000 mohamedán görög; van 102.000 arumán, aki görög-keleti és 3500, aki mohamedán s ezeken kivül

[34] Promotranje: 1906.

74.000 zsidó és számos apróbb nemzetbeli, akiknek a száma együtt körülbelül 60.000.

E vegyes lakosságu területre a szomszédok igényt tartottak s magában Macedóniában minden szomszédnak akadtak hivei. Az európai hatalmak egy ideig ugy háritották el a megoldást, hogy biztositották Macedónia autonómiáját, mint ahogy 1902-ben a Habsburg-monarchia tette. Majd, amikor ennek dacára állandóak voltak ott a zavarok, a hatalmak külön nemzetközi rendőrséget szerveztek, melynek parancsnoka olasz volt.

A macedón kérdés 1908 óta megint állandóan foglalkoztatja a kormányokat. Hogy milyen nagyfontosságu kérdés volt, azt bizonyitja az a körülmény, hogy Edward angol király is szükségesnek tartotta, hogy 1908 január 29-iki trónbeszédében kitérjen rá és megoldására. Az idevágó reformtervek tulajdonképen az ifjutörök forradalom előtt merültek föl s abból indultak ki, hogy az 1903. évben Mürzstegben az osztrák-magyar külügyminiszter kezdeményezésére elfogadott program idejét multa.

1908 március 23-án az orosz kormány uj megoldást ajánlott, amelyet a Monarchia április 7-én elfogadott s amelyet a többi hatalmasságok is magukévá tettek. A Habsburgok külügyminiszterének a hozzájárulása azért jelentős, mert Aehrental 1908 január 27-én a delegációban kijelentette, hogy a Szalonikiba vezető ut biztositása céljából ki akarja épiteni a Szarajevo—Uvac közti vasutat s onnan Mitrovicáig tovább vinni.[35] Ehhez a berlini szerződés szerint joga is lett volna. De mindezeket a terveket és megállapodásokat fölboritotta az ugyanebben az évben bekövetkezett annexió.

Igaz, hogy ennek kapcsán lemondott a Habsburg-monarchia a novibazári Szandzsákról, de nem mondott le arról a törekvéséről, hogy Szalonikibe jusson,

[35] Mitrovicától már van vasut Szalonikibe.

nem mondott le arról, hogy Szerbiát megfojtsa. Emiatt a két állam közt a surlódások tovább tartottak s látszólag azzal nyertek befejezést, hogy a Habsburgok kényszeritették a szerb kormányt, hogy a szerb trónörököst mondassa le. Amikor ez megtörtént, akkor 1909 március 25-én létrejött az a megállapodás, amelyre az 1914. évi julius 25-iki ultimátumban hivatkozás történik. A Habsburg-ház imperialisztikus törekvései csak egyik része a Szerbia elleni politikának. A másik rész a magyar agráriusok törekvése, hogy a Monarchiába ne hozhassanak be Szerbiából élelmiszert. Ez sikerült. A szerbek azonban Szalonikin keresztül szállitottak élelmiszert s 1910-ben már 32.000 szarvasmarhát vittek ki Olaszországba, Maltába s Egyiptomba. Miután a Szalonikibe vivő uton ennél nagyobb forgalmat lebonyolitani nem tudtak, a szerb kormány Prahovotól, Nisen át San Giovanni di Meduába akart vasutat épiteni. A Habsburg-ház külügyminisztere erre a novibazári Szandzsákon keresztül Szalonikibe vivő vasut épitésének tervével lépett föl. Ezt a tervet Ferenc Ferdinánd is támogatta s 1912 október 10-én rendkivüli hadihitelt szavazott meg a delegáció, a Monarchia álláspontjának erősitésére.

Érdekes jelenség, hogy a trónörökösöknek mindenfelé olyan nagy volt a szerepe. Szerbiában a nemzeti törekvések élén állott, a Habsburg-monarchiában a nemzetek elnyomását irányitotta. Görögországban a trónörökös a nemzeti követelésekkel szemben a megadást javasolta s amikor a tiszti szövetség továbbra is politizált, akkor meg akarta rendszabályozni a tiszteket, mire ezek elmozditották Konstantin trónörököst 1909-ben a hadsereg főparancsnoki állásától. Konstantin ekkor Majna melletti Frankfurtba költözött. A harcias, de fecsegő német trónörököst a Kaiser Danzigba számüzte.

Az a kavargó katlan, amelyet a Balkán alkot, ezután néhány évre látszólag megnyugszik, de

megint csak innen pattan ki a tüz, amely fölgyujtja Európát. De e fölgyujtásban mégsem a Balkán a hibás. Nem hibás, mivel a nagyhatalmaknak nem volt mit keresni a tüz körül s ha a zsarátnok belecsapott Ausztria-Magyarország könnyen lobbanó ruházatába s lángba boritotta, ezért ő maga felelős, mivel megállapitható, hogy egyenesen szitotta a tüzet.

14. §. A Balkán-háboru.

(I. A Balkán-szövetség. — II. Az első Balkán-háboru. — III. A Habsburg-érdekek. — IV. A második Balkán-háboru. — V. A háboru mérlege.)

I. Az osztrák-magyar külügyi kormány és a két országban levő kormányok külön-külön is elhitték, hogy a délszlávokat a diplomaták machinációja el fogja választani egymástól. Ahogyan az osztrák diplomaták machináltak, ugyanolyan machinációkat tételeztek föl a nyugati államok diplomáciája részéről is. Annyira nem ismerték a néphangulatot Wienben, hogy a Balkánon keletkezett nemzeti irányu egyesületekről még 1914-ben is azt irhatta a „Magyar Figyelő" a Tisza István véleményének tudományos kifejezője, hogy a szláv nemzeti egyesületeket az angolok alakitották a Balkánon. A 16-ik számban azt mondja, hogy az 1909-ben alakitott Szlovenszky Jug egyesületet angol pénzen alapitották.

Wienben és Budapesten nem tudták, hogy szerbek nemcsak Szerbiában laknak. Pedig a dalmáciai szerbek elég hangosan szóltak bele a Monarchia és Szerbia vitáiba. Bizonyosra vették, hogy a délszlávokat a vallás, a történelmi fejlődés annyira elválasztja, hogy sohasem fognak egymással egyetértésre jutni. Azt meg éppen nem gondolták, hogy a Balkán-fejedelmek szövetségre lépjenek.

Azok a zavarok, amelyek szakadatlanul tapasztalhatók voltak a Balkánon, nem arra a meggyőződésre késztették a diplomatákat, hogy politikájuk helytelen, hanem arra, hogy helyes. A Balkán-zavargások föntartása volt tehát a céljuk, vagy kellett, hogy céljuk legyen. Pedig a nemzetek életrekelése nem is függött össze velük. A 19-ik század első felében megindult a Balkánon is a nemzetek önálló életre ébredése s ahogyan mindtöbben ébredtek, vált ellenállhatatlan erővé a nemzeti erő.

Az utolsó évtizedekben a macedónok kezdtek arra a tudatra ébredni, hogy nemzeti létüket a törökök elnyomják. A tudat késztette őket tettre. Velük egyidőben ujra megmozdultak az albánok is és ugyanakkor az orosz kormány a török kormánnyal szemben Ázsiára vonatkozó követeléseket is támasztva meggyöngitette ezt. A Balkán-seb fölfakadt.

A macedónok nemzeti követeléseik érvényesitése céljából nemzeti bizottságot alakitottak, ennek föladata volt őket a török uralom alól fölszabaditani. A bolgár kormány erkölcsileg és anyagilag támogatta ezt a mozgalmat.

A Törökország szomszédságában élő apró államok különben is éppen ugy támogattak minden mozgalmat, amely a török uralom gyöngitésére irányult, mint a különféle nem hivatalos szervek. E törekvésük megvalósitása céljából kötötték meg a Balkán-szövetséget is.

A Balkán-szövetség bevallott célja a török uralom megszüntetése és Törökország fölosztása. E szövetségen belül mindegyik fél a többiekkel külön szerződésre lépett, amely szerződések között a legnagyobb jelentőségü az, amelyet 1912 február 29-én és március 13-án a szerb király és a bolgár cár kötöttek egymás között. Az első a szövetség, a második a katonai megállapodás.

Mint ahogyan megszokták az összes diplomaták s magukra nézve kötelezőnek ismerték, ugy a Balkán-államok diplomatái is hazudtak. A szövetségi szerződés ugyanis azt mondja, hogy célja Mace-

donia autonómiáját biztositani.

A szerb király és a bolgár cár között létrejött szerződés 2. pontja szerint az elfoglalandó területek közös tulajdona lesznek a szerződő feleknek, de a békekötéstől számitott három hónapon belül osztozkodnak rajta. Szerbia elismerte Bulgáriának a Rodop-hegységtől és Sztruma-folyótól keletre eső és Sar Planinatól nyugatra és északra eső területére vonatkozó jogát. Ha azonban arról győződnének meg a szerződő felek, hogy a Sar Rodop, az Égei-tenger és az Ochrida-tó közti területből autonóm tartományt nem lehetne szervezni, akkor a következőleg fognak eljárni: Szerbia elfogadja magára nézve kötelezőkül a következő határokat s rajtuk tulmenni nem óhajt: a török-bolgár határtól Golem-hegynél kiindulva délnyugati irányban a Ochrida-tó irányában Kitka-hegyen, Metejevo, Podarji-konpar községeken s a vizválasztón át Bastevo községen Ljubenci és Patarlina községek közt az Osztrich-hegyen át, Talichmanci és Jivalevo községeken keresztül a Gradiste-Planinai vizválasztón át Gorichte-csucsig, majd Ivankovci és Loginci közt a vizválasztó, Veterszko és Szopoton át a Vardarig. A Vardaron át a Petropole-hegység gerincéig s innen a vizválasztón Bartbar és Krapa községek között az 1200-as magaslatig s innen Csesma-hegyig, a Baba Planinia és Kruska-Tepeszi hegyek s a vizválasztón át Szalp és Cserszka községeken keresztül, a Proiszka Planina-csucsig az 1200-as csucsig az 1330-as és 1217-es magaslaton át Livoichta és Gorenci községeken át az Ochrida-tóig.

Bulgária a maga részéről elfogadja ezt a határt, de az orosz cárnak döntése fogja megállapitani, hogy miképen állapittassanak meg a határok.

Ezen a szerződésen kivül a már emlitett katonai konvenciót is megkötötték a felek március 13-án. Eszerint abban az esetben, ha Románia megtámadja Bulgáriát, Szerbia tartozik 100.000 embert küldeni.

Ha Románia átlépi a Dunát, Bulgária csapatot kell hogy küldjön. Ha az osztrák-magyar monarchia támadja meg Szerbiát, akkor Bulgária tartozik 200.000 emberrel Szerbia segitségére sietni. Ha pedig az osztrák-magyar csapatok a novibazári Szandzsákba vonulnak, akkor ez támadásnak tekintendő akkor is, hogyha a török kormány beleegyezésével történnék, amikor is Bulgáriát ugyanaz a kötelesség terheli.

Nyilvánvaló ezekből a megállapodásokból, hogy a Balkán-szövetség tagjai ugy okoskodtak, hogy az Adria déli partját Görögország, északi partjait Szerbia fogja megkapni s azért jutott Bulgáriának a Vardártól keletre fekvő egész terület. E szerződéskötés utáni harmadik napon a macedon szervezet fölhatalmazta és megbizta Miletits és Georgow szófiai egyetemi tanárokat, mint a macedon szervezet tagjait, hogy az angol, orosz, olasz és francia kormányokat keressék föl és adják elő a macedon állapotokat és világositsák föl annak szükségességéről, hogy ezt a kérdést rendezni kell.

Ugyanazon a napon az albán reformbizottság ellen Ipek és Djakova közti uton merényletet követtek el. Egyuttal az orosz kormány ugyanebben az időben követelte a török kormánytól, hogy Perzsiának vitás területeiről vonja vissza csapatait, amit ez később meg is tett. Ehhez a megállapodáshoz Németország, amint ezt Sassanow 1914 április 26-án a dumában bejelentette, hozzájárult és igy a két állam közötti békés viszony dokumentálva volt.

Lent a Balkánon azonban tovább forrt minden és a görög kormány csak rendőri segitség igénybevételével tudja megakadályozni, hogy a krétai képviselők junius 1-én be ne menjenek a görög parlament megnyitására, aminek türése Törökországgal való nyilt szakitást jelentett volna. Ezt pedig Anglia ellenzése miatt Görögország még nem merte.

Ezalatt az olasz-török háboru tovább tartott,

sőt bonyolódott, mert Olaszország magatartása miatt a török kormány a Dardanellákat bezárta, amivel a Fekete-tenger melletti államok kereskedelmét erősen kárositotta. Oroszország emiatt április 23-án kártérités iránti igényeinek érvényesitését bejelenti az olasz kormánynak, egyuttal pedig Angliával együtt tiltakozott ezen eljárása ellen, ezért a török kormány 10 nap mulva megint kinyitja a tengerszorost.

Miután az albán zavargások folyton tartanak és a török kormány az izgatást az olaszoknak tulajdonitja, tehát május 20-án kitiltja Törökország egész területéről az olaszokat. Ugyanekkor csapatokat küld az albánok ellen, de a csapatok megtagadják az engedelmességet. Az albán mozgalom pedig folyton terjed és egészen fegyveres fölkelés jellegét ölti magára. A fölkelők megtámadják Ipeket. A kormány tehetetlen velük szemben, mert mind több katona csatlakozik a fölkeléshez. Junius 27-én már olyan erősek a fölkelők, hogy azt követelik, hogy a belügyminiszter mondjon le s ettől kezdve a lázadást a török kormány már nem tudta leverni.

II. Ilyen körülmények között a Balkán-államok folyton békés szándékaikat hangoztatták és Szerbia szeptember 14-én megszüntette a municiószállitási tilalmat is, hogy Törökországgal szemben békés tervei annál világosabban szembetünjenek, amely tilalmat azért hozta, mivel Törökország fegyverkezett. Amikor azonban megszüntette a tilalmat, ugyanekkor tartalékosokat hivott be, lovakat vásárolt. A szerb bank megszoritja a hiteleket, élelmiszereket vásárol, megtiltja a gabona és takarmány kivitelét, sőt az áruforgalmat megszünteti és csak fegyvereket és municiót szállit. Szeptember 21-én mégis azt mondja Pasics egy küldöttség kérdésére, hogy háboru veszedelme nem forog fönn.

Ugyanekkor a török kormány már nem enged át 50 vasuti kocsirakomány municiót Szerbiába,

hiába hangoztatja a szerb kormány szeptember 28-án ujra békés szándékait. Erre 30-án a szerb sereget mozgositják.

Bulgária közelebb fekszik Törökországhoz, ott már előbb kezdték a háborus hangulat előkészitését. Már augusztus 13-án nagy tüntetést rendeztek Szófiában Törökország ellen a keresztényöldöklések miatt inditandó háboru érdekében. Augusztus 24-én a sipkaszorosi ütközetek emlékünnepén a miniszterek jelenlétében harcias beszédeket tartanak. A közvélemény követeli, hogy Macedónia autonómiája érdekében démarchot intézzen a bolgár kormány.

Ezt ugyan nem teszi, de Berchtoldnak azon terve érdekében, hogy Törökország kényszerittessék arra, hogy Macedónia is ugy, mint Kréta a berlini szerződés 23. szakasza értelmében némileg függetlenittessék, a bolgár kormány minden külképviselőjének utasitást ad. Ugyanekkor megengedi a macedónoknak, hogy kongresszust tartsanak Szófiában. E kongresszus követeli a háborut. A bolgár kormány egyelőre idegenkedik ettől a gondolattól és miután a berlini szerződés végrehajtása iránti terve nem sikerül, ezért a bolgár kormány szeptember 7-én azzal a formulával lép elő, hogy Macedónia autonómiát kapjon. Majd ennek a tervnek elvetése esetére szeptember 10-én kijelenti, hogy fegyverhez nyul. Hogy ez a kijelentése mennyire komoly, azt mutatja az, hogy ezentul állandó a készülődés. A bolgár kormányelnök azonban az erre támadó pánik következtében szeptember 23-án kénytelen kijelenteni, hogy a helyzet nem olyan komoly, mert a behivott tartalékosokat mind hazaküldik.

A török kormány sem nézte nyugodtan az előbbi két állam készülődését, hanem 27-én fegyvergyakorlat ürügye alatt szintén behivta a tartalékosokat európai Törökországban. Erre a bolgár kormány 30-án elrendelte a mozgósitást. Amire a török kormány hasonló intézkedéssel felelt. Görögország pedig ugyanezt tette, mert a görögök jogaira vonat-

kozó követeléseit szintén nem teljesitette a török kormány. A háboru kitört, eredménye ismeretes, a Balkán-szövetség rövid idő alatt szétszedte Törökországot.

III. A Balkán-háboru alatt Poincaré azt javasolta, hogy minden hatalom a désinteressement absolu alapján menjen bele a Balkán-kérdés rendezésébe, de ezt a javaslatot visszautasitották a hármasszövetség hatalmai. Viszont november 5-én a német kormány visszautasitotta azt a török kérelmet is, hogy békét közvetitsen.

De nem is voltak békés szándékai, amit a Reichstagnak december 2-án kezdődött vitájában Bethmann Hollwegnek beszédéből meg lehet állapitani. E beszéd azon a fölfogáson sarkal, hogy Németországnak és a hatalmaknak joguk van a változott viszonyok közt a Balkán ügyeibe beleavatkozni. Már ekkor kijelentette, hogyha érdekeinek védelme közben szövetségeseit harmadik hatalom megtámadná, akkor szövetségesi kötelességéhez hiven kitartana és szintén beleavatkoznék a háboruba. Aki a külügyekben használtatni szokott kifejezéseket érti, az tudja, hogy ez fenyegetés.

Ugyanekkor Ledebour képviselő kifogásolta, hogy a nagynémet mozgalom célja Kis-Ázsiát megszerezni, kifogásolta, hogy Angliával folytonos egyenetlenségben él Németország, ami miatt Oroszországtól félnie kell. Mások Ausztriát támadták és nem helyeselték, hogy Ausztria szerb politikája miatt Németország háboruba keveredhetik. Ezt annál inkább kifogásolták, mert amint megállapitották, Bécsben háborus párt van, mely a Balkán-népek háboruját ki akarja használni.

E vádak alapja az a körülmény, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter már október 10-én az 1912. évre 81.6 millió korona póthitelt kért hadianyagra és hajókra a delegációktól. Az osztrák szocialista képviselők interpellációt terjesztettek a miniszterelnök elé október 22-én a béke fönntartása érdekében, melyre Stürgkh 29-én felelt. Feleletében kiemelte, hogy a kormánynak nincsenek támadó céljai, de azt ki kell jelentenie, hogy *egyetlen nagyhatalomnak sem célja a béke minden áron való fönntartása.* Viszont abban a beszédben, melyet Berchtold a delegációknak Budapesten november 5-én való megnyitásakor mondott, semmi fogható sem volt.

De már november 12-én azt irja a „Fremdenblatt", tehát a külügyminiszter lapja, hogy Ausztria-Magyarország megérti a győzelmek teremtette uj helyzetet és megérti azt a szerb törekvést is, hogy kikötője legyen, de azt nem türi, hogy ez a kikötő az Adrián legyen. Ha szem előtt tartjuk, hogy Bulgária a Monarchia szövetségese volt s hogy e nyilatkozat ez ellen fordul, akkor nyilvánvaló, hogy Bulgáriát eleve megnyugtatta az osztrák-magyar külügyi kormány, hogy a Vardartól keletre eső területek bolgár területek maradnak. Igy a bolgár kormányt kétszinü játékba kergette a wieni külügyminiszter. Ez kétségtelen, ha tudjuk, hogy ezt a cikket a trónörökös elnöklése mellett Budapesten tartott katonai tanácskozás előzte meg november 11-én. Utána pedig következett a kiképzett legénység visszatartása s az ujoncoknak nevezett katonaság szállitása Boszniába, melyet az akkor ülésező negyvennyolcas ellenparlamentben Apponyi, Károlyi, Batthyány élesen támadtak.

Az osztrák politika csak Szerbia ellen irányult s ezért nem is forgott fönn ok az összeütközésre, mig Bulgária, mint föltétlen győző a balkáni népek diktátorának látszott. Ezért mondhatott Berchtold november 18-án olyan békés hangu beszédet és hivatkozhatott Danevre, akivel a kérdéseket tisztázhatta. Hogy ennek dacára határozottan nem cáfolták a prizrendi konzul esetét, akit a szerbek állitólag kasztráltak, ezzel a közvéleményt állandóan a szerbek ellen akarták hangolni. Ez annál nagyobb baj volt a béke lehetőségére, mert november 22-én köztu-

domásuvá lett, hogy a keleti határon három hadtestet mozgósitottak. Ez a körülmény összevetve azzal, hogy a Reichstagban és a magyar képviselőházban ugyanegy időben terjesztettek elő három-három törvényjavaslatot a kivételes állapotról; lovak, jármüvek s automobiloknak katonai célokra való fölhasználásáról és a behivott katonák családtagjainak segélyezéséről, nyugtalanságot okozott, mely tüntetésekben és a lapoknak heves cikkeiben nyilvánult.

Ugyanez alatt az idő alatt az ántánt hatalmai a nagyhatalmak békéje érdekében nem kis eredménynyel fáradtak, mert hiszen akkor nem jött volna létre a londoni konferencia. Viszont békés szándékaikat árulták el azzal is, hogy elismerték egyrészt a győző országoknak azt a jogát, hogy a békefeltételeket ők maguk állapitsák meg és az ántánt hozzájárult ahhoz is, hogy Albánia autonómiát kapjon.

Pasics már november 21-én ugy nyilatkozott, hogy Szerbia Durazzó és Alessió közti albán tengerpartot követeli, tehát Szerbia nem akart beleegyezni abba, hogy Albánia független legyen. Miután ugy tünt, mintha Szerbia mögött Oroszország állana, tehát a Westminster Gazette november 26-án figyelmeztette Oroszországot, hogy Anglia nem fog háboruba menni a szerb követelések kedvéért.

Poincarénak az a terve, hogy a követek konferenciája Londonban állapitsa meg a történendőket, minden oldalon tetszésre talált. Ez a konferencia rövidesen összeült s már december 20-án kimondta, hogy Albánia függetlenségét óhajtja a szultán fönnhatósága alatt, egyuttal pedig Szerbiának adriai kikötőhöz való jogát elismerte.

Oroszország magatartása is békés volt ez alatt az idő alatt. Sasonow orosz külügyminiszter nyilatkozatai ismételten szintén békések voltak. A szeptemberi mozgósitástól kezdve december 27-ig nem történt semmi, amikor a cár még a poltawai és charkowi kerületben is mozgósitott. Nem tudni, hogy ez mennyiben volt felelet arra, hogy Hötzendorfi

Conrád vezérkari főnök Bukarestben járt. Összefüggést kell a két esemény között keresnünk, mert december 9-én a román parlament megnyitása alkalmával a trónbeszéd erősen hangsulyozza Románia nagy szerepét és jelentőségét a Balkán-kérdésben, amelyet hadserege révén gyakorol. És hogy nemcsak beszélni akartak, azt mutatta az, hogy 151 milliónyi rendkivüli hitelt kért és kapott a román kormány a hadsereg céljaira. December 31-én pedig a román kormány már értesitette a bolgár kormányt arról, hogy mit követel tőle. Ezekből a fölsorolt tényekből látnivaló, hogy a Habsburgok külügyminisztere viszályt támasztott Szerbia és Bulgária közt, valamint Románia s a Balkán-szövetség közt.

Alig hat héttel későbben Bulgária kénytelen volt Romániának Szilisztria melletti Medjidi Tabiát és a Fekete-tenger partjait Karapsáig odaigérni, mert az ellene fordult Balkán-államokkal szemben megállani nem tudott. A nagyhatalmak mindent elkövettek, hogy Bulgária engedjen, de egyuttal fölhivták a román kormányt, hogy a végső eszköz igénybevétele előtt a nagyhatalmak közvetitését vegye igénybe. Ez annyira sikerült, hogy 1913 januárjában Szerbia is engedékeny volt a nagyhatalmak követeléseivel szemben, a szerb kormány január 8-án kijelentette, hogy a békekötés után visszavonja csapatait az adriai partokról.

A szerb sajtóban azonnal elégedetlen hangok hallatszottak amiatt, hogy a Bulgáriával való szövetségi szerződés csak terheket ró Szerbiára, mert *kénytelen megosztani hóditásait Bulgáriával, mig önálló hóditásainak megtartásáért folytatott küzdelmében Bulgáriára nem számithat.*

Ez a Bulgáriával szembeni elhidegülése annál veszedelmesebb volt, mert az albán-kérdést azzal, hogy Szerbia lemondott az Adriai-tengerpartról, nem lehetett elintézettnek tekinteni, mert Albánia határainak kérdése is teljesen elintézetlen volt. És miután a szerb kormánynak az Adriáért keleten kellett

kárpótlást keresnie, ami magában hordta a szerb-bolgár konfliktus csiráit.

Közben az osztrák-magyar diplomácia mindent elkövetett, hogy az Albánia fölötti protektorátust megszerezze. Már február 21-én megjelent a megszervezett albán bizottság határozata, hogy március 1-ére Triestbe albán kongresszust hivnak össze, mely nagy Albániát fog követelni. Ezzel szemben Szerbia minél kisebb Albániát akart teremteni. Nem csoda, hogyha az orosz kormány ugyanakkor viszont teljes jóakaratát mutatta a délszlávoknak. Február 24-én a szerb hivatalos lap egy orosz kormányrendeletet közölt, mely szerint a cár a délszlávoknak és elsősorban a szerbeknek több orosz katonai iskolába való fölvételét engedi meg.

A bolgár kormány most már egészen nyiltan arra törekedett, hogy a szerbeknek bizonyos területi követeléseit szintén meghiusitsa. Igy március 2-án a „Temps"-ban a belgrádi bolgár követ által inspirált cikk jelent meg arról, hogy Köprülü, Prilep, Ochrida és Monasztir nem lesznek Szerbiáé. Ez a hir rendkivül fölizgatta a szerbeket. Ezért aztán a szerb kormány a Skutarit még mindig ostromló montenegrói csapatokat kiegészitette. Amivel kétségtelenül azt akarta elérni, hogy befejezett tények előtt álljanak a nagyhatalmak. Amikor április 23-án sikerül a montenegrói csapatoknak bevenni Skutarit, az összes szlávok nagy örömmel fogadják a hirt. Prágában sok házra lobogót tüznek, nagy tömegek vonulnak az utcákon és Montenegró mellett tüntetnek, mig a rendőrség közbe nem lép.

A hivatalos Ausztria-Magyarország azonban siet a montenegrói siker eredményét letörni. A hatalmakhoz fordul és kijelenti, hogy nagyhatalmi presztizsének megőrzése érdekében nem türheti, hogy Skutari elfoglalása az eddigi helyzetet megváltoztassa. Föllépése olyan erélyes, hogy az olasz kormány is kijelenti, hogy a Montenegró elleni katonai föllépésben részt vesz, ami annyira komoly,

hogy Cattaró fölötti Lovcsen-hegyen már ott vannak a montenegrói ágyuk. Tudjuk, hogy Montenegró hetek mulva kénytelen volt kiüriteni Skutarit. Ezután nemsokára, május 14-én a Monarchia bekebelezi Ada-Kaleht.

IV. Közben a szultán elleni háboru tovább folyt, miért is Szerbia nem volt hajlandó csapatait Albániából visszavonni. Másrészről azonban mind élesebb ellentétek merültek föl a szövetséges Balkán-államok közt, melyeket a féltékenység s a nagyhatalmak izgatása is táplált. Amikor március 28-án a bolgárok Drinápolyt a törököktől elfoglalták, a szerbeknek nagyon kevés szerepük volt és ezt a balkáni lapok mindenféleképen pertraktálták. Ugyannyira, hogy április 9-én fölhivta a szerb hadügyminiszter a lapokat, hogy a szövetségesek tekintélye érdekében ne feszegessék ezt a kérdést.

Ugyanekkor fölhangzott az a követelés a szerb lapokban, hogy a szerb-bolgár megállapodást revizió alá kell venni, mert akkor, amikor megkötötték, más viszonyok voltak és a helyzet azóta lényegesen megváltozott az egyik szerződő fél javára. Bizonyos, hogy ezt a gondolatot az a körülmény váltotta ki, hogy Szerbia bizonyos volt afelől, hogy az Adrián nemcsak, hogy nem kap tengerpartot, hanem hogy Albánia lényegesen nagyobb lesz, mint amekkorára az ő érdekeinek megóvása céljából ezt szeretné.

A szerb—osztrák-magyar—bolgár viszony mindjobban kiélesedik, ugy hogy május 21-én a „Szrpszka Zastava" már azt irja, hogy miután Péter király, aki Bulgáriával szerződött, nem üzenhet neki háborut, tehát köszönjön le, hogy a szerb érdekek sérelmet ne szenvedjenek. Ez a fölhivás nem annyira a kiállyal való elégedetlenséget fejezte ki, mint a helyzet komolyságát. Ezért a szerb kormány május 28-án expozét adott, melyben kijelentette, hogy a szerb-bolgár szerződés abban a föltevésben jött létre, hogy Szerbia az Adriai-tengerpartot megkapja. Miután érdekeit a bolgárok érdekének e kérdésben

alárendelte, tehát a szerződést revideálni kell. Arra nem tért ki, hogy miből állott az alárendelés. De bizonyos, miszerint arra célzott, hogy Szerbia követelte volt, hogy az osztrák-magyar monarchiával szemben is védjék meg a szövetségesek foglalásaikat. Bulgária ezt nem akarta, tehát azért követelt Szerbia most utóbb azokból a területekből, melyeket Bulgária különben megtarthatott volna. A szerb kormány expozéja a háboru ujabb kitöréseért is a bolgár kormányt okolja, amely mindenáron meg akarta szerezni Drinápolyt. A szövetségeseknek ezért kellett közvetlen a békekötés előtt a török seregekkel ujabban megütközni. Miért is ellenszolgáltatást követelhetnek.

Bulgária a vele közölt jegyzékre adott feleletében nem adott határozott választ és főleg arra nem, hogy a fölmerült kérdések elintézéséig demobilizáljanak. Ugy látszik, azért nem, mert győzelmes csapataiban bizva, ezt a kérdést is a fegyverekre akarta bizni. Valószinüleg nem tudta, hogy Románia és Szerbia junius 10-én szövetségre léptek. A szövetségi szerződésnek idetartozó része a következő:

11. A szerb király Ő Felsége kijelenti, hogy mindazon földeket, melyek a Dunától és az erdélyi havasoktól északra feküsznek és románok által lakottak vagy főleg román a lakosságuk, a román király érdekkörében fekvőknek fogja elismerni.

12. A román király Ő Felsége kijelenti, hogy mindazon földeket, melyek a Dunától északra és a Tiszától nyugatra feküsznek, a szerb király érdekkörében fekvőknek fogja elismerni.

15. Félreértés esetén, valamint azon esetekben, mikor az orosz császári kormány, a külső események lehetősége mellett az egyik vagy mindkét magas félnek valamely különös diplomáciai vagy hadi segitséget nyujt, a végleges döntés a minden oroszok császárja Ő Felsége bölcs belátásától függ.

16. A jelen szerződés, melynek érvénye tizévi időtartamra szól, jogerőre lép haladéktalanul az

aláirás után és megujitható a határidő bevégzése előtt is.

Külön megegyezések, melyek a jelen szerződésből folynak, mindkét szerződő magas fél kormányának döntése elé terjesztetnek. Ezt a szerződést Bukarestben Majorescu külügyminiszter, Avarescu vezérkari főnök, Christescu ezredes, Belgrádban pedig 1913 junius 10-én Pasics miniszterelnök, Putnik vezérkari főnök irta alá.

E szerződés alapján Románia hadereje is a Bulgária ellen forduló régi szövetségesek rendelkezésére állott s ha a bolgár cár még sem engedett, ennek oka az volt, hogy az osztrák-magyar monarchiában bizott. Ferdinánd bolgár cár volt a Monarchia exponense. Fegyverre engedte a döntést s junius 30-án megkezdette az ellenségeskedéseket. De Szerbia, Bulgária és Görögország egyaránt a másikra tolta ennek előidézését. Románia még nem mozdult.

Miután mindegyik fél kijelentette, hogy a háborut nem akarta, julius 2-án már nagy csata fejlődött ki Retki-Buki-Zlatovo-Kocsana-Istip közt, melyben a bolgároknak vissza kellett vonulniok. Erre julius 3-án Románia szintén mozgósitott. Julius 5-én a görög követ elhagyta Szófiát. Ezután az áruló Bulgáriát volt szövetségesei is megrohanták. Alig néhány nap alatt a bolgárok minden oldalon vereséget szenvednek és a román csapatok julius 10-én átlépik a bolgár határt. Erre a bolgár király a szerbek által már régen fölkért cári békebiróságot elfogadta. Sasonow azonnal fölkérte a szerb és görög kormányt, hogy közöljék vele a békeföltételeket. Julius 30-án Bukarestben már összeül a békekonferencia. És augusztus 6-án már megvan a béke, 9-én már szétmegy a békekonferencia.

A bukaresti békét augusztus 10-én irták alá. A benne foglalt megállapodások a következők:

1. Bulgária királya közt egyrészt, Görögország, Montenegro, Románia és Szerbia közt másrészt, valamint ezek örökösei és utódai közt béke és barátság

fog uralkodni.

2. Az V. melléklet szerint Románia és Bulgária helyesbitett határa a Duna mellett Turtukajtól kiindulva a Fekete-tengerig Ekrenétől délre huzódik. Bulgária köteles legföllebb két éven belül a sumlai és ruszcsuki, valamint Balcsik körül 20 kilométernyi zónában levő eröditéseket lerombolni. A határt egy vegyes bizottság 14 napon belül a helyszinén fogja megállapitani és az uj határ következtében földarabolt birtokok fölosztása iránt intézkedni. A véleménykülönbségeket döntőbiróság fogja eldönteni.

3. A jegyzőkönyv IX. mellékletének megfelelően a Szerbia és Bulgária közötti határ a Patarissa hegynél a régi határnál kezdődik és a régi török-bolgár határ mentén a Vardar és Sztruma közötti vizválasztón tovább halad, a felső Strumica-völgyet kivéve, mely Szerbiáé lesz; a határ a Belcs-hegységnél végződik, ahol a görög-bolgár határral érintkezik. A határt 14 napon belül vegyes bizottság fogja megállapitani, ugy mint a 2. pont szerint.

4. Azok a kérdések, melyek a régi szerb-bolgár határra vonatkozólag fölmerülnek, a jegyzőkönyv mellékletében létrejött megállapodás szerint fognak eldöntetni.

5. Görögország és Bulgária közti határ a jegyzőkönyv V. mellékletének megfelelően az uj szerb-bolgár határtól indul ki, a Belcs-hegység gerincén halad és a Meszta-folyónak torkolatánál az Égei-tengernél végződik. A határkérdéseket ugy intézik el, mint fönt.

6. A főhadiszállásokat azonnal értesitik a békekötésről. Bulgária azonnal elkezdi a leszerelést.

A többi pontok a leszerelésre és a megszálló csapatokra vonatkoznak.

Másnap Ferdinánd bolgár király proklamációt intézett az országhoz, mely azt mondja: „Szövetségeseink, akikkel egészen határozott szerződéseink voltak, elárultak és el akarták venni azt, amit tizezrek vére árán szereztünk. A bolgár nemzet fejétől az utolsó parasztig kellett, hogy fölbőszüljön ezen a rabláson. Egyetlen ember sem nyugodhatott bele abba, hogy küzdelem nélkül vesszen el Monasztir, Ochrida, Dibra, Perlepe, Szaloniki, Szerresz és más helyek, hol testvéreink laknak. Régi szövetségeseink kihivása folytán nehéz szivvel kénytelen voltam a harcot ujra fölvenni. Eredmény is koszoruzta volna küzdelmünket, hogyha előre nem látott politikai események erőnket meg nem bénitották volna. Miután minden oldalról megtámadtak s mind az öt szomszédunkkal egyszerre nem voltunk képesek a harcot folytatni, kénytelenek voltunk a bukaresti békét aláirni, mert nem veszélyeztethettük összes szerzeményünket...“

Természetes, hogy Ferdinánd vérző szivvel és keserü haraggal irta alá a szerződést, melyben le kellett mondania sok olyan területről, melyeket vérrel szereztek katonái. Az is természetes, hogy a barátságos Ausztria-Magyarországot rávette, hogy tiltakozzék a bukaresti béke ellen.

Szeptember 29-én létrejött a szultánnal is a béke, mely szerint Bulgária határa a Maricanál kezdődik és a Rezvaja torkolatánál végződik, Iniádától északra. Demotika, Drinápoly és Kirkilissze Törökországé marad. Érdekes, hogy ebben a szerződésben följogositották a régi török alattvalókat arra, hogy négy éven belül elhagyhassák Bulgáriát és a szultán fönnhatósága alá térjenek vissza.

V. Az emlitett két békekötéssel a Balkán békéje még nem volt biztositva. Az első béke ellen az osztrák-magyar monarchia foglalt állást, Albánia határai még nem voltak megállapitva, az Égei-tengeri szigetek kérdése megoldásra várt.

A bukaresti béke kérdése nyert legelőbb megoldást. A Monarchia és Németország bünössége tudatában nem ragaszkodott Bulgária védelméhez.

December 9-én a német kancellár és Tisza István egyidejüleg kijelentették, hogy a bukaresti béke revi-ziója nem szükséges. A kancellár nyilatkozatának volt azonban egy része, mely a világháboru csiráit láttatni engedte. E rész az, mely a Kis-Ázsiában érde-kelt hatalmak megállapodásáról szól.

Az osztrák-magyar és német diplomáciának hatá-rozott sikere volt, hogy Szerbia nem tudott a tenger-hez jutni s hogy a török kormány nem vesztette el bizalmát a német kormány iránt. Szerbia megrövidi-tése Ausztria-Magyarországgal szemben azonban ter-mészetes ellenszenvet váltott ki, ezért a Monarchia déli részeiben hadilábon maradtak a csapatok.

Törökország a bukaresti béke dacára üldözte a görög lakosságot és a berlini kongresszus által az örményekre nézve megállapitott reformokat még mindig nem valósitotta meg. Ezért a görög nemzeti-ségü törökök érdekében a francia és orosz kormány már 1913 novemberében, az örmények érdekében a német és orosz kormány ugyanez év december végén a török udvarnál közbenjárt.

Egész Európa közvéleménye izgatott volt ezeken kivül az osztrák-magyar külügyminiszter álláspontja miatt, aki azt követelte, hogy Albánia, mint külön nemzet önállósittassék. A vegyes nemzetiségü állam miniszterének álláspontja abból a gondolatból fakadt, hogy Szerbia ne jusson ki az Adriához, inkább nem-zeti jogokat ismerjenek el. A szerb kormány a londoni követi konferencia határozata alapján jogot nyert volt egy kikötőhöz s 1913 január 8-án mégis kénytelen volt osztrák nyomás folytán visszavonni csapatait az Adria partjáról. Albánia független állam lett s az osztrák befolyás folytán Wied herceg lett az albán fejedelem. Amikor azután a szerb kikötőhöz való jogot később érvényesiteni akarta a szerb kor-mány, sehol sem talált meghallgatásra. Ezért a Monarchiával szemben izgatott volt a hangulat az egész Balkánon.

Egész Európára átterjedt ez az izgatottság s 1914. év elején még és már nagyon feszült volt a han-gulat. A köztársaság mindent elkövetett, hogy ezt a feszültséget csökkentse. S ezért a Bagdad-vasut és ennek szárnyvonalaira nézve megegyezett volt a német kormánnyal. Szintigy az angol kormány tagjai még folyton a lefegyverzést propagálták. Lloyd George a „Daily Chronicle" január elseji számában leadott interjujában „szervezett őrület"-nek nevezte a hadsereg folytonos szaporitását.

Sir Edward Grey angol külügyminiszter február 4-én tartott manchesteri beszédében szintén kitérve a fegyverkezésre, azt mondotta, hogy a fegyverkezés versenye, sajna, olyan verseny, melyben az egyik versenyző lemaradása a többieket nem fogja lassi-tásra késztetni. Ő a maga részéről a legnagyobb örömmel fogadná a fegyverkezés csökkentését, de vannak államok, melyek a fegyverkezést belpolitikai kérdésnek tekintik és semmiképen sem kaphatók arra, hogy valamilyen megállapodást létesitsenek erre vonatkozólag más államokkal. Nem mondta meg, hogy mely állam az, mely ezt a megállapodást per-horreszkálja, de mindenki megértette.

A március 17-iki alsóházi ülésen Churchill ten-gerészeti miniszter a Ház előtt fekvő tengerészeti költségvetésben levő emelést azzal indokolja, hogy Angliának kötelessége nyolc hajót épiteni azalatt, mig a hozzá erőben legközelebb álló hatalom ötöt épit és rátért a Németország kormányának fölaján-lott egyezségre, melyet ez nem fogadott el.

Amig a külügyek a Balkán miatt még mindig bizonytalanok voltak, Németországban a lapok és néhány képviselő részéről a francia idegen légió miatt nagy agitáció indult meg, melynek sponteitásá-ban akkor senki sem kételkedett, utólag azonban mindenki kételkedni fog benne. Ez a kétkedés annál jogosultabb, mivel az idegen légió segélybizottságá-nak alakulásán tömegesen vettek részt katonák és

tisztviselők, pedig a német hadseregben sohasem volt olyan szabadság, hogy katonák felsőbbségük engedélye nélkül ilyet tehettek volna.

Mialatt Németországban a franciák elleni gyülöletet szitották, a francia nép a béke érdekében dolgozott és a francia-német béke berni konferenciája által létesitett bizottságnak május 30-iki ülésén résztvett francia képviselők már kijelenthették, hogy a kamara négyötöd részét képviselik. Ez alkalommal egy határozati javaslatot fogadtak el, mely megállapitja, hogy nincs messze a nap, mikor a népek ellenséges érzelmeit tápláló sajtó és fölbujtóitól számon fogják kérni eljárásukat. Addig is a két ország informálása céljából rendszeres értesitést szerveznek, hogy ne lehessen a kedélyeket tendenciózus hiresztelésekkel izgatni.

Ha összevetjük e néhány hónapnak rövid történetét az előző idő történetével, akkor azt kell látnunk, hogy az eseményeket már előkészitették, sokkal rendszeresebben, mint ahogyan ezt akkor meg lehetett látni, amikor még sok jelenség céljáról nem tudtunk magunknak számot adni.

Németország és Ausztria-Magyarország ugyanis a Balkán eseményei miatt mindinkább idegessé vált. A két ország kormánya mindenütt ellenséget látott és bizva a hármasszövetségben összekötött államok egymással szemben vállalt kötelezettségében mindinkább erélyesen lépett föl. Albánia létesitése és fejedelemség alakitása által függetlenné tétele az ő és Németország erélyeskedésének folyománya. Ennek a föllépésnek már deferált Szerbia is, ugy hogy Pasics 1913 októberben kijelenthette Bécsben folytatott tárgyalások alapján, hogy a megegyezés létrejött.

Ennek az erélyeskedésnek hátterében azonban a német korlátot nem ismerő imperializmus volt, melyet egy német publicista igy fejez ki: Németország jövője megköveteli Ausztria-Magyarországnak a Balkán-államoknak és Törökországnak és azonfölül az Északi-tenger kikötőinek magába olvasztását, uralma Berlintől Bagdadig és nyugaton Antwerpenig fog terjedni... (Idézi a *Népszava* 1914 január 25. száma.)

Ezek a kivánságok pedig nem jámbor óhajok, legalább is ezt mutatják Belgiumnak és Hollandiának a német államszövetségbe való kebelezésére vonatkozó törekvések. Ezt mutatja Liman német tábornoknak boszporusi parancsnoksága; ezt az a körülmény, hogy Jagow külügyi államtitkár azt mondhatta Take Jonescunak, hogy „Ausztria-Magyarország addig áll fönn, amig Németország érdekei követelik, amig Németország akarja..."

Ezért tehát nem is saját, hanem Németország politikáját csinálta Ausztria-Magyarország, amikor 1913 végén fölfujta a ruténeknek azt a törekvését, hogy nem akarnak a görög katolikus egyház hivei maradni, hanem a keleti egyházba akarnak áttérni. A nagy máramarosi pör és az egész eljárás az összes nemzetiségeknek szólott, akik közül akkor különösen a románok állottak elő követelésekkel. Csakhogy ezekkel nem lehetett olyan könnyen elbánni, mint a ruténekkel, mert félni kellett a román-osztrák-magyar feszültségtől, mely akkor fönn is állott, mint azt Czernin bukaresti osztrák-magyar követ „Az Est" tudósitója előtt 1914 január 23-án ki is jelentette.

Ezért a magyar lapok, melyek Romániáról hónapokon keresztül hallgattak, ebben az időben Románia ellen tüzeltek. Ekkor adták le az ellenünk irányuló román-szerb szerződést is, melynek valódiságát akkor Bukarestben megcáfolták.

III. FEJEZET.

15. §. Az ultimátum előtt.

(I. A Hohenzollern-törekvések. — II. Albánia. — III. Szerbia.)

I. Láttuk, hogy a történetiró legnehezebb föladata az uralkodóházak törekvéseinek megállapi-

tása. Ha meg akarom tudni az egyesről, hogy mit tervez, akkor nemcsak a jellemét, hanem eszményeit, viszonyait, körülményeit, észbeli tehetségeit is ismernem kell. Az uralkodók olyan külön világban élnek, hogy mindezt nagyon bajos róluk megtudni. Viszont azonban az állami gépezet élén állanak s igy az állam szerveinek eljárása ad fölvilágositást az uralkodóházak, a nekik alárendelt állami hatóságok, országaikban élő kapitalisták törekvéseiről, akiket az uralkodók képviselnek.

Emlitettük már, hogy a külföldön német pénzen bankokat alapitottak. Ezeknek föladata volt a német érdekeket szolgálni. A bankokon kivül a német kormány ujságokat tartott a külföldön, amelyek föladata volt a németek ellen izgatni, hogy az ilyen lapok cikkei bizonyitékul szolgáljanak annak az idegen országnak ellenséges indulatáról.

1913 április 18-án Liebknecht Károly képviselő a Reichstagban beszédet tartott, amelyben elmondta azt, hogy a német fegyvergyárak és köztük elsősorban a Krupp-gyár külföldi lapokat fizetnek és tartanak, hogy háborura izgassanak Németország ellen. Megvádolta a Krupp-gyárat még azzal is, hogy igazgatósága megvesztegetett több állami hivatalnokot, hogy államtitkokat tudjon meg.

Azok közt a lapok közt, amelyeket a német fegyvergyárosok megvettek, szerepelt névszerint a Figaro. Az a vádja Liebknechtnek, hogy a Krupp-gyár megvesztegetett állami hivatalnokokat, igaznak bizonyult. A német parlamentnek nem állott módjában a Figarora vonatkozó vád valódiságát tisztázni. Amikor a Liebknecht beszédét közölték, a magyar lapok csak azzal merték jelezni, hogy Hohenzollern Vilmos is ott van a háttérben, hogy dült betükkel irták, hogy *a császár rendkivül érdeklődik az ügy iránt.* Azt meg sem emlitették, hogy a császár egyik főrészvényese a Krupp-gyárnak.

Anélkül, hogy a háboru kérdésének gazdasági okait kutatnók megállapithatjuk, hogy számos di-

nasztikus törekvés is a háboru felé hajtotta Európát. Ma már tisztábban látunk ezekben a kérdésekben, mert tudjuk a következőket: a Marokkó-krizis miatt majdnem háborura került a sor és Franciaország engedékenységén mulott, hogy békésen lehetett a viszályt elintézni; a német és francia tőkések közös társaságot alkottak Marokkó kihasználására, tehát nem gazdasági érdekek mozgatták a kormányokat; a német kormány akkor ujra elhatározta, hogy a hadsereget tovább fejleszti.

Erről az elhatározásáról s ennek népszerüsitéséről igen jelentős dolgokat olvasunk a német kormány 1913 március 19-iki emlékiratában, amely már április 2-án Etienne francia hadügyminiszter birtokában volt. Jellemző a kormányok egymáshoz való viszonyára, hogy két héten belül már a francia kormány kezében vannak a német kormány legtitkosabb aktái. Föl kell tennünk, hogy hasonlóképen a német kormány is meg tudta szerezni a francia kormány iratait.

Ez a német emlékirat nagyon határozottan elmondja, hogy mi a Kaiser politikája és taktikája: „A néppel meg kell értetni, hogy a mi fegyverkezésünk csak válasz Franciaország háborus készülődéseire és politikájára. A néppel el kell fogadtatnunk azt a gondolatot, hogy nekünk támadó háborut kell inditanunk, ha le akarjuk küzdeni az ellenség provokálásait. *Óvatosan kell a dolgot meginditanunk, hogy ne ébredjen föl a gyanu* és megkiméljük a válsággal járó pusztulásoktól gazdasági életünket. Ugy kell a dolgokat intéznünk, hogy a hatalmas fegyverkezés, az óriási áldozatok, a politikai feszültség hatása alatt *mindenki megkönnyebbülésnek érezze a háboru meginditását,* hiszen a háboru után, éppen ugy, mint 1870 után a békés munkának és föllendülésnek évtizedei fognak következni. A háborut pénzügyi szempontból is elő kell késziteni. E tekintetben még nagyon sok a tennivaló. Nem szabad a pénzemberek bizalmatlanságát fölkelteni, noha tudjuk,

hogy sok olyan dolog van, amit nem lehet titokban tartani."

„...Észak-Afrikában és Oroszországban zavargásokat kell támasztani... Evégből sürgősen arra kell törekednünk, hogy jól kiválogatott megbizottak révén befolyásos emberekkel jussunk érintkezésbe Egyiptomban, Tuniszban, Algirban és Marokkóban, hogy igy a tengerentuli háboru esetére szükséges előkészületek megtörténjenek. ....Néhány évvel ezelőtt tett első kisérletünk megteremtette a szükséges összeköttetést.[36] ... Olyan fölkeléseket, amelyeket a háboru idején megbizott ügynökök szerveznek, gondosan kell megfelelő eszközökkel előkésziteni. A fölkelők első dolga a közlekedési eszközök használhatatlanná tétele legyen."[37]

„...a kis államokat arra kell kényszeriteni, hogy tartsanak velünk vagy pedig meg kell félemliteni. Bizonyos körülmények között hadseregeiket és váraikat könnyü szerrel le lehet verni... Ez volna talán Belgiummal és Hollandiával szemben a teendő."

Ez az emlékirat egészen őszintén föltárja azután még a Kaiser jövendő politikáját is, amelyet a német kormány a legutóbbi időben követett is.

A Reichsbankról köztudomásu, hogy titokban nagy aranytartalékokat gyüjtött s igy alig egy milliárdnyi aranykészletét már 1913-ban 2000 milliárdig fölvitte. A Reichsbank elnöke ugyanakkor kiadta a jelszót, hogy takarékoskodni kell s be kell vinni minden fillért a bankokba. A nagybankok ezután megvonták a kicsinyektől a hiteleket vagy resztringálták azt és emiatt krizisszerü helyzet volt ebben az időben a magyar pénzpiacon is.

Emlékezetes, hogy amig 1912-ben az Osztrák-Magyar Banknak még az volt az álláspontja, hogy

[36] Célzás a marokkói ellenszultán sikeres támogatására.

[37] Ezért őrizték nálunk a háboru elején mindenütt olyan gonddal a vasutakat és hidakat.

bekebelezett követelések alakjában kell a vidéki intézeteknek a pénzüket elhelyezni, ezután azt a jelszót adta ki, hogy a pénzintézeteknek mobiloknak kell lenniök: hogy pénzüket kereskedelmi váltókba kell fektetniök.

Ime igy függnek össze a külpolitikai kérdések a mindennapi élettel. A vidéki parasztgazda, akitől a váltó megfizetését követelte a kis szövetkezet vagy vidéki pénzintézet, nem tudta, hogy miért kell neki egyszerre megfizetnie azt az összeget, amelyet részletekben nagyon kényelmesen meg tudott volna fizetni. A vidéki apró intézetek igazgatósági tagjai nem tudták, hogy miért kell nekik minden visszleszámitolt váltót visszafizetniök, amikor eddig kinálták nekik a pénzt, amikor a nagy intézetek nemrégen még rájuk erőszakolták a hitelt. A kis vidéki intézetek elpusztultak s nem tudták, hogy ez a külpolitikával függ össze.

Ezeknek az összefüggéseknek meglátására csak nagyon kevés embernek volt meg a tudása, csak kevés értette meg az összefüggést. A nagy tömeg a kérdés rendkivüli méretei előtt szédelegve járt s jobbra-balra vetődve végre is a kormányok népellenes politikáját támogatta szavazatával.

Ebben az időben már egészen biztos tudomása volt a francia kormánynak arról, hogy a Kaiser megszünt a béke hive lenni, mert a francia köztársaság berlini követe, Jules Cambon 1913 november 2-án jelentést tesz a Kaiser és Albert belga király beszélgetéséről, amely alkalommal a Kaiser kétségtelen kijelentést tett arra nézve, hogy háborut akar, ami miatt a belga király rendkivül megijedt.

A beszélgetésben Moltke vezérkari főnök is részt vett s ennek magatartását Cambon következőleg irja le: „Moltke tábornok ugyanolyan szellemben beszélt, mint ura. Ő is kijelentette, hogy a háboru szükséges és elkerülhetetlen, de még a császárnál is jobban bizott a győzelemben. A belga király e fölfogással szemben utalt arra, hogy ez az okoskodás félreismeri vagy el-

torzitja a francia kormány szándékait és hogy helytelen dolog *a francia nép igazi érzéseit néhány szájas uszitó vagy lelkiismeretlen kalandor nyilatkozatai alapján megitélni.* Ezek az ellenvetések azonban nem győzték meg sem a császárt, sem a vezérkari főnököt."

Ma már tudjuk, hogy miért nem győzték meg. Hiszen a francia sovinizmust a Kaiser tarttatta fönn és szubvencionáltatta.

II. Az osztrák-magyar politika, amint arra ismételten rámutattam, nem volt a nyolcvanas évek óta más, mint a német Kaiser külpolitikájának támogatása. Ezt a németek éppen olyan jól tudták, mint a fölvilágosodott magyarok. A „Népszava" 1914 január 25-iki számában ezt ki is fejtette s német véleményeket idézett arra nézve is, hogy a németek nemcsak nem törődnek a Monarchia épségével, hanem egyenesen fölosztandónak tartják. Amint egyik német publicista kifejezte, ez a föltétele annak, hogy a Németbirodalom Antwerpentől Bagdadig terjedhessen. Ugyanez a cikk idézi Take Jonescunak azt a hiradását, hogy őelőtte Jagow külügyi államtitkár Berlinben azt a kijelentést tette, hogy az osztrák-magyar birodalom addig él, ameddig Németország akarja.

Német politika kergetett minket, mert amint a kancellár a Reichstagban mondotta: „Törökország ott végződik, ahol az angolok leggyöngébb gyarmata kezdődik". Már pedig Törökországhoz csak rajtunk keresztül tudott férkőzni a német imperializmus.

A német politika ma már egészen világos. Ha az osztrák-magyar monarchia lemegy a Balkánra s ott hódit, akkor uralkodóháza és uralkodó osztálya abban a hitben fog ringatódzni, hogy megerősödött, holott meggyöngült. De viszont a Monarchia térhóditása szükséges is, hogy minél jobban szétszaggassa a Balkánt. E szétszaggatásra irányuló törekvés egyik nyilvánulása volt Albánia megteremtése is, ahova Wied herceget ültették fejedelmül.

Mindazok a politikusok, akik a német érdeket szolgálták Magyarországon, Szerbia jogos követeléseinek utjában állottak. Igy elsősorban Andrássy Gyula, aki még 1914 május 1-én a „Neue Freie Presse"-ben azt irta, hogy kár, hogy Albánia legjobb területeit Szerbia kapta.

Ezeknek a politikusoknak segitségével és befolyása alatt jött létre a delegációnak az a határozata, amely 1914 májusában megszavazta a hadügyi költségeknek majdnem 100%-os fölemelését. S ez az emelés, amint Krobatin hadügyminiszter április 30-án a magyar delegációban elmondott expozéjában kifejtette, nem uj berendezkedések költségeire, hanem a megszavazott program végrehajtására volt szükséges. A hadügyi program leglényegesebb része a létszámemelés volt, amelyet a Balkán-zavarokkal indokoltak. A létszámemelés pedig abból állott, hogy az ország belsejében a századok létszámát 93-ra, a határszéleken pedig 120-ra emelték föl. Ezt a fölemelést a határon elhelyezett 124 zászlóaljnál (egy zászlóalj 3 század) foganatositották is az 1913/4-iki sorozási évben s az 1914/5-ikire csak 34 zászlóaljban kellett már foganatositani.

Ezek a fölemelt létszámu zászlóaljak biztositották a Monarchia és Németország Balkán-politikájának megvalósulását. Ezenkivül várépitésre is jutott, de ez nem elégitette ki a „Pester Lloyd"-ot és a „Magyarország"-ot, amely 1914 májusában Románia felé is követelt várakat.

A „Budapesti Hirlap" 1914 május 17-én a Balkánkérdéssel foglalkozva, nagyon helyeselte a kormány politikáját, amely a Balkánszövetséggel szemben foglalt állást s arra irányult, hogy szétugrassza. Miután a föntebb közölt szerb-bolgár szövetségi szerződés szerint Bulgária kapta Macedónia nagyobbik részét, de viszont Bulgária tartozott volna Szerbiát Albánia felső és középső részének elfoglalásában támogatni, Berchtold külügyminiszter a „Budapesti Hirlap" sze-

rint nagyon helyesen, ezt megakadályozta. Majd igy folytatja: „A Balkánszövetség szétugrasztása nagyon kedvező volt a Monarchiára nézve. Szerbia ma kevésbé veszélyes a Monarchiára nézve, mint a válság előtt volt. Görögország, Albánia s Bolgárország veszik körül, amely tele van szerbgyülölettel".

III. A Monarchia és a német császár Bulgáriát használta föl arra, hogy érdekében harcoljon. Azok a bolgárok, akik a második Balkán-háboruban elestek, hazájuk érdekei ellen a Kaiser és az osztrák császár érdekében vérzettek. Tudjuk, hogy hiába vérzettek a győző szerbek s görögök is, mert a Habsburgok s Hohenzollernek megakadályozták őket győzelmük kihasználásában. S nem azért állitották meg a győzőket, mivel a legyőzötteket sajnálták, mivel a vérengzést meg akarták akadályozni, hanem azért, mert saját uralmuknak kedvezőtlen volt a szerb győzelem.

Szerbiának azonban engednie kellett s Pasics 1913 októberében ki is jelentette, hogy meghajol az erősebb előtt.

S mit tett az osztrák-magyar külügyi politika céljainak elérése céljából? Beleszólt Szerbiának belső és kereskedelmi ügyeibe, bele tanügyébe, vasuti kérdéseibe s a szerb kormány engedett. Különösen a vasut kérdése jellemző. A Balkán-háboru előtt az ószerbiai vasutak a Zürichben székelő államvasuttársaság tulajdona voltak. Ezeket a vasutakat megvétette az osztrák-magyar külügyi kormány az Österreichische Bodenkreditanstalt, Wiener Bankverein, Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettel.

Tette pedig ezt azért, mivel a szerb kormány természetesen meg akarta szerezni ezt a vasutat. Ezután a Monarchia megakadályozta azt, hogy ezeket a vasutakat a szerb állam kisajátitsa. Ebben a kérdésben nagyon soká tartott a vita s utóbb a szerb

kormány már csak azt kérte, hogy mozgósitás esetén föltétlenül használhassa a vasutakat.

1914. év elején a francia piacon ujabb kölcsönt vett föl az orosz államkincstár vasutépitési célra. S azt kell hinnünk, hogy ennek fölhasználását akarta megakadályozni a Kaiser és Ferenc Ferdinánd osztrák-magyar trónörökös, amikor 1914 május 29-én Konopistben, ez utóbbinak kastélyában elhatározták, hogy aratás után megkezdik a háborut az ántánt ellen. A közvéleményt is ugy informálták még 1914-ben, hogy nem lett volna helyes várni s ennek adott kifejezést a „Neue Freie Presse" 1914 szeptember 14-iki száma, amikor azt irja: „Hát szabad lett volna megvárnunk, amig ezek a vasutak megépülnek?"

A Monarchia egészen Németország után indult s Törökországban is ugy viselték magukat a német tisztek, mint a hóditók. Igy márciusban Liman tábornok megjelent az egyik konstantinápolyi távirati irodában s revolverrel a kezében követelte, hogy elégtételt adjanak neki egy hirért, amelyet a „Matin"-nak leadtak.

Ez a revolveres föllépés szimbolizálta a németek helyzetét Törökországban.

Miután a szerb kormány kezét megkötötte a Monarchia kormánya, a Monarchia ellenségei társadalmi uton dolgoztak. De sem ez, sem pedig az, hogy merényleteket készitettek elő, nem befolyásolta a trónörökösnek és a Kaisernak elhatározását, hogy a háborut meginditják. Sőt maga a trónörökös is akkor esett a merényletnek áldozatul, amikor arra a hadgyakorlatra ment, amelyet azért rendezett, hogy a hadsereg megtanulja, miképen kell Szerbiát megtámadni.

Ezért őszintén mondhatta Tisza István 1914 december 22-én tartott beszédében, hogy a merénylet utáni napokban nyilvánvaló volt előtte, hogy a háboru elkerülhetetlen. Ez a nyilatkozat önkéntelen vallomás volt. Őneki ugyanis tudnia kellett, hogy a

háboru megiesz, amikor már 1914 májusában bizalmas rendeletek mentek szét a főispánokhoz, hogy minden kiadást a minimumra kell csökkenteni és uj intézményre költeni nem szabad. Ugyanekkor lósorozás volt Magyarországon, amelynek kapcsán figyelmeztettek mindenkit, hogy a lovakat augusztus 28-ig eladni nem szabad.

Május volt az a hónap, amikor olyan sokszor olvashattuk, hogy a háboruk után föllendül a gazdasági élet és ezért jobb a háboru, mint a fegyveres béke. S mégsem gondolt más a háborura, mint akik elhatározták. Amikor 1914 junius 28-án Ferenc Ferdinándot Sarajevoban megölték, akkor ez lett a háboru ürügye, mintha megüzente volna a Monarchia a háborut, ha nem készült volna rá, akármilyen mélyen beletaposott volna akármelyik állam is a presztizsébe!

Szerbia részéről persze megvolt az ellenszenv a Monarchia iránt. Amióta ugyanis Szerbia száztiz év előtt lerázta a török uralmat, azóta mindig azért küzd, hogy szerbnek maradva, minél magasabb kulturfokra emelkedve, szerbekül tartsa meg a szerbeket. Ez a törekvés váltotta ki a háborut a Törökbirodalom ellen. Ez a törekvés szülte azt az aknamunkának nevezett fáradozást, hogy Szerbiához tartozzanak mindazok, akik szerbül beszélnek. Ez a törekvés érlelte meg Szerbia kulturpolitikáját és gazdasági politikájának azon terveit, hogy Montenegróval egy vámterületté legyen, amit azonban a Monarchia megakadályozott.

Békés munkájának szerve a nemzeti védőegylet, mely Magyarországon Narodna Odbrana néven gyülöletessé vált. De célja nem gyülöletes, mert egyetlen nemzet előtt sem lehet gyülöletes egy másiknak az a törekvése, hogy fajrokonait és testvéreit védeni és egyesiteni akarja. Arról egyelőre nem fogunk kétségtelen bizonyitékokat nyerhetni, hogy eszközei felől milyen itéletet szabad és lehet mondani.

Akármint legyen is azonban, az bizonyos, hogy a szerbek törekvéseit Magyarország politikai szervezete

és meglévő határai akadályozták. Miután minden magyar állampolgár az ország határainak sérthetetlenségét óhajtja, ennélfogva a szerb törekvésekkel szemben ellenséges magatartást tanusitott.

A szerbség a szerb egységen kivül a szláv egységért is küzdött. Ez a munkája annál kevésbé lehetett közönyös a magyarságnak, mivel a horvátokat ugyis csak vallásuk választván el a szerbektől, könnyen föltehető, hogy közülük többen hajlanak a szláv egység felé. Samo sloga Srbina spasava, csak az összetartás menti meg a szerbet, jelmondat népszerüvé válása Horvátországban, aggodalommal töltötte el a kormányköröket, mert megmutatta, hogy a felekezet nem nemzetalkotó tényező. A szerbek ugyanis görögkeletiek, a horvátok katolikusok.

A Monarchia külügyi kormánya a szerb befolyást lehetetlenné akarta tenni. E tekintetben nem elégedett meg azzal, hogy Szerbiát gyönge, erőtlen, szegény, kulturátlan állammá tegye, hanem meg akarta semmisiteni.

16. §. Az osztrák-magyar ultimátum.

Junius hó végén nagy fegyvergyakorlat volt Bosznia hegyei között. Az osztrák-magyar hadsereg katonáit arra oktatták, hogy miképen kell a hegyes Balkán-talajon harcolni. Balkáni hegyek két szomszédos államban vannak: Montenegróban és Szerbiában. Amikor erről a boszniai fegyvergyakorlatról olvasott az osztrák-magyar monarchia lakossága, nem gondolt arra, hogy ez a szerb s montenegrói hegyek közti harcra való kiképzés is lehet, de Szerbiában sokan aggódva gondoltak erre. Joggal?

A feleletet elvágta a junius 28-án kilőtt golyó, amellyel Princip és társai a Habsburg-trón örökösét kivégezték. Elvágta, legalább is ezt mondják ma és mondták sokan a háboru kitörése után. Elvágta, mert a Monarchiában mindenki azt vallotta 1914 nyarán,

hogy most el kell törülni Szerbiát a föld szinéről. Vajjon ugyanigy gondolkoztak-e az emberek a gyilkos golyók kiröpitése előtt, azt nem tudhatni.

Vajjon féltek-e ettől a szerbek junius 28-ika előtt, arra feleletet akkor nyerünk, hogyha elgondoljuk, vajjon féltünk-e mi attól, hogy Oroszország egyszer megszünteti állami függetlenségünket. Feleletet akkor adhatunk, ha megállapitjuk, hogy miért alakultak nagy államok. Miért szivták el a kis államok életképességét.

Ha nem is kebelezi be a nagy állam a kicsinyeket, amelyek szomszédságában helyet foglalnak, legalább arra törekszik, hogy a kis állam csak függeléke legyen neki, hogy mindent nála vásároljon, mindent neki adjon el; hadseregét az ő támogatására tartsa; iskoláiban az ő dicsőségét hirdesse. Azt pedig semmiesetre sem türi, hogy vele szemben állást foglaljon.

Nem kell kutatnunk azt, hogy a Monarchia álláspontja Szerbiával szemben jogos volt-e vagy nem. De való, hogy a Monarchia julius 23-iki demarsa arra irányult, hogy Szerbiának belső ügyeibe is legyen beleszólása. Egyszer s mindenkorra meg akarta szüntetni annak lehetőségét, hogy a szerbek a Monarchia ellen irányuló törekvéseket tápláljanak, hogy ilyeneket támogassanak.

Szerbia a Monarchiával szemben nem érezte magát a multban sem annak a kis államnak, amelynek kötelessége a szomszéd hatalmas állam kivánságait lesni és teljesiteni. Lehetséges azért, mert a szerbek a török uralom alól éppen azért szabaditották föl magukat, hogy függetlenek legyenek és nemzeti törekvéseiknek ne legyenek gátjai. Talán ez is közbejátszott abban, hogy amikor a Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, akkor Szerbia tiltakozott ellene, mert ezzel a két szerb tartománnyal egyesülni akart.

A Monarchia álláspontja akkor az volt, hogy Szerbia tiltakozása mögött Oroszország áll. Igaz-e, nem-e, azt nem lehet eldönteni. Bizonyos azonban,

hogy Oroszország előbb ismerte el az annexiót, mint ahogy Szerbia leszerelt. Ez utóbbi 1909 március 31-én tette a kivánt nyilatkozatot s azután elültek az izgalmak.

De csak azok az izgalmak ültek el, amelyeket Szerbia készülő fegyveres támadása okozott. A szlávkérdés izgalmai nem ültek el sem Magyarországon, sem Horvátországban. A szláv egység gondolata sokakat hevitett és akik a külön horvát jogok alapján állottak, azok is le akarták vetni a magyar uralmat. Ami Horvátországban történt, az egy része a szerb eseményeknek.

Mindkét országban a nemzetiségi érzés izgatta a mozgalmakat. Velük szemben a nagyhatalmi álláspont állott, mely nem türhette a nemzetiségi álláspont érvényesülését, mert ez befelé és kifelé egyaránt gyengitette volna. A küzdelem folyt. A szlávoknak is voltak barátjai a Monarchiában, de mégis többen voltak ellenfeleik.

A szlávok küzdelme mellett folyt a románoké Magyarországon. Kisebb erővel. A miniszterelnök paktumos alapon kivánta ezt a kérdést megoldani, de mert ez Tiszának nem sikerült, minden elaludt és a románok elhallgattak, mert minderősebben hangzottak föl magyar részről a kivánságok, melyek Romániának fegyveres megtámadását követelték. Utána hirtelen azonban megint Romániának velünk azonos érdekéről irtak a magyar lapok. Egyszerre..., mert eldördült egy, majd sok lövés...

Jóllehet a puskagolyók röpködése megzavarja a nyugodt gondolkodás lehetőségét, mégis bizonyos, hogy a magyar lapoknak ugy a magyarság, mint a románság megőrzése szempontjából igazuk volt, mikor a magyar és román közös érdekekről irtak.

A Monarchia julius 23-iki demarsának bevezető részében szemrehányást tesz a szerb kormánynak, hogy a Monarchia-ellenes agitációt megtürte és azért, hogy dacára annak, hogy 1909 március 31-iki nyilatkozatában a jó szomszédi viszonyra vonatkozólag tett

igéretet, mégis a szerb katonatisztek és tisztviselők voltak a Monarchia-ellenes mozgalmak vezetői.

A demars ennek tulajdonitja a junius 28-iki merényletet. Sőt egyenesen kimondja, hogy a sarajevói merényletet Belgrádban eszelték ki, ott adták a merénylőknek a fegyvereket, a bombákat. Szerb határőrök engedték be a merénylőket Boszniába. Egyszóval hivatalos állásban lévő egyének állottak a merénylőkkel összeköttetésben.

Ezért követeli, hogy a szerb kormány hivatalos lapja élén jelentse ki a következőket:

„A szerb királyi kormány elitéli az osztrák-magyar monarchia ellen irányuló agitációt, vagyis azt az irányzatot, melynek végső célja ennek területéből egyes részeket kiszakitani és őszintén sajnálja e bünös törekvéseknek végzetes következményeit.

A szerb királyi kormány sajnálja, hogy szerb tisztek és tisztviselők a föntemlitett propagandában résztvettek, amelyre vonatkozólag a királyi kormány 1909 március 31-én ünnepélyes nyilatkozatot tett.

A szerb kormány elitéli mindazokat a törekvéseket, melyeknek célja beleavatkozni vagy a beleavatkozást csak meg is kisérelni Ausztria-Magyarország lakosainak sorsába s ezért kötelességének tartja figyelmeztetni a tiszteket, tisztviselőket és az ország lakosságát, hogy ezentul a legnagyobb szigorral fog eljárni azok ellen, akik ilyen cselekményekben bünösök és ezentul az ilyen cselekményeket meg fogja előzni és meg fogja akadályozni."

A demars azt követelte, hogy ezt a nyilatkozatot a királynak is meg kell tennie a hadsereghez intézett napiparancsban és ezenkivül a hadsereg hivatalos lapjában is közzé kell tenni.

Mindezeken kivül pedig köteles a szerb kormány a következőkre vonatkozólag kötelezettséget vállalni:

1. Elnyomja és megakadályozza, hogy a Monarchia területi sértetlenségét veszélyeztető irányok érvényesüljenek és hogy ilyen irányu sajtóközlemények megjelenjenek.

2. A Narodna Odbranát azonnal föloszlatja, elkobozza agitációjának minden eszközét és ugyanezt teszi minden olyan más egyesülettel, melynek szintén az osztrák-magyar monarchia elleni agitáció a célja. Megakadályozza, hogy a föloszlatott egyesületek más név alatt folytathassák müködésüket.

3. Eltávolit az iskolából és a tanitói karból minden eszközt és alkalmazottat, amely s aki az osztrák-magyar monarchia elleni propagandát szolgálja.

4. Elmozdit a hadseregből és a tisztviselői karból mindenkit, aki a Monarchia ellen agitációt folytatott. Ezeknek nevét a szerb kormánnyal azonban maga a Monarchia fogja közölni.

5. Elfogadja a Monarchia képviselőinek közremüködését a Monarchia területi épsége ellen izgatók elleni eljárásokban.

6. Eljárást indit a junius 28-iki merényletben részes szerb földön tartózkodók ellen s ebben is résztvesznek a Monarchia kiküldöttjei.

7. Haladéktalanul letartóztatja Tankovits Voja őrnagyot és Ciganyevits nevü egyént, akik a sarajevói vizsgálat szerint a merénylet részesei.

8. Megakadályozza, hogy a szerb határőrök a fegyverek és robbanószerekkel való kereskedést előmozditsák, megbünteti szigoruan azokat a határőröket, akik a merénylőknek a határon való átmenetét előmozditották.

9. Magyarázatot ad arra nézve, hogy miképen volt lehetséges, hogy magasállásu szerb tisztek Szerbiában és a külföldön a merénylet után ellenséges hangon nyilatkoztak a Monarchia kormányáról.

10. Haladéktalanul választ ad arról, hogy a követelések teljesitését megkezdte.

A választ a Monarchia julius 25-én esti 6 óráig várja. A sarajevói vizsgálat hivatkozott iratait a szerb kormánynak mellékelve megküldötték.

A Monarchia demarsának szelleme annak a gondolatnak kifolyása volt, hogy nagy hatalmak árnyékában elhelyezkedő kis országoknak önállósága

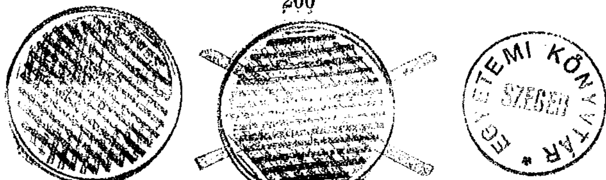
problematikus. Mert hogyan lehet önállóságról beszélni, mikor egy más állam irja elő, hogy milyen legyen a sajtó törvénye, milyenek legyenek tankönyvei, milyen egyesületeket engedhet, kik lehessenek tanitók, tisztviselők stb.?!

A Monarchia külügyi vezetőségének és kormányainak védelmére mégis föl kell emliteni azt, hogy a nagyhatalmak mind szorosabbá váló szövetsége folytán már annyira uniformizálódtak a nagyhatalmak belső viszonyai, hogy egymásnak is majdnem ugyanigy előirták az alkotandó jogszabályokat. Legalább erre vall az a körülmény, hogy a magyar parlamentben már nem tárgyaltak más javaslatokat, mint amelyeket Berlinben előzőleg megbeszéltek.

A politikusok és különösen a diplomaták már régen azon az állásponton voltak, hogy az ugynevezett szuverénitás csak a nagy államokat illeti. Ezt egészen őszintén megmondja Andrássy Gyula a „Pester Lloyd" 1914 december 13-iki számában „Die Ursachen des Weltkrieges" cimü cikkében. Ahol azt is kifejti, hogy az állami szuverénitást már régen nem respektálják az államok és rámutat Törökország példájára.

Ezt a fejlődési irányt azonban még nagyon kevesen vették észre és ezért a demars következetes keresztülvitelét senki sem vette komolyan. Mindenki azt hitte, hogy csak azért olyan kemény a demars hangja, hogy legyen miből engedni. Nagy volt tehát a meglepetés, mikor már julius 25-én este az a hir terjedt el, hogy a háboru elkerülhetetlen. Mindenki tárgyalást várt. Még nagyobb volt az emberek meglepetése, mikor a szerb válaszirat szövege köztudomásuvá lett.

A háborus izgalmak közepette már nagyon kevesen olvasták figyelmesen a lapokat. De *azok a kevesen,* akik még olvasták, arra a *méggyőződésre jutottak,* hogy a háboru elhatározott dolog volt a demars elküldése előtt. Csakhamar rájött erre a közönség

is és a lapok is ilyen hangon irtak. A közönség helyeselt. Egyszerre háborus láz vett erőt az embereken... Egyszerre mindenki félt a háboruval szembeni ellenszenvét hangosan elmondani...

A szerb válaszjegyzék a pusztában elhangzó szó volt már csupán. Pedig, aki ma, évekkel későbben a kezébe veszi s elolvassa, az csodálkozni fog rajta, hogy miképen volt lehetséges, hogy tárgyalás nélkül félretették. Pedig Szerbia a Monarchia követelésére már a multban is eltürte a beavatkozást s például kitiltott iskoláiból olyan könyveket, melyeket a Monarchia magára nézve sérelmesnek talált. Számos igéretet is tett, egyszóval békéért könyörgött. De hiába..., amikor a demars elment, akkor már régen elhatározott dolog volt a háboru. Aki a demarsot szövegezte, már elhatározta, hogy háboru lesz..., amikor Ferenc Ferdinánd még élt.

Az osztrák-magyar ultimátumot akkor kézbesitették Belgrádban, amikor Poincaré és Viviani a francia külügyminiszter s miniszterelnök a nyilt tengeren utazott Stockholmba. Amikor az elnök hazaért, már folyamatban voltak a nagyhatalmak tárgyalásai. Az angol kormány vette kezébe a tárgyalások irányitását, mert mindenáron el akarta kerülni a háborut. Engedékenységre birta Oroszországot s Szerbiát. Ezért volt a szerb válasz olyan engedékeny.

Tartalma lényegében a következő: Mindig barátságos érzelmekkel viseltetett a Monarchiával szemben és ezért szivesen közremüködik a merénylet tetteseinek kipuhatolása körül. Kijelenti, hogy a hivatalos lap julius 13-iki (26) számának első lapján a következő kijelentést teszi:

Szerbia királyi kormánya elitéli azt a propagandát, mely Ausztria-Magyarország ellen, nevezetesen arra irányul, hogy annak területéhez tartozó részeket abból elszakitsanak és őszintén sajnálja ennek a bünös mozgalomnak átkos következményeit. A szerb

királyi kormány sajnálja, hogy mint a császári és királyi kormány közli, ebben a propagandában szerb tisztek és tisztviselők is részt vettek, ami azt a jó szomszédi viszonyt megrontja, melyre magát a szerb kormány 1909 március 31-iki nyilatkozatában kötelezte. Ez a nyilatkozat helytelenit és elitél minden törekvést, melynek célja az osztrák-magyar monarchia bármely része lakosainak sorsába való avatkozás és formális kötelességének tekinti, hogy figyelmeztesse a tiszteket, tisztviselőket és az egész lakosságot, hogy ezentul a legerélyesebben fog a kormány azokkal szemben eljárni, akik ilyen törekvésekben bünösek.

Ezt a nyilatkozatot a hadseregnek napiparancsban hozzák tudomására és a hadsereg lapjában is közzéteszik.

A továbbiakra nézve pedig a következőkben válaszolt: 1. Megigéri, hogy a szkupstina legközelebbi ülésén törvényjavaslatot fog előterjeszteni, melyben a Monarchia elleni izgatást büntetendő cselekménynek minősitteti és az alkotmánynak olyirányu megváltoztatására tesz igéretet, hogy az ilyen izgató tartalmu sajtóközlemények le legyenek foglalhatók.

2. Jóllehet a kormány nem ismer semmi olyan bizonyitékot és a császári és királyi kormány sem terjesztett eléje ilyet, hogy a Narodna Odbrana a Monarchia elleni agitációban részes, a szerb királyi kormány mégis föl fogja oszlatni ezt s a többi hasonló egyesületeket.

3. A szerb kormány haladéktalanul elmozdit mindenkit a nyilvános oktatás körül elfoglalt tisztségéből, akiről a császári és királyi kormány bizonyitékokat szolgáltat arra nézve, hogy ebben a propagandában részt vett.

4. A katonai szolgálatból elbocsátja mindazokat, akikre nézve a vizsgálat megállapitotta, hogy részt vettek ebben az agitációban.

5. A szerb királyi kormány nincs tisztában azzal, hogy mit ért a császári és királyi kormány az alatt, hogy közre óhajt müködni a szerb területen folytatandó vizsgálatban. Ez ellen a szerb kormánynak, amennyiben az a nemzetközi jog, bünvádi eljárás és a szomszédi viszony elveinek megfelelően történik, nincs kifogása.

6. Kötelességének tartja a vizsgálatot elrendelni a területén lakó bünösök ellen, de alkotmányának megsértése nélkül nem engedheti, hogy e vizsgálatban a császári és királyi kormány közegei részt vehessenek; de a vizsgálat eredményéről szivesen ad fölvilágositást.

7. Tankovics Voislavot már letartóztatta a szerb kormány, de Ciganyevics Milan nevü osztrák-magyar alattvalót, aki vasuti szolgálatban állott, még nem lehetett letartóztatni. Megkeresi egyuttal a szerb kormány a császári és királyi kormányt, hogy a büncselekményben való részességre vonatkozó adatokat közölje.

8. A királyi kormány meg fogja akadályozni a fegyverekkel és robbanó anyagokkal való határon tuli kereskedelmet, a sabáci és loznicai bünös tisztviselőket pedig meg fogja büntetni.

9. A szerb tisztek által a merénylet után tett ellenséges nyilatkozatokra nézve azonnal meginditja a királyi kormány a vizsgálatot, mihelyt e nyilatkozatokat vele a császári és királyi kormány közli.

10. A szerb kormány azonnal értesiteni fogja minden intézkedésről a császári kormányt, mihelyt az egyes esetekben ilyeneket foganatositott.

Amennyiben a Monarchia e felelettel nem volna megelégedve, Szerbia fölajánlja, hogy vagy a nagyhatalmak vagy a hágai konferencia elé terjesszék a kérdést eldöntés végett.

Tehát a szerb kormány hajlandó volt a szerb alkotmányt is megváltoztatni, az egyesülési szabad-

ságot és a sajtószabadságot is megszüntetni, hogy eleget tegyen a szomszédos nagyhatalom akaratának...

17. §. A nagyhatalmak beavatkozása.

(I. Az első napok hangulata. — II. A lokalizált krizis. — III. Az európai krizis. — IV. Összefoglalás.)

I. Amióta Sarajevóban 1914 junius 28-án Ferenc Ferdinándot megölték, azóta nyugtalanság vett erőt a központi hatalmak területén. Abban az arányban, ahogyan a kormányok a közönségnek tudomására hozták, hogy szerb állami hivatalnokokat és katonatiszteket is gyanusitanak a merényletben való részességgel, a gazdasági élet barométere, a tőzsde nyugtalanul hullámzott. Már julius 3-án a budapesti tőzsdén nagyon estek az árfolyamok. Azután is folyton nyugtalankodva lesték a hireket, mignem 1914 julius 23-án Belgrádban átnyujtották a Monarchia ultimátumát.

A bankigazgatók és kereskedők nagyrésze mégis örült, mert véleményük szerint „az állandó feszültségnél jobb a háboru". Amikor most visszacsengenek ezek a régen hallott nyilatkozatok a fülünkben, egyuttal fölvillan a német Kaiser részére készitett titkos emlékiratnak az a része is, amely azt mondja, hogy bele kell vinni a köztudatba, hogy a fegyverkezés állandó feszültségénél jobb a háboru.

Az első napon még az ultimátum szövegét sem ismeri a közönség s amikor aztán másnap megismeri, nem tudja, hogy mit jelent. A lapok nem merik megmagyarázni, hogy ez az ultimátum tulajdonképen háboru. Csak 25-én este, amikor az első hirek érkeznek a szerb válaszról, akkor támad némi nyugtalanság. Ugy érzik, hogy baj lesz.

Pedig még nem is tudja senki, hogy az ultimátum az osztrák-magyar diplomácia csunya játéka. Az osztrák diplomaták fölhasználták a pillanatot, amikor Poincaré francia köztársasági elnök, Viviani miniszterelnök és külügyminiszterrel Stockholm és

Kopenhága látogatására ment; amikor Péterváratt hatalmas sztrájk volt; Hartwig belgrádi orosz követ meghalt, a diplomaták mindenfelé szabadságon voltak. II. Vilmos Kaiser ugyanakkor szintén elutazott, hogy félrevezessék a kormányokat, mintha semmi sem készülne. Még az osztrák-magyar külügyminiszter is elment a székhelyéről, hogy ugy tünjék föl az ultimátum, mint valami ártatlan dolog. Lényegében pedig mindez azért történt igy, hogy a hadüzenet előtt idegen hatalom bele ne szólhasson a dologba, hogy a háborut meg ne akadályozhassák.

Ilyen körülmények között természetes, hogy az ántánt-államokban nem hittek a háboru lehetőségében. Nem hitték, hogy az osztrák diplomácia ilyen játékot üz. A háboruban ugyan nem hittek, de azért komoly volt a helyzet s ezért a francia helyettes külügyminiszter azonnal szikratáviratot küldött az elnöknek és a miniszterelnöknek. Amikor az elsőre nem nyert kielégitő választ, azonnal uj sürgönyben hivta föl őket, hogy térjenek vissza, mire Poincaré visszafordult.

„Az Est"-nek párisi tudósitása szerint (1914 augusztus 6-iki szám) Párisban „nem akartak tudni róla, hogy a Monarchiának csakugyan létérdeke féket vetni annak a nagyszerb irredentizmusnak, amely untalan tüzes csóvát vet a Monarchia felé". Amikor ezt a tudósitást ma olvassuk, azt látjuk, hogy ez a tudni nem akarás a legnagyobb államférfiui bölcsesség volt, hogy ez a vélemény a békeszeretetből táplálkozott.

Amikor a szerb válaszjegyzék 25-én este megjött és megjött egyuttal annak a hire is, hogy Giessl belgrádi osztrák-magyar követ elutazott, akkor már nem lehetett kétség aziránt, hogy háboru lesz. Másnap reggel az ország több helyén elrendelték a mozgósitást. Ennek a hire futótüzként röpült az országon végig.

A német szociáldemokrata párt közlönye, a „Vorwärts", rendkivüli kiadásban jelent meg és közölte a német szociáldemokrata párt proklamációját a há-

boru ellen. Ebben a fölhivásban a többi között ezeket mondják: „Habár elitéljük a nagyszerb nacionalisták üzelmeit, mégis az osztrák-magyar kormány *frivol háborus kihivása* a legélesebb tiltakozásra késztet. E kormány követelései olyan brutálisak, hogy ilyeneket még soha önálló ország kormányával szemben nem támasztottak és igy csak arra irányulhatnak, hogy háborut eredményezzenek."

„Németország öntudatos proletariátusa az emberiség és kultura nevében lángoló tiltakozását jelenti be a háborura izgatók bünös üzelmei ellen. Parancsolólag követeli, hogy a német kormány befolyását a béke fönntartása érdekében érvényesitse és ha a gyalázatos háborut nem lehetne megakadályozni, akkor is tartózkodjék minden beavatkozástól."

A berlini munkásság ennek a fölhivásnak hatása alatt a béke érdekében tüntetett. A tüntetés nagyszabásu volt. De a háborut ez meg nem akasztotta. És amikor kitört, akkor Berlin százezernyi népe a háboru mellett tüntetett.

Julius 28-án Ferenc József, aki azt tartotta, hogy a háborukat meg lehet akadályozni megfontoltsággal, megüzente a háborut Szerbiának és proklamációt intézett népeihez, amely ekként kezdődik: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam."

A hadüzenet hirére Jaurès, a leghatalmasabb békebarát, a „l'Humanité"-ban cikket irt 29-én. Ebben a cikkben kifejti, hogy Szerbia sokkal tovább ment az engedékenységben, mint azt föltételezni lehetett. És ha a szerbek ostobaságot követtek el, akkor most azzal a heroikus bátorsággal, amellyel Ausztriának elégtételhez való jogát elismerték, jóvátették ezt. A háboruért való felelősség alól tehát Ausztriát nem lehet fölmenteni. „És az immanens igazság, amely nem puszta szó, éreztetni fogja a hatását a Monarchiával. Vagy arra kényszeriti a világot, hogy tétlenül nézze a hatalommal való visszaélést, vagy *világháborura kényszeriti az emberiséget* és igy keresi meg legveszélyesebb elégtételét egy szenvedett sérelemért."

„Ami Németországot illeti, ő sem fogja tudni magát az ellen a vád ellen megvédeni, hogy Ausztriát ezen veszedelmes uton való haladásban bátoritotta."

„Az Est" tudósitója megirja, hogy nemcsak Jaurès, hanem Páris népe általában békebarát, sőt e tudósitás szerint: „. . . a francia közvélemény rendithetetlen békevággyal volt tele". (1914 augusztus 6-iki szám.)

Az angol munkáspárt lapja már az előző napon azt irta, hogy Ausztria támad, mert nem a főherceg megöletése a háboru oka. Még Ausztriában is fölszólaltak a német képviselők és elháritották magukról a felelősséget, mert Ausztria minden sérelmét háboru nélkül lehet orvosolni. Magyarországon a legkevesebb szó esett a háboruról. Egy-két lap tiltakozott ellene még a hadüenet előtt, de ettől kezdve már kivétel nélkül lelkesitették a tömeget.

Az első napok története éppen olyan szomoru gerinctelenséget mutat, mint amilyen önállótlan a magyar közélet mindig volt. Ezért nagyon könnyü dolga volt a kormány küldte háborus tüntetőknek, akiknek hivására megmozdult az utca és éltette a háborut . . .

II. Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere julius 24-én értesitette az európai kormányokat Belgrádban tett lépéséről és kijelentette, hogy területfoglalásokra nem törekszik. Désinteressement territoir-t jelentett ki, mintha az a körülmény, hogy egész Szerbiának ellenőrzési jogát és Szerbia egész politikájának irányitását követelte, nem jelentette volna Szerbia egész területének elfoglalását is. Lépésének indokául a sarajevói merényletet hozta föl, de a bünügyi vizsgálat jegyzőkönyveit nem közölte és ezek Londonba például augusztus 7-én érkeztek meg.

Az uralkodók az értesitést ideges meglepetéssel

fogadták. Az olasz kormány mellőzést látott abban, hogy neki, a szövetségesnek, csak akkor küldik el a jegyzéket, amikor Belgrádban már átnyujtották. Grey angol külügyminiszter azt irja Bunsen bécsi angol követnek, aki azonnal közölte vele, hogy Belgrádban mi történt, hogy az osztrák jegyzék Oroszországot föl fogja izgatni.

Köztudomásu volt és igy a bécsi kormány előtt sem volt egészen ismeretlen, hogy az orosz kormány nem fogja türni, hogy Szerbia a bécsi kormánytól függjön. Ezt Sassonow ismételten hangoztatta és a Habsburgok külügyminisztere nem is azért küldte jegyzékét Belgrádba, mivel azt hitte, hogy a Romanowok ezt közönyösen nézik, hanem azért, mert alkalmasnak itélte az időpontot a leszámolásra. Ezt a szándékot azonban julius utolsó napjaiban bajos volt még meglátni. Éppen ezért senki sem látta még, hogy a válság már európai válság, még azt hitte mindenki, hogy a Balkán-kérdésről van csak szó.

A külügyminiszterek legkomolyabb nyilatkozata egyelőre üresen puffogó frázisként hangzott és hitetlen fülekre talált. Sassonow kijelentette, hogy Szerbia függetlensége eminens orosz érdek. Ebből nem enged, épp oly kevéssé, mint ahogy Anglia nem engedné, hogy Hollandia Németországtól függjön.[38] Államférfiaink azonban ezt nem értették s Andrássy Gyulával együtt azt hitték, hogy Szerbia ugyis az utolsó állam, amely Oroszországhoz huz s igy ezt erőszakkal is el lehet Oroszországtól szakitani.[39]

A merénylet kérdése alárendelt jelentőségü volt. De bizonyos, hogy igaza volt Sassonownak, amikor Czerninnek erre nézve azt mondta: „Egyetlen állam sem szenvedett annyit merényletek folytán, mint Oroszország, de azért sohasem tettünk emiatt más államot felelőssé. Tulságos messze mennek ezen az uton. Nous vous engagez trop sur cette voie!"

38, 39 „Neue Freie Presse", 1914 december 25. Andrássy Gyula cikke.

Az orosz külügyminiszter már julius 24-én kijelentette Buchanan angol nagykövetnek, hogy nyilatkozatainak sulyt adandó, mozgósitani fognak. Ezt Wienben még aznap tudták s ha mégsem engedtek, akkor nyilvánvaló, hogy azért, mert nem is gondoltak arra, hogy ezt tegyék, hanem háborut akartak. Annál inkább föltehető ez, mivel az ántánthatalmak már 1913-ban *desinteressement absolu*-t[40] követeltek a Monarchiától a Balkán-ügyekben.

Wienben és Berlinben a szerb kérdést csak abból a szempontból nézték, hogy a szerbek a Monarchia ellen izgattak. Pétervárott pedig csak abból a szempontból, hogy Szerbia fölött joguk és kötelességük protektorátust gyakorolni.

Az Osztrák-Magyar Monarchiának előnyösebb lett volna tehát, hogyha Szerbiával szemben valamely módon biztosithatja a maga felsőbbségi jogát és elkerüli az Oroszországgal való összeütközést. Ezt, ugy látszik, Berchtold külügyminiszter tudta is, legalább is ez volt a francia követség véleménye. A francia sárgakönyvben közölt, 1914 julius 20-ról keltezett konzuli jelentés ugyanis kifejti, hogy az osztrák-magyar magas körökben nincs egyetértés arra nézve, hogy kihivják-e az általános összeütközést, Berchtold azonban nem akarja. A katonai köröknek azonban Wienben éppen ugy, mint Berlinben az a véleménye, hogy nem szabad megvárni sem azt, hogy a köztársaságnak a hároméves szolgálat révén remélt katonai megerősödése bekövetkezzék, sem pedig azt, hogy Oroszország az uj vasutak épitésével és katonai reformjaival még erősebb ellenséggé legyen.

Ez az irányzat már 21-én, tehát az ultimátum előtt keresztülvitte Berlinben, hogy a tartalékosokat figyelmeztették arra, hogy mozgósitás lehetséges. Ugyanez történt az Oszrák-Magyar Monarchiában is, de a figyelmeztetésnek nem volt gazdája, mint ahogyan a háboru folyamán későbben is merültek föl hirek,

---

40 Teljes érdektelenséget, azaz távolmaradást.

amelyeknek nem volt gazdája. A tiszteknek azonban személy szerint elmentek az értesitések arról, hogy hol kell mozgósitás esetén jelentkezniök.

Ezeket a körülményeket is tudták az ántánt diplomaták s jelentették is kormányaiknak s ha ennek dacára az orosz bécsi követ julius 20-án kétheti szabadságra ment, ez azért volt, mivel a Monarchia és Németország szándékait nem ismerték. A Monarchia nagyon jól eltitkolta ezeket, mert a francia követ julius 23-án, bár ismételten tárgyalt báró Macchioval, aki a szabadságon lévő osztrák külügyminisztert helyettesitette, nem ismerte az aznap elküldött ultimátumot.

Amikor aztán elküldték volt Wienből a jegyzéket, az orosz nagykövet, herceg Kudasev azt kérte báró Macchiotól, hogy hosszabbitsa meg a szerb kormánynak adott határidőt, ez kijelentette, hogy bár udvariatlan a visszautasitás, de sokszor udvariatlannak is kell lenni, ha az érdekek ezt igy kivánják. A berlini orosz követ hasonlóképen a válaszadásra engedett idő meghosszabbitását kérte a német kormánytól, de hasonlóképen eredménytelenül. A francia nagykövetnek, Cambonnak közbelépésére Jagow külügyi államtitkár azt felelte, hogy ugyis csak lokális affaireben szükséges intézkedések végrehajtásáról van szó.

A nyugati államok annál inkább közbevetették magukat, mivel a jegyzékkel semmiképen sem értettek egyet. Igy például Grey Bunsenhez intézett levelében azt mondja, hogy sohasem olvasott ilyen borzasztó (formidable) jellegü okiratot, melyet egy másik államhoz intéztek. Ha Szerbia elfogadja, akkor lemond szuverénitásáról. Grey nem mondta, de bizonyosan tudta, hogy ez a lemondás Ausztria javára történvén, annyi mint Ausztria protektorátusa.

Éppen ezért avatkozott bele az ügybe Oroszország is és Sassonow már 24-én kijelentette Buchanan pétervári angol követ előtt, hogy Oroszország valószinüleg mozgósitani is fog, hogy sulyt adjon beleavat-

kozásának. A helyzet akkor annál sulyosabb volt, mert Poincaré elnök éppen utban volt hazafelé északi utjáról, miért is vele ebben a kérdésben a kormányférfiak nem is tárgyalhattak. Buchanan ki is fejezte Greyhez irt jelentésében, hogy Ausztria készakarva választotta ezt az időpontot.

Ugy a White paper, mint a Weißes Buch adatai, melyeket az angol és német kormányok a háboru kitöréséről kiadtak, igazolják, hogy különösen az angol kormány mindent elkövetett, hogy a háboru elkerülhető legyen. De már ezalatt is folyton azt hangoztatta, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen nagy kérdést nem lehet elintézni és az angol kormány a kitüzött határidő kitolását iparkodott keresztülvinni.

Az orosz mozgósitás eközben folyton fenyegetett és ez volt az, amitől az angol kormány legjobban aggódott. Ezért ezt minden áron meg akarta akadályozni. Ebben a tárgyban Buchanan pétervári angol nagykövet már 25-én tesz jelentést Londonba. Ebben a jelentésben azonban kiemeli, hogy Ausztria eljárása Oroszország ellen irányul, mert a status quo megváltoztatására törekedett. Ugyanekkor (25-én) a német külügyi államtitkár, Rumboldnak Greyhez tett jelentése szerint azt mondotta, hogy Ausztria leckét akar adnia a szerbeknek. Ugyanekkor Berchtold kijelentette, hogy Szerbiát nem akarja a Monarchia elfoglalni. Ezért azt a reményét fejezte ki, hogy lokalizálni lehet a krizist. Miután azonban attól tartott, hogy Oroszország kijelentéseinek sulyt adandó, mozgósitani fog, azt az aggodalmát fejezte ki, hogy erre Németország hadüzenettel fog felelni.

Bunsen bécsi angol követ 26-án irja Greynak, hogy Oroszország a német követ véleménye szerint nem fog háborut inditani, mert nem volna racionális az ő részéről olyan kérdéseket, mint a svéd, lengyel, rutén, román, perzsa határkérdéseket most fölvetni, mikor Franciaország nincs fölkészülve. Oroszország nem játszhatja ki magát Szerbia protektorául és különben is Ausztria hátát ebben a kérdésben

Németország födözi, amit Oroszország nagyon jól tud. Már ebben a levélben érintve vannak azok a véleményeltérések, melyek a szerb válasz tekintetében fönnállottak. Az ántánt kielégitőnek, a két császári kormány elégtelennek találta.

Az ántánt és Olaszország konferenciát akartak e tárgyban és Ausztria-Magyarország, mely 26-án még nem nyilatkozott, reményt is nyujtott azzal a nyilatkozatával, hogy követének visszahivása még nem hadüzenet. Ezt a nyilatkozatot azért tette az osztrák-magyar külügyminiszter, mert 25-én Giessl belgrádi osztrák követet visszahivták. A föntemlitett remény azonban estére elmult, mert a bécsi angol követnek Greyhez küldött értesitései már arról szólnak, hogy az orosz követnek és neki is az a meggyőződése, hogy Ausztria háborut akar. Ezért Berlinben már arról beszéltek a külföldi államok képviselői, hogy az orosz és német mozgósitást miképen kellene elkerülni. A német kancellár azonban kertelt, mert Goschen angol berlini követ előtt azt jelentette ki, hogy Németország csak akkor fog mozgósitani Oroszország mozgósitása esetén, hogyha Oroszország csak délen mozgósit. (?) De kiemelte, hogy ez nagyon nehéz kérdés, mert az orosz mozgósitás rendszere nagyon komplikált. A konferencia tervét nem helyeselte. A Weißes Buch szerint azonban a német kormány pétervári követe utján kijelentette, hogy a mozgósitást ellene is irányulónak fogja tekinteni. Miután az osztrák-magyar monarchia Szerbia függetlenségét nem érinti, tehát Oroszország várhat. Mivel pedig Németország ismeri a Franciaország és Oroszország közti megállapodást, tehát Oroszország mozgósitása esetén, Francia- és Oroszország ellen is fog mozgósitani.

Bienvenu-Martin francia helyettes külügyminiszter ezalatt Schön párisi német követtel tárgyalt olyan eljárást illetőleg, hogy Pétervárott és Wienben egyszerre lépjenek föl a hatalmak vagy a szövetséges

sek. Schön párisi német követ azonban 26-án kijelentette, hogy erre nézve intsrukciókat kell kérnie. Este ujra megjelent a külügyminisztériumban és kijelentette, hogy Németország a béke fönntartása körüli törekvésben szolidáris Franciaországgal. Erre a helyettes miniszter azt kérdezte: „Wienben tehát elfogadják a szerb jegyzéket s hajlandók a megoldásról a hatalmakkal tárgyalni?“ De Schön nem adhatott igenlő feleletet, sőt egyebet nem tudott mondani, mint hogy „jó tanácsokat“ fognak az osztrák kormánynak adni. És mint a német fehérkönyv maga beismeri, a német kormány az angol és orosz ajánlatokat egyszerüen Wienbe küldte és véleményt nem mondott. Ez a hallgatás volt a „jó tanács“.

Már emlitettük, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia 26-án reggel több helyen mozgósitott volt. Azokkal az adatokkal szemben, amelyeket orosz részről fölhoztak, hogy az orosz mozgósitást csak az osztrák-magyar *általános* mozgósitás után rendelték el, az osztrák-magyar kormány azt állitja, hogy az orosz mozgósitás már 25-én el volt határozva. De az elhatározás még nem foganatositás! Viszont bizonyos, hogy az osztrák részről Szerbia ellen történt mozgósitás után a cár azonnal mozgósitási intézkedéseket tett az Osztrák-Magyar Monarchia ellen. De bizonyos, hogy a német kormány is tett ilyen intézkedéseket.

A mozgósitás Oroszországban 28-án történt és ekkor is csak az Osztrák-Magyar Monarchia ellen és meghatározott hadtestekre vonatkozott. Ezen a napon azonban a Monarchia már hadat üzent Szerbiának és Oroszország ellen két hadtestet szintén mozgósitott.

Ezeket a tényeket és körülményeket azért kell leszögezni, mivel a mozgósitási előkészületeket és magát a mozgósitást a német részről azonosnak tüntetik föl, ha Oroszországról van szó és letagadják, amikor a német és osztrák készülődésekről van szó. Különben ezek a körülmények már mind összefüggnek azzal az idegességgel, amellyel a hatalmak ezek-

ben a válságos napokban egymás mozdulatait nézték. Az osztrák-magyar és német diplomácia minden gondja az volt, hogy a felelősséget magáról elhárítsa.

Időrend szerint tehát ugy áll a helyzet, hogy julius 26-án részleges mozgósitás volt Ausztria-Magyarországon, 28-án hadat üzent a Monarchia Szerbiának és két hadtestet mozgósitott Oroszország ellen.

Ez annál meglepőbb volt, mert Bunsennek Greyhez tett 27-iki jelentése azt mondja, hogy az napon a bécsi orosz követ báró Macchio osztrák külügyi osztályfőnöknek tudomására hozta, *hogyha a Monarchia és Szerbia között háboru ütne ki, akkor az Oroszországgal való háboru is elkerülhetetlen.* Mire Macchio azt a kijelentést tette, hogy a szerbek már elkezdték a csatározást és emiatt bajos lesz a továbbiakat megakadályozni. Ezen a napon (27-én) a német katonai attasé kérdést intézett az orosz hadügyminiszterhez, hogy igaz-e az orosz mozgósitás, mire Suchomlinov kijelentette, hogy mozgósitás nem történt. Ennek dacára, mondja a Weißes Buch, a következő napokon folyton *jöttek hirek* az orosz mozgósitásról. Ezt a körülményt ugy adták vissza a Monarchia lapjai, mintha az orosz hadügyminiszter hazudott volna, pedig ezt a Weißes Buch nem mondja. Sőt azt mondja, hogy Suchomlinov kijelentette, hogy a déli részeken azonnal mozgósitani fognak, mihelyt Ausztria a szerb határt átlépi. De az északi részeken nem fognak mozgósitani. Erre nézve ismét azt mondja a Weißes Buch, hogy hirek jöttek, hogy Kovnóban kihirdették a hadiállapotot, Varsó helyőrségét elvitték, Augustovoét megerősitették. Szintigy Franciaország készülődéseiről is jöttek hirek 27-én. Ezek szerint a 14-ik hadtest gyakorlatait lefujták. A Weißes Buch nem szól arról, hogy e hirek igazak voltak-e.

A németek tehát nem vádolnak egyenesen, mégis le kell szögezni, hogy a hadüzenet után is arra irányult az angol diplomácia minden törekvése, hogy legalább a konferencia és tárgyalások ideje alatt ne legyenek csatározások. Mégis 28-án egyszerre azt

jelenti Goschen Greynak, hogy Németország a konferencia ellen van. Ekkor még azt hitték a berlini követek, hogy ez a közvetitésnek csak formájára vonatkozik, ugy látszik azonban, hogy lényegére is, mert ugyanaz nap Berchtold azt mondotta a bécsi angol követnek, hogy a Monarchia nem várhat a háborus intézkedésekkel és el fog utasitani minden közvetitési ajánlatot. *Ez a háboru, mondotta Berchtold, elkerülhetetlen és igazságos, erre garancia a császár békeszeretete.*

Anglia evvel szemben folyton arra figyelmeztetett, hogy a szerb háboru európai háborura fog vezetni. Ezt csakhamar meg lehetett látni, mert 29-én az osztrák-magyar hadüzenetet követő napon, már bejelentette az orosz kormány Berlinben, hogy Odessa, Kiew, Moszkva, Kazán katonai kerületekben mozgósitást rendelt el. Kijelentette egyuttal, hogy ennek a mozgósitásnak nincs Németországgal szemben ellenséges tendenciája. A mozgósitás okául azt adta elő, hogy az osztrák-magyar—szerb hadüzenet lehetetlenné teszi a *közvetlen tárgyalást.* Ez a kijelentés azért nevezetes, mert az orosz kormány erre nézve ajánlattal fordult a bécsi kormányhoz, amelyet ez visszautasitott.[41] Magának az orosz mozgósitásnak azért nagy a jelentősége, mert Szuchomlinov előre kijelentette, hogy csak akkor fog bekövetkezni, ha az osztrák csapatok átlépik a határt. Abban azonban senki sem kételkedett, hogy az osztrák mozgósitás és Szerbia megveretése azonos.

Oroszországnak a Monarchia véleménye szerint nem volt joga és oka beleavatkozni a Szerbiával való konfliktusba. Oroszország viszont azt vitatta, hogy Ausztriának nem volt joga ahhoz, hogy egy ország függetlenségét igy aláássa. E két ellentétes állás-

[41] A német Fehérkönyv azt is mondja, hogy az oroszok mozgósitásának hire Berlinbe már 26-án délután érkezett. Nem állitja azonban, hogy a mozgósitás meg is történt.

pontot nem lehet kiegyenliteni. Ausztria diplomáciája tudta, hogy Oroszország azonnal mozgósit, hogyha a Monarchia hadat üzen Szerbiának. Ezzel azonban nem törődött.

Goschennek 29-én Greyhez intézett jelentéséből ugyanis már lehet látni, hogy a német külügyi államtitkár az napon nem is tagadta már, hogy nem idegenkednek a világháborutól, azt mondotta ugyanis, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiára nézve olyan sürgős ezeknek a kérdéseknek elintézése, hogy hamarosan fait accompli-t akar teremteni Ebben Németország támogatja. Ugyanakkor jelenti Goschen, hogy bár tagadják, de Németország is tett már katonai intézkedéseket. Ezzel szemben viszont azt állitják a német kormányférfiak, hogy Franciaország már előbb foganatositott ilyeneket.

Egyszóval 29-én már egész Európa benne volt a világháborus készülődésekben.

Amikor tehát julius 30-án a cár aláirta az *általános* mozgósitásra vonatkozó parancsot, de ugyanazon estén vissza akarta vonni, tulajdonképen megint békés hajlandóságot árult el és nem rajta, hanem vezérkari főnökén mult, hogy ezt a parancsát nem teljesitették. A cárnak ugyan azt jelentették, hogy csak az Osztrák-Magyar Monarchia ellen hajtották végre a mozgósitást.

Ez az utóbbi tényállás a Szuchomlinov hadügyminiszter elleni tárgyalás alkalmával tisztázódott, amelyet 1917. évi augusztusban folytattak le ellene, mikor a cárizmust Oroszországban megbuktatták. Ezt a pört akkor Michaelis és a Kaiser arra akarták fölhasználni, hogy a német és az osztrák-magyar kormány eljárását igazolják. Ugy állitották be a dolgot, hogy az orosz általános mozgósitás volt az oka a német mozgósitásnak. De bár időrend szerint ez igy van is, viszont ugyancsak időrend szerint előbb történt az osztrák-magyar mozgósitás Oroszország ellen.

Ezt a háborut nemcsak Ferenc Ferdinánd életében, 1914 májusában Konopistban, hanem 1914 julius 5-én Potsdamban ujra elhatározták a Kaiser és a Habsburgok országainak küldöttei, amint ezt 1914 juliusában Cohn reichsrati képviselő a német birodalmi gyülés külügyi bizottságának nyilt ülésén elmondotta. Ugyanakkor állapitották meg a Szerbiának küldendő ultimátum szövegét. Ezt a körülményt a „Times“ szintén megirta.

A „Times“ cikkét a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ tárgyalván, tagadja, hogy az ultimátum szövegét ott megállapitották volna, mert, mondja a Norddeutsche: *„a német kormánynak semmi része nem volt a Szerbiának szóló ultimátum megszövegezésében“*. Ugyanezt mondja Stumm német külügyi államtitkár a holland sajtóirodának adott interviewban. Eszerint: *„a német kormánynak az volt az álláspontja, hogy Szerbiával a trónörököspár meggyilkolása miatt bekövetkezett helyzetről kizárólagosan Ausztria és Magyarország van hivatva tárgyalni.* Ha Oroszország is erre az álláspontra helyezkedett volna, akkor nem került volna sor a háborura. A német kormány ehhez képest semmiféle lépést sem tett, hogy a Szerbiának szóló ultimátum megszerkesztésénél részt vehessen“.

Lehetetlenség elhinni, hogy ilyen fontos lépést, amelynek következményeit könnyü volt kiszámitani és amelynek következménye kellett, hogy Németországnak a háboruba való keveredése legyen, a két külügyi kormány előbb meg ne tárgyalt volna. Ha a cáfolat igaz, akkor a Kaiser és kormánya a világtörténelem legnagyobb bünét követték el: belevitték a 64 millió németet olyan háboruba, amelyet csak az Osztrák-Magyar Monarchia kormánya akart. Elhihető ez?! Éppen ugy lehetetlen elhinni a Fehérkönyvnek azt az állitását, hogy a Kaiser nem avatkozott a krizis alatt abba, hogy milyen magatartást tanusit a Monarchia. „Amikor ezt tettük, mondja a német Fehérkönyv, tudatában voltunk annak, hogy

Ausztria háborus föllépése Oroszország beavatkozását fogja maga után vonni és szövetségi kötelességeinkre való tekintettel minket is háboruba ránt." *Ha ez igy van, akkor a Kaiser akarta a háborut.*

Ezt az akaratát a krizis alatt szinleges passzivitásba takarta, hogy saját népe előtt ugy álljon, mint akit a szövetséges rántott bele a háboruba. Másrészről azonban elhitette a német néppel, hogy Anglia magatartása kényszeritette bele a háboruba. Ezért az angol külügyminiszternek azt a javaslatát, amelyet ez a világháboru elkerülése érdekében még az osztrák-magyar hadüzenet előtt tett, mint alkalmatlant elvetette.

Grey javaslata az volt, hogy magánjellegü megbeszélésen tisztázzák azokat a módokat, amelyek alkalmasak volnának arra, hogy a viszályt megszüntessék. De ha Oroszország és Ausztria közvetlen tárgyalása nem ütközik akadályokba, akkor fölösleges ez a megbeszélés.[42] Ez az akadály 28-án a hadüzenet volt. A hadüzenetre az orosz kormány az odesszai, kiewi, moszkvai és kazani katonai kerületekben elrendelte a mozgósitást. Ugyanakkor a berlini orosz nagykövet kijelentette, hogy ez a mozgósitás nem irányul Németország ellen.

A német kancellár ugyanezen a napon közölte Goschen berlini angol nagykövettel, hogy Greynek az orosz és osztrák-magyar viszály ügyében való közvetitésére vonatkozó javaslatát nem fogadja el. Jellemző a kancellár eljárására, hogy erre nézve csak akkor mondta el a véleményét, amikor a Monarchia már hadat üzent, tehát amikor a közvetités szükségessé vált. Ugyanakkor azt mondta a kancellár, hogy a közvetlen tárgyalásnak nincs akadálya. Másnap az angol berlini követ elmondta a német kancellárnak, hogy lehetetlen elkerülni az általános háborut, ha a Monarchia megtámadja

[42] Az angol White Paper 67. számu közleménye.

Szerbiát. Viszont a Monarchia kormánya ugyanakkor kijelentette Pétervárott, hogy a közvetlen tárgyalás lehetetlen, mert már mind a két állam mozgósitott.

Ezzel a mozgósitással, de még inkább a közvetlen tárgyalások elutasitásával a krizis európai krizissé lett. De abban, hogy azzá lett megint nagy vagy talán döntő szerepe van annak a körülménynek, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös merénylőinek megbüntetése az uralkodók közös érdeke, amint ezt Vilmos Kaiser 28-án kelt, a cárhoz intézett táviratában ki is fejti, de a cár ennek dacára azt feleli, hogy a szerbek elleni háboru gyülöletes. A Kaiser erre a cári sürgönyre azonnal felel s kéri, hogy ne avatkozzék a szerb-osztrák ügybe, de a cár viszont kijelenti, hogy Ausztria készülődései sértik az orosz érdekeket s ezért négy kerületben mozgósitott. Még 29-én is sürgönyöz a cár a Kaisernak s azt ajánlja, hogy a vitás kérdést a hágai békebiróság elé terjesszék. Ezt a sürgönyt a német kormány nem ismertette a diplomáciai iratok közt s amikor emiatt felelősségre vonták, azt felelte, hogy *jelentéktelennek tartotta* és éppen ezért félre tette.

Igy terelte a Monarchia a Kaiser segitségével a kérdést a Balkánról Európa többi tájaira.

III. A cárnak a saját mozgósitására nézve az volt az álláspontja, hogy az nem jelent háborut és ugyanez volt a Monarchiáé. A Kaiser eközben minden eszközzel azon dolgozott, hogy Anglia magatartásáról tájékozódjék. Az utolsó pillanatokban még azon dolgozott, hogy Angliával szövetséget hozzon létre, hogy igy semlegessé tegye. Grey azonban azt felelte, hogy a Németországgal való szövetségről csak a béke biztositása céljából lehet szó.

A Kaiser emiatt egész dühével fordult Anglia ellen és a háboru folyamán a német kancellár lapja a „Norddeutsche Allg. Zeitung" emiatt ismételten

támadta az angol kormányt, sőt annyira ment, hogy egyenesen ezt okolta a világháboruért. Megvádolta azzal is, hogy az angol kormány már julius 24-én mozgósitotta a flottát s ezt magának Greynek egyik beszédével akarta bizonyitani. E nyilatkozatban Grey azt mondta, hogy az angol flotta ma szét van szórva, lehetetlen igy szétszórva hagynunk a flottát. Nem fogunk azonban tartalékosokat behivni s ezért abban, amit a flottára nézve rendeltünk, nem volt semmi fenyegetés.

Arról természetesen nem referált a Kaiser a német népnek, hogy sem azt az angol javaslatot, hogy az orosz és osztrák kormány közvetlenül tárgyaljon, sem azt, hogy a négy érdektelen nagyhatalom közvetitsen a két hatalom közt, a Kaiser nem támogatta, hanem egyszerüen csak elküldte Wienbe. Még julius 30-án is megkisérelte az angol király, hogy megakadályozza a háborut s azt az ajánlatot tette, hogy az osztrák-magyar hadsereg csak Belgrádot és Szerbia egy kis részét foglalja el zálogul addig, amig követeléseit Szerbia teljesiti. Ezt a javaslatot Wienben állitólag elfogadták és erről a Kaiser kormányát értesitették is, de a német kormány ezt a sürgönyt nem továbbitotta Londonba. A „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" utján a német kormány ezt a körülményt 1917 október 12-én letagadta. Ez a tagadás azonban beismerés.

Mert a Norddeutsche szerint az osztrák-magyar kormány nyilatkozata 30-án érkezett Berlinbe, mire a császár sietett kijelenteni, hogy a válság elmult. Ezt a sürgönyt azonban Berlinből csak 31-én, tehát későn küldték Londonba. Viszont a cári kormány is hajlandó volt még az utolsó pillanatban is tárgyalni. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy az angol királynak julius 30-iki közvetitő ajánlatára az orosz kormány kijelentette készségét a tárgyalásra, csupán azt kötötte ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia eliminálja ultimátumából azokat a részeket, amelyek Szerbia függetlenségét

sértik. Ebben az esetben hajlandó volt katonai készülődéseit azonnal beszüntetni.[44]

Ezt az ajánlatot Jagow német külügyi államtitkár vette át és kijelentette, hogy ezt Ausztria-Magyarország nem fogadhatja el. A német kormány magatartásának ridegségét az a körülmény magyarázza meg, hogy abban a meggyőződésben volt, hogy Anglia semmi esetre sem fog beleavatkozni a háboruba. Éppen ezért csakis Angliára figyelt a német kormány s miután semmi olyan jelenséget nem tapasztalt, amely háborus készülődést árult volna el, tehát mind merészebb lett. Amikor az angol kormány arra nézve érdeklődött, hogy Franciaországgal mi lesz, akkor a német kormány kijelentette, hogy az anyaországból nem óhajt foglalni, ami azt jelentette, hogy a francia gyarmatokat igen.

Az angol állásfoglalás csak julius 31-én történik meg, amikor a francia kormány szemére hányja az angol kormánynak, hogy kétséges magatartása a németeket bátoritja. Történt ez nagyrészt annak a meggondolásnak a hatása alatt, hogyha Anglia határozottabban fordul az orosz álláspont irányában, akkor a Monarchia megáll. Az angol kormány azért fordulhatott viszont az orosz álláspont felé, mivel mint ahogyan fönt láttuk, ez volt a békés álláspont. Oroszország megegyezésre törekedett s elfogadta a hatalmak közvetitését.

Németország ezt nem akarta, mert amint Kurt Eisner 1916 október 27-én a „Chemnitzer Volksstimmé"-ben megirta, ő Münchenben julius 28-án igen magas személyiségtől hallotta, hogy Németország mozgósitani fog, vagyis a német mozgósitást előbb határozták el, mint az oroszt. Erre nézve nagyon jellemző különben az az eset, hogy a Wolf-bureau egyik szerkesztője, Markow, julius 30-án azt sürgönyözte Pétervárra, hogy a „Lokalanzeiger" a német mozgósitás elrendelését közli. Az orosz kormány kérdést inté-

[44] A Narancs-könyv 60. sz. okirata.

zett berlini követéhez, aki a német mozgósitás hirét megcáfolta, *de azt a sürgönyt, amelyet ebben a tárgyban Pétervárra küldött, csak több órai késedelem után továbbitották.* Ennek a késedelemnek célja az volt, hogy az orosz kormány ezalatt megtegye készülődéseit s ne tudjon visszavonulni s igy a német közvélemény előtt ugy tünjék, mintha az oroszok kezdték volna.

A tények a német kormány ellen szólnak, bár bizonyos, hogy az orosz kormány viszont nem volt engedékeny és jogot formált arra, hogy a Monarchia és Szerbia ügyeibe beleavatkozzék. A válság a két mozgósitott nagyhatalom viszálya volt tehát. Az orosz kormány elismerte, hogy Szerbiának meg kell kapnia a megérdemelt leckét, de kijelentette, hogy ezen a cimen nem engedi Szerbiát megsemmisiteni. Különben külsőleg is megnehezült a két kormány közötti viszály a Monarchia hadüzenete óta, mert az orosz kormány azóta nem tárgyalt közvetlenül az osztrák kormánnyal. Ezért ajánlotta Grey angol külügyminiszter ujra, hogy a nagyhatalmak közvetitsenek a két viszálykodó között.

Az orosz kormány a tárgyalások fölvételének föltételeként azt kötötte ki, hogy a Monarchia szüntesse be Szerbiával szemben az ellenségeskedéseket. Erre az angol javaslatra Berchtold julius 31-én ujra felelt és kijelentette: „... készséggel hajlandók vagyunk behatóan foglalkozni Sir E. Greynek a Monarchia és Szerbia közötti közvetités iránti javaslatával. Hozzájárulásunk *föltétele azonban természetesen az, hogy a Szerbia ellen megkezdett katonai akciónk egyelőre tovább folyjon* és hogy az angol kormány az ellenünk irányuló orosz mozgósitás abbahagyására birja az orosz kormányt, amely esetben, önként értetődőleg mi is azonnal viszafejlesztenők az orosz mozgósitás által Galiciában ránk kényszeritett defenziv ellenrendszabályokat."

Ez volt a felelet Grey angol külügyminiszter javaslatára, amely arra irányult, hogy Németország, Franciaország, Olaszország s Anglia közvetitsenek a szerb viszály ügyében. A Monarchia felelete mindenkit meglepett, mert az utolsó órában jött. A felelet látszólag azt jelentette, hogy a Monarchia megváltoztatta az álláspontját. Érdekes ez azért, mivel a német kormánynak az volt az álláspontja, hogy a Monarchia nem vetheti magát alá a nagyhatalmak határozatának s ezt az álláspontot a német kancellér még 1914 december 24-én a „Norddeutsche Allg. Zeitung"-ban leadott nyilatkozatában is védte. De a Monarchia engedékenységét lehetetlen föltételhez kötötte.

Ezeknek a tényeknek s a föntemlitett körülménynek (a bécsi távirat visszatartása) egybevetéséből arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a német kormánynak kellemetlen volt a Monarchia kormányának még ez a nyilatkozata is s ezért intézte még ugyanaznap a cárhoz és a francia köztársasághoz ultimátumát. A cártól 12, a köztársaságtól 18 óra alatt követelve a választ. Ezen a napon mozgósitott Franciaország s vallotta be a Monarchia az általános mozgósitást.

Ezzel el volt vetve a kocka: a világháboru megindult.

A továbbiakban már azokról a diplomáciai eseményekről számolunk be, amelyek a mozgósitást megérlelték. E tekintetben Anglia állásfoglalása volt a döntő. Franciaország inkább csak mellék szereplője ennek az időszaknak. A párisi német követ, Schoen Viviani miniszterelnöknek és külügyminiszternek semmiféle fölvilágositást a Kaiser szándékairól nem adott. Csupán azt hangsulyozta, hogy a Kaiser és a Monarchia a szerb kérdés tekintetében teljesen azonos nézeten vannak: ez a Monarchia és Szerbia ügye, tehát a többi hatalomnak ehhez semmi köze. A Kaiser minden olyan eljárást, amelyet alkalmasnak, szükségesnek tart arra, hogy Szerbiának a Monarchia elleni agitációját megakadályozza, helyesel. Ez volt Schoen válasza.

A német Fehérkönyv a Kaisernak a Monarchiá-

hoz való viszonyáról irva ugy tesz, mintha a Kaiser teljesen szabad kezet engedett volna s ezzel Schoen magatartását is igazolni próbálja. De a német kormánynak ezt a nyilatkozatát csak a naiv háborupártiak hitték. Ma már senki el nem hiszi, mert a háborus pszichózisból kigyógyultak az emberek.

A Kaiser azonban tulajdonképen semmiben sem engedett szabad kezet, mert különben nem foglalt volna el Oroszországgal szemben olyan rideg álláspontot. Az orosz kormány ugyanis eleve kijelentette, hogy osztrák-szerb háboru esetén mozgósitani fog Ausztria-Magyarország ellen. Erre a német kormány viszont azt jelentette ki, hogy szintén mozgósit. Az orosz kormány ezt elkerülendő, kijelentette, hogy csak délen s Ausztria ellen mozgósit; a német kormány erre azt a kijelentést tette, hogy ő ebben az esetben nem mozgósit, *bár — tette hozzá — ez nagyon bajos, mivel a mozgósitás nagyon komplikált rendszer.* Az utolsó néhány szó annyit jelent a diplomaták nyelvén, hogy azt teszem, amit majd jónak látok. De ezt a nyelvet nemcsak a németek, hanem az entente-diplomaták is értik.

Miután a nagyközönség ezt a nyelvet nem érti, tehát nagyon könnyü volt a központi hatalmak kormányainak a helyzete, amikor a néphez fordulva igazolták magukat és majd az orosz külügyminiszter, majd a cár becsületszavával operáltak. A tömeg a becsületszót még fétisként tiszteli és ezért a Kaiser és szövetségesei a saját eszközeivel és ideológiájával győzték meg a népet, de azt nem árulták el, hogy a diplomáciában a becsület és a becsületszó nem szerződési elv.

A becsületességnek semmi köze sem a háborut megelőző eseményekhez, sem a háborut közvetlenül előkészitőkhöz. Tudjuk, hogy az osztrák-magyar hadüzenet napján, julius 28-án, az orosz nagykövet kijelentette báró Macchionak, aki a távol levő külügyminisztert helyettesitette, hogy abban az esetben, ha Szerbiával kitör a háboru, akkor az oroszokkal

való háboru elkerülhetetlen. Mire báró Macchio kijelentette, hogy a szerbek már megkezdték az ellenségeskedést.

Ha nem volna olyan végtelenül komoly s szomoru maga a tárgy, akkor kómikusan kellene, hogy hasson, hogy ezt mi mondjuk, akik háborut üzentünk. A szerbek kezdték!

Erre nézve a háboru alatt néhány olyan adatot tettek közzé az ántánt-lapok, amelyek kétségtelenül bizonyitják, hogy mi már régen elkezdtük. Dél-Afrikában jelenik meg a „Leader“ cimü lap s ez már 1914 juliusában közölte egy olyan parancs facsimiléjét, amely az osztrák-magyar alattvalók behivására vonatkozik. Capetownban volt az „Eber“ nevü német hajó 1914 juliusában. Az Eber kapitánya Berlinből utasitást kapott, hogy miképen biztositson magának szenet titkos ügynökök utján Capetownban és Newyorkban háboru esetén.[43] Az 1903—11. évfolyambeliek már julius 25-én személyre szóló behivót kaptak Németországban s ugyane napon már megszállta a pályaudvarokat a katonaság. Julius 30-án már csapatokat vontak össze Metznél.

Egyszóval az ántánt-népek előtt a nagy diplomáciai események éppen ugy, mint az apró jelenségek fölsorolásával bebizonyitották a kormányok, hogy a központi hatalmak kezdték a háborut. Kérdés azonban, hogy joga volt-e Oroszországnak arra, hogy beleavatkozzék Szerbia s a Balkán ügyeibe? Ezt a kérdést mi föl sem vethetjük, mert hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia kötött erre nézve Oroszországgal s Olaszországgal szerződést. A saját ténye ellen tehát nem hivatkozik jogtalanságra.

A Kaiser különben 31-én kihirdette egész Németországra az ostromállapotot, amely nem volt kisebb jelentőségü intézkedés, mint a mozgósitás Oroszországban, ahol több száz kilométerekre kell a behivot-

---

[43] Charles W. Hayward: What is diplomacy. London, Grant Richards Ltd. 1916. p. 48.

taknak gyalogolniok, hogy ezredükhöz érjenek. Ugyanezen a napon aztán ultimátumot intézett a cárhoz és a francia köztársasághoz. A Kaisernak nem kellett sokkal előbb elrendelni a mozgósitást, mert amint ezt 1914 május 8-án Falkenhayn hadügyminiszter a Reichstagban kifejtette, a mozgósitásnak olyan gyorsan kell megtörténnie, mint a villám.

A háboru folyamán a német lapok ismételten foglalkoztak a háboru okozóival s ellentétben azzal, amit a háboru előtt irni szoktak, kifejtették, hogy Franciaország a békét akarta. Ez azért jellemző, mivel a krizis alatt még folyton azt irták a központi hatalmak területén a lapok, hogy a revanche eszme volt a háboru oka. Persze, a Kaisernek szüksége volt arra, hogy Franciaország bünösségét igazolja.

A német ultimátumra a köztársaság azt felelte, hogy azt fogja tenni, amit érdekei megkövetelnek. Erre augusztus 3-án délután 6 óra 45 perckor a Kaiser hadat üzent a köztársaságnak. A hadüzenetet azzal indokolta, mert francia röpülők megsértették Belgium semlegességét, mások a Wesel melletti szerkezeteket akarták megrongálni, ismét mások bombákat dobtak Nürnbergnél és Karlsruhenál a vasuti pályára.

A háboru folyamán bebizonyult, hogy ez mind csak ürügy volt. A francia kormánynak ennél foghatóbb sérelmei voltak s még sem tett egyebet, minthogy 30-án és augusztus 2-án tiltakozott, mert Dellenél, Belfort közelében, német katonák rálőttek a francia vámőrökre; ugyancsak Belfort közelében két német lovas katona átlépte a francia határt és Joncheryig és Baronig haladt; egy német tiszt agyonlőtt egy francia katonát. Augusztus 2-án Longwy mellett szintén átlépett néhány csapat a francia területre. Ezeket az adatokat a kancellár augusztus 4-én tartott beszédében egyszerüen letagadta.

Oroszországnak ugyanolyan ürügyek alapján üzent hadat a Kaiser, mint Franciaországnak. A távirók, a távbeszélő, a sajtó, a posta s minden közlekedési eszköz a kezében volt s igy olyan hireket terjeszthetett a kormány, amilyeneket akart s igy a közönség, amikor továbbadta a hireket, egészen jóhiszemüen járt el.

Az angol hadüzenet kérdése Belgiummal függ össze. Ennek semlegességét 1839-ben biztositotta Anglia, Franciaország, Poroszország, Oroszország. Belgiumnak joga van semlegességét megvédeni s az 1907. évi hágai megegyezés 10-ik pontja kimondja, hogy nem ellenséges cselekedet Belgium részéről, ha semlegességét fegyveresen védi.

Amikor 1870-ben a francia-német háboru folytán veszedelembe került Belgium semlegessége, akkor Anglia mindkét hadviselővel szemben vállalta, hogy megvédi Belgium semlegességét s kijelentette, hogy a saját ellenségének tekinti azt, aki Belgiumot megsérti. Biztosra lehetett venni, hogy Anglia Belgium semlegességét most is meg fogja védeni, amint ezt augusztus 3-án Grey határozottan meg is mondta. Ebben a beszédben ugyan Gladstonenak egy beszédjére hivatkozott, amelyben azt fejtegette Gladstone, hogy elképzelhető olyan helyzet is, hogy a kezes nem teljesitheti kötelezettségét. De ezért a német kormánynak mégis számitania kellett arra, hogy Anglia ellene fordul, ha megsérti Belgium semlegességét. E sértés elkövetésénél egészen tudatában volt a német kormány a jogtalanságnak, de mert Franciaország a legkönnyebben Belgiumon keresztül volt támadható, tehát onnan támadott. Arra nem is helyezett nagy sulyt, hogy elhitesse, hogy különben Franciaország támadott volna Belgiumon keresztül Németországra.

Miután a Kaiser megüzente a köztársaságnak a háborut, augusztus 2-án fölhivta a belga királyt, hogy engedje át csapatait Belgiumon. Erre a köztársaság 7 hadtestet kinált Belgium védelmére. A belga király mindkettőt elutasitotta. Augusztus 3-án Albert belga király György angol királyhoz fordul segitségért. A következő napon az angol kormány kije-

ienti, hogy megvédi Belgium semlegességét. Augusztus 4-én a belga kormány már kéri az angol közbelépést. Anglia követeli, hogy a németek álljanak meg a belga területen. Amikor nem állanak meg, megüzeni a háborut.

De micsoda mindez a sok apróság? Mit bizonyitanak ezek? Legföljebb azt, hogy diplomatáink ügyetlenül csinálták vagy ügyesen végezték dolgukat.

IV. Ha némileg tisztán akarunk látni ebben a kérdésben, akkor össze kell foglalnunk a fönt mondottakat. Lássuk tehát:

Az osztrák-magyar jegyzék julius 23-án olyan tulzott követeléseket foglalt magában, hogy Szerbia, szuverénitásának sérelme nélkül, azokat nem teljesithette.

Az európai hatalmak az ügy megbeszélésére 48 órai haladékot kértek, de a Monarchia nem adott.

Szerbia majdnem minden követelést teljesitett, a többiekre nézve fölajánlotta a békebiróságot. A Monarchia a békebiróságot nem fogadta el.

A Monarchia julius 28-án megüzente Szerbiának a háborut.

Az orosz kormány a közte és a Monarchia közti kérdés tisztázására elfogadta a békebiróságot.

A Kaiser kormánya azt mondotta, hogy Ausztria méltóságával nem fér össze, hogy alávesse magát a békebiróság határozatának.

Ausztria válaszát arra az angol javaslatra, hogy az orosz és osztrák viszály dolgában a négy nem érdekelt nagyhatalom közvetitsen, a német kormány elkésve továbbitotta. Amikor felelete julius 31-én nyilvánossá lett, akkor a Kaiser Franciaországhoz s Oroszországhoz ultimátumot intézett volt.

Ha ezeket a diplomáciai tárgyalásokat, ajánlatokat s ellenajánlatokat olvassuk s arról értesülünk, hogy aközben, mig ezeket irták s mondták, a Kaiser is, a cár is katonai készülődésekre vonatkozó parancsokat adott ki: akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a

diplomáciai tárgyalások csak a nagyközönség előtti szinjáték voltak.

A szinjáték célja a nagyközönséget a felelősség tekintetében megtéveszteni s időt nyerni az ellenféllel szemben a katonai készülődésekre.

Igazán játék, amikor a Monarchia Szerbia szemére veti, hogy az ultimátum után katonai készülődéseket tesz. Az a Monarchia, amelynek az ultimátum elküldése előtt két hadilétszámu hadteste van Boszniában.

A német kormány az ántánt-diplomatákkal azokról a módokról tárgyalt, amelyeken meg lehetne előzni a háborut s a Monarchiát arra szoritani, hogy békésen intézze el a viszályt s aztán kijelenti, hogy ő nem avatkozhatott a dologba, mert szabad kezet engedett szövetségesének s nem korlátozhatta.

Bár Oroszország mozgósitott a Monarchia ellen, de hajlandó volt a viszály békés elintézésére.

Németország minden katonai készülődést megtett, csak a „mozgósitást" nem rendelte még el s erre támaszkodva, adta a békebarátot, holott az orosz „mozgósitás" sokkal kevesebb volt, mint a német „előkészület".

Amikor a Kaiser 31-én hadiállapotot rendelt, akkor meg éppen még tovább ment s ultimátumot is ő küldött.

Ezzel fölidézte a francia-német-orosz-osztrák-magyar-szerb háborut. S mert a német hadvezetés elve „a villámgyorsaság", tehát Belgiumon is keresztülgázolt s igy augusztus 4-én már szemben találta magát Angolországgal is.

A Kaiser azt hitte, hogy nyugodtan szembeszállhat az egész világgal. Olyan pontosan megvolt minden eshetőségre a terve, hogy semmi meglepetés sem érhette. Nemcsak a katonaságot szervezte meg, hanem az ország egész társadalmi életét.

Dr. Reike György, berlini alpolgármester, 1914 októberében a „Leipziger Illustrierte Zeitung"-ban foglalkozik Berlin ellátásával s azt mondja, hogy a

mozgósitás előtt nyolc nappal értekezletet hitt össze a porosz belügyminiszter Berlin és a Mark élelmezése tárgyában. Ekkor elhatározták, hogy összeirják a készleteket és maximálják az árakat.

Gertrud Bäumer: Der Krieg und die Frau (Ernst Jäkh, Berlin) cimü füzetében előadja, hogy a Bund Deutscher Frauenvereine a mozgósitás napján fölhivta 3000 fiókját arra, hogy háborus szervezetet létesitsenek. Hogyan lehet ez anélkül, hogy a vezetőséget ne értesitse a kormány a kellő időben?

A német gyáriparosok már augusztus 8-án megalakitották a német hadiipari szövetséget. De ennél is jellemzőbb az, hogy a Dahrlehenskasse alapitása után 24 órával már müködött. Ezek a pénztárak pénzpótló papirjegyeket bocsátottak ki három milliárd értékben.

Ha most, a háboru után komolyan végiggondoljuk azokat a lehetőségeket, amelyek az ember s a kormányok előtt is vannak, akkor nyilvánvaló, hogy ha a Kaiser s kormánya már régen nem készült volna a háborura, akkor nem is juthatott volna eszébe minden annyi idő alatt, mint amennyi alatt az meg is valósult.

Németországnak nemcsak hadserege, hanem a közoktatásügye, igazgatása, gazdasági élete, társadalmi szervezetei mind a háboru szolgálatában állottak s ezért érte el az első idejében azokat a sikereket, de ezért hivta ki nemcsak a Kaiser, hanem a német nép is a többiek gyülöletét.

18. §. Kik a felelősek?

A feudális- és burzsoátársadalomban a szervezett kisebbség tartja kezében a hatalmat. A szervezkedés tudatos cselekedet és a szervezetek cselekedete szintén az. Ellenben annak a tömegnek a cselekedete, amely a kisebbség igája alatt nyögve dolgozik s szenved, olyan öntudatlan, mint a birkanyájé. Már egymagában az is, hogy maga fölött a kisebbség uralmát eltüri, mutatja, hogy öntudatlan.

A tudatos cselekedetért felelősséggel tartozik mindenki s igy azt a kisebbséget, amely uralkodva cselekedett, a felelősség alól föloldani nem szabad. A kisebbség vezetői meg éppen felelősek, mert ők a legtudatosabbak a tudatosak közt.

Az uralom eszközei: az állam és a hadsereg. Mindkettőnek legfőbb ura az uralkodó. „Az én hadseregem“, „Az én népem“, mondják az uralkodók s ugy is tesznek, mint akik olyan szabadon rendelkeznek népükkel s hadseregükkel mint a gazda a nyájjal. A nyájhoz pásztorok s juhászkutyák is kellenek.

A nyáj fölötti uralkodás eszközei ezek a pásztorok és a juhászkutyák. Az uralkodás áldozatai a birkák. Az előbbieket a felelősség alól bajosan lehet fölmenteni, az utóbbiak természetesen nem felelősek. A régi uralkodó rendszer juhászai és juhászkutyái nyerték az uralkodó gazdától az elismerést és részesültek az uralom alatt álló birkák részéről megkülönböztetett tiszteletben.

Addig, amig jól fizetett állásokat kellett betölteni, amig kitüntetéseket és jutalmakat kellett bezsebelni, senkinek sem jutott eszébe, hogy az uralkodók eszközei ezt meg nem érdemlik, mert hiszen nem tehetnek azért, amit tettek. Az uralkodók eszközei és az uraltak, mind helyeselték, hogy a jutalmat azok kapják, akiknek az uralkodó rend fönntartása és megerősitése körül érdemei vannak.

Most egyszerre az Uristenre, a természetes fejlődésre, a történelmi materializmusra hivatkoznak, mert a felelősség megállapitásának ideje elérkezett. S ezek a hivatkozások arra valók, hogy mentesüljenek a felelősség alól. A tömegekkel könnyü elhitetni, hogy senki sem felelős a bekövetkezett eseményekért, mert hiszen a tömeg eddig is azt hitte, hogy minden, ami történik: kell, hogy igy történjék.

A tömegeknek ezt a tévedését eloszlatni azonban csakhamar sikerülni fog, mert misem egyszerübb, mint belátni, hogy az országok gazdái a juhászminisztereknek és pásztordiplomatáknak más utasi-

tásokat is adhattak volna, mint amilyet adtak. Éppen olyan világos ez, mint az a gondolat, hogy a pásztoroknak s juhászoknak nem kell a nyájat és csordát rossz legelőre, szakadékos utakra, vadállatok lakta erdőkbe vezetni s ha megteszik, akkor felelősek.

De felelős a pásztor azért is, hogy a nyájat ne vezesse szakadékokon keresztül, hogy a nyáj ott pusztuljon. Felelős azért is, hogy ne vezesse olyan legelőre, amelyen egy másik nyáj legel.

Az államok vezetői már régen készültek arra, hogy nyájukat szakadékos utakon olyan legelőre vigyék, ahol más nyájak legelnek s ezért sok fegyverest tanitottak ki. Az emberbirkák már régen csak azért dolgoztak, hogy az államfők s hatalmuk fönntartói: az urak s tőkések ezt a tervüket minél biztosabban elérjék.

A mi orszagunk egyik főjuhásza, Tisza István miniszterelnök, 1914 végén az „Igazmondó"-ban cikket irt az „Ó év utolsó napján" cimmel s ebben elmondja: „A készülődés, a fegyverkezés utjából igyekeztünk az elfogultság, a pártszenvedély akadályait elháritani s ha *kelleténél később* is, végre mégis megalkothattuk a nemzet katonai erejének kifejlesztésére szükséges rendszabályokat."

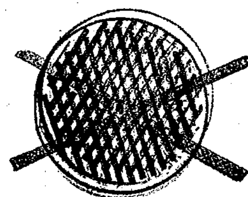
Tisza tehát beismerte, hogy a készülődés igenis tudatos cselekedet volt s hogy annyira tudták, hogy mit akarnak, hogy elháritottak minden akadályt az utjukból. De mást is mond Tisza ebben a cikkben. Szerinte kétféle polgár van: a vezető és a vezetett. A vezető polgár: „... befolyást gyakorol honfitársai sorsára, a közügyek menetére is, helyes eljárásával hazája javát munkálja, tévedéseivel, hibáival, mulasztásaival arra hoz veszélyt."

Nem szükséges tehát kutatnunk, hogy lehet-e felelősségre vonnunk valakit. Hogy kik azok, akiket felelősségre kell vonnunk, azt tetteik határozzák meg. Aki az állam sorsát intézte, aki az állam sorsának ezt az intézését támogatta, az mind felelős. De mint minden felelősség megállapitásánál, itt is fokozatok vannak. Az intéző, a rendelkező felelős elsősorban, ennek eszközei másodsorban, a kormánypárt hivei harmadsorban s mivel az ország lakosai mégsem birkák, hanem emberek: ők maguk is felelősek, mert türték, hogy az országot helytelen irányban vezessék.

Külön könyvet kellene irnom, hogy a fokozatosság elvének megfelelően minden réteg felelősségét megállapithassam. Erre azonban nincsen szükség, mivel a felelősség természete is különböző. Aki a bünt elköveti, az nemcsak megtéritéssel tartozik, hanem bünhődnie is kell, aki a bünt elnézi, az, ha kárt szenved, nem követelhet megtéritést. Az ország lakosai most szenvedik a kárt azért, amiért türték, hogy az országot rosszul kormányozzák.

Azok, akik a bünt elkövették, egyelőre szintén csak kárt szenvednek. A tömeg jólelkü és megbocsát, pedig a kormányzók a multban nem bocsátották meg, ha valaki a fegyverkezés ellen fölszólalt, ha valaki ellenük cselekedett.

TARTALOM:

EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED